

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

XVII.
ÉVKÖNYV.

1903.

BUDAPEST.

1903.

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

BÁNÓCZI JÓZSEF.

1903.

BUDAPEST.

1903.

239

9

I

IRODALMI MUNKÁLATOK.

EGY BABÉRLEVÉL A KOSSUTH KOSZORÚJÁBA.

Kossuth születésének századik évfordulójára.

Ott, hol levélhullató ősszel sugár szőlőindák gazdag termésére emeli kését a vinczellér, hogy azt az aranycsillogású gyöngyöző nedvet sajtolja majdan belőle, melynek csupa tűz ereje hírét viszi világszerte az istenáldotta magyar föld kipusztíthatatlan termő képességének: a Hegyalja lankás oldalán fakadt száz évvel ezelőtt szüret táján a Kossuth-nemzetség százados törzsfáján az a csodálatos új gyümölcs, melyben összeszorulni látszott a magyar fajnak minden zamata és minden ereje, mely a belőle kiáradó tüzrel egy nemzet szunnyadó indulatait gyújtotta lángra és ez égésnek dicsőségét három földrészen vitte széjjel.

Száz év — megannyi percz csupán a történelem óráján. De milyen perczek voltak azok! Nemzetünk létele forgott kockán némelyikben s csak kevés volt olyan, a melyet egész jövődönkre kiható elhatározások és alkotások nem tettek emlékezetessé. De minő más is a nemzet ma, mint volt száz évvel ezelőtt! A tudomány tanítása szerint testünk legkisebb részecskéi szüntelen elváltozásnak vannak alávetve, de míg minden sejt újjal cserélődik föl, az életnek jelentékeny része telik el. A magyar nemzet pedig az utolsó évszázban, nemzeti lételének alig egy tized-

résznyi tartamában minden alkotó elemére más lett, megújódott. Sőt aránytalanul nagy részében ép ez idétt alakult csak ki. Hisz a népnek milliói azelőtt nem is voltak szerves alkatrészei. Csak a 48-iki alkotmánynak a rendiség rozszant korlátait szétromboló s a föld népének nagy tömegeit felszabadító törvényei gyarapították meg a nemzettestet oly eladdig felhasználatlan elemekkel, melyeknek frissen lüktető életnedve mintegy transfusio útján belekerülván a nemzet szervezetébe, annak lomhán keringő vérért sebesebb mozgásra indította s melyek a maguk szűz erejével új rugalmasságot vittek bele a régi petyhüdt tagokba is.

S e szinte példátlan átalakulásban senkinek több, döntőbb része nem volt, mint Kossuth Lajosnak.

Igaz, a szabad eszméknek hódolt akkoriban minden polgárosult nép, de az európai levegő ez illó alkatrészeit rendkívüli egyéniségének súlyával Kossuth kötötte meg nálunk törvényes intézmények szilárd tömegévé. Igaz, a korszellem jól felszántotta a talajt, a hova a demokrácia eszméinek magvait elvetette, de kikeltetni e magvakat csak a Kossuth tűzlelkének érlelő melege volt képes. És igaz, a népszabadság fenkölt gondolata iránt megvolt a kortársakban a lelkesedés rajongása, de a kivitel energiájára Kossuth változtatta fel azt.

Már egyedül ennyi elegendő jogczím volna ahhoz, hogy hódolni siessen Kossuth emlékének a magyar zsidóság is, a melynél szorosabban alig forrott össze a nemzet érzés- és gondolatvilágával bárki is mindazok közül, a kiket a Kossuth irányította mozgalom

1848-ban a nemzet alkotó részeivé tett. Pedig történelmünk e nagyszerű percze, melynek viharszele századok szemetjét seperte el, a zsidókról nem törölte le a jogtalanság szégyenfoltját. Ámde lehetséges volt volna-e, hogy rab nemzet tegyen szabaddá bennünket? A mi emberi jogainkat meg kellett hogy előzze a magyar népnek részeltetése a nemzeti jogokban. Ez pedig a Kossuth érdeme. És következésképen mégis csak ő tette lehetővé a zsidók emancipációját Magyarországon.

Ime különös jogcímünk arra, hogy egy boglárt tűzzünk a méltánylás koronájába, mely joggal fénylik a Kossuth fején.

De közvetlenül mit sem tett Kossuth az emancipáció érdekében? És mint vélekedett rólunk zsidókról? És hogyan ítelt vallásunkról?

Kossuth saját nyilatkozatai alapján megfordított sorrendben kísértjük meg feltett kérdéseinkre a választ megadni. Aligha felesleges munka ez, hiszen Kossuth sokoldalú egyéniségét erről az oldalról közelebb még be sem mutatták. És időszerűtlennek sem mondható, mert az itt szóba kerülő kérdések nagy része éllel bír többé-kevésbé még ma is.

I.

Nagyobb összefüggésben és kimerítően nem nyilatkozott Kossuth a zsidó vallásról és így nem tudhatjuk, milyen jelentőséget tulajdonított neki az emberiség eszmei háztartásában. Pedig érdekelt volna tudnunk, hogy a mit nagy írók és nagy államférfiak oly

sokra becsültek, mint vélekedett vallásunkról Kossuth, a ki írónak és államférfiúnak egyiránt nagy volt. Azonban ő bizonyára nem ismerte vallásunkat közelebbről. Megismerkednie vele nem is volt sem oka, sem alkalma. Az európai közvélemény akkoriban ugyan sokat foglalkozott a zsidókérdéssel, de nem a zsidóság kérdésével. Utóbbi csak annyiban érdekelte, a mennyiben a zsidóknak az államhoz való viszonyára befolyással volt. Ilyen közvetett érdek pedig sohasem vezet valamely tárgy mélyebb ismeretéhez.

A bibliai korszak sem volt akkor különös érdeklődés tárgya. A szentírás tudományának újabb óriási fellendülése a század második felére esik. Azonban vallásunk kútfejét, a bibliát ismerte Kossuth, hiszen beszédeiben és leveleiben gyakran idéz belőle, és ragyogó eszméinek nem egy gyöngyét a szentírás gondolatárjának mélyéből hozta fel. Még elragadó nyelvét is olykor bibliai hatás ihleti meg és színeiben gazdag stílusát nem egyszer bibliai szólással, képpel teszi még közvetlenebbé, fordulatosabbá.

A mennyire Kossuth a szentírásból és talán a gyakorlatból — hallomás után vagy saját megfigyelései alapján — tudomást szerzett a zsidó vallás lényegéről, azt két különböző alkotó elemből látja összetéve. (Pesti Hirlap 1844. május 5.) Ezek 1. «valóságos dogmák s ezeknek megfelelő szentesített ritualé», 2. «vallásos szabályok színébe öltöztetett politikai institutiók». Az egykori zsidóállam theokratikus szervezetének megfelelő a vallásnak ez a jellege, mely Mózesnek, a «nagy státusférfiúnak» bölcseségére vall. Azonban ama «politikai institutiók» fentartását a jelenben

már nem tartja czélszerűnek, sőt inkább károsnak. Ugyanis felveti azt a kérdést: nép-e még ma a zsidóság, avagy csupán vallásfelekezet? Mindenesetre létjoga korunkban csak zsidó vallásfelekezetnek van, de nem többé zsidó népnek. Hogy pedig ez az elnevezés még ma is járja, abban megerősítését látta annak a nézetének, hogy ama politikai institutiók ható erővel bírnak még a zsidóságban. Ezt pedig nem tudta helyeselni, mert akadályát látta benne a zsidók teljes elnemzetiesedésének. Csak egyetlen országról tud, a hol a zsidóság merőben csak vallásfelekezet, különben pedig vérszerint való része az ország népének, tehát «eredeti szerecsenfaj» és ez — Nubia.

Kossuth ezért a zsidó vallást sürgősen reformra szorulónak hitte. Sejtelve sem lévén vallásunk későbbi fejlődéséről, — a talmudot csak nevérol ismerte — azt vélte, hogy a zsidóság a bibliai kor végével fejlődésében egyszerre megállott s azóta egy tapodtat sem mozdult előbbre. Az úgynevezett rabbinikus elemeket holmi toldásnak-foldásnak tartotta, melynek eltávolítása első sorban magának a zsidóságnak érdeke. A kor hatása alatt állott e diagnosis megállapításában épúgy mint az orvosszer ajánlatában. Ugyanis napoleoni mintára synodus egybehívását javasolta, melynek hivatása volt volna ama «politikai institutiók» kirekesztése a zsidó vallásból. A rabbikat elítélte, mivel a synodus létrejöttét nem szorgalmazták és készen nyilatkozott egy alapítandó seminarium czéljaira aláírást nyitni lapjában, «ha ezáltal a kölcsönös emberszeretet egyik diadala némileg előmozditható».

Kossuth itt egyetemes európai nézet hatása alatt állott, melyet a zsidók közül is számosan a magukénak vallottak, de a mely ezzel természetesen nem lett alaposabb. Tévedése tehát érthető, a minthogy menteni is lehet szándéka tisztaságával; mert czélja nem volt más, mint a zsidóságot közelebb hozni és majdan teljesen beolvasztani a magyarságba.

A zsidó erkölcsstanban ellenben nem talált semmi kivetni valót. Ime saját szavai: «Ha moráljokat gyanúsítja valaki, megilleti őket a nemes indignatio büszke szava, mely komolyan visszautasítja a rágalmakat — mert erkölcsstanjok szintoly tiszta mint akárkié.» Különösen lelkiismereti kötelességének tartja visszautasítani azt a vádat, mintha a zsidó nem ismerne közérdeket. Neki magának — úgymond — sokszor volt alkalma zsidókkal úgy a cselekvő ember-szeretetet, mint a közjó mezején találkoznia. De természetesen a közérdek iránti lelkesedés mindenütt csak egyes szebb jellemek vonása, nem a nagy sokaság tulajdona.

II.

Kossuth jól ismerte a zsidókat, igaz, főképen az 1849 előtti magyarországi zsidókat. Már gyermekkorában is kétségtelenül sokukkal került össze, hiszen szülőmegyéje erősen zsidólakta vidék maiglan. Erre mutat az a hagyomány is, mely a sátoralja-ujhelyi zsidó «szenttel» való regényes találkozásáról széltiben el volt terjedve. (Magyar-Zsidó Szemle II, 322.) Utóbb Pozsonyban és Pesten, ezekben a zsidókkal is népes városokban laktában sem kerülhette el a velük való

érintkezést, kivált hivatali minőségében. Csak az kár, hogy ez érintkezés részleteiről oly keveset tudunk.

Kossuth ítélete a zsidókról értékes tanúsága nem csak a saját éles szemének és roppant emberismertének, melylyel a czéljaira alkalmas egyéneket az ő soraikból is a körülményekhez képest elég sűrűn tudta kiválasztani, hanem maguk a zsidók mostoha viszonyok közt is mindenkép bevált emberi és hazafias tulajdonságainak. Már az alsó tábla 1847. deczember 18-iki ülésén fényes bizonyítványt állít ki a zsidók magyarosodási törekvésének (Kossuth Lajos Országgyűlési Beszédei ² I, 25. 26. Pesti Hirlap 1844. máj. 5): «Bár más ajkú népek is oly hajlamot tanusítanak nemzetiségünk előmozdítása tekintetében, mint a zsidók, kik a nevelés körül is kitűnően buzgólkodnak.» Ily lelkes szavakkal utasítja vissza a hirhedt szatmári követ, Kende Zsigmond, mértéktelen kifakadásait a zsidók ellen. Erkölcsi integritásukért pedig még ennél is nagyobb melegséggel szállott sikra. «Ha bűn, ha erkölcstelenség, ha gáncsot érdemlő van a zsidókban — így írja már 1844-ben és ismétli később előszóval is az említett ülésben az útszéli vádaskodással szemben — a zsidók többségének nem mint zsidóknak, hanem mint embereknek a keresztényekkel közös bűnők, közös tulajdonok.» És a ki figyelemre méltatja a bűnügyi statistikát, egy hajszálnyival sem fogja azt kedvezőbbnek találni másoknál, mint a zsidóknál. Pest város követének állítása ellenében positiv adatokat tudna felhozni, hogy az úgynevezett heti vásári uzsorások közt is több keresztény találkozott, mint zsidó. És ez kimondhatatlan erővel szól a zsidók mel-

lett, a kik, ha a másfél évezred üldözései és nyomor-
gatásai következtében teljesen elzüllöttek volna is,
nem volna csodálatos. Hogy ellenkezőleg ennyire
meg tudták óvni erkölcseik tisztaságát, «valóban igen
nagy becsületükre válik».

Miben látta hát okát Kossuth a zsidók elleni gyűlö-
letnek? Erről egy későbbi időből való levelében (1882
okt. 11. Kossuth Lajos Iratai IX, 525—528) igen
világosan fejti ki nézetét. «A dolognak két oldala
van — úgymond — egyik a középkor sötétségének
hagyománya: a zsidógyűlölet; másik bizonyos köz-
gazdasági és társadalmi bajok, melyek amannak tápul
is szolgálnak és ébresztésére fel is használtatnak...
A nép érzi a nyomort, de nem tud magának okairól
számot adni s «malaisere» spekulálva a középkori
zsidógyűlölet előáll s azt mondja: te szegény, nyo-
morgó nép, megmondom én neked, mi a te nyomorod
oka: a zsidó. S természetesen az a viszhang kél:
«Üssük a zsidót!»

Az itt leírt betegség kettős okának megfelelően az
orvoslásnak is kettős szerét ajánlja a függetlenségi
pártnak, melyhez levelét intézi, de úgy, hogy az
egész nemzet is értsen belőle. Egyfelől a jogegyenlő-
ség sérthetetlenségének határozott megóvása mellett
«minden erélylyel rajta kell lenni, hogy a zsidóság a
magyar nemzetbe beolvadjon, vele assimilálódjék.
Ezért küzdeni a törvényhozásban (polgári házasság) s
valósítása körül tettel, példával eljárni,» a mit a zsidó-
ság is a maga közreműködésével előmozdítani tarto-
zik. Másfelől szükségesnek tartja, hogy a nemzet
figyelme praktikus térre, a közgazdasági és socialis

bajok elhárításának munkájára tereltessek «s ne nézék összetett kézzel tétlenül, miként uszítottatik bele a közérzület a «zsidókérdésbe» («szégyen és botrány, hogy Magyarországon még ez is lehetséges», írja Kossuth a levél elején), «melynek a mellett, hogy a XIX. század magyarját a középkorba akarja visszalökni, még az a nevetséges hibája is megvan, hogy absolute nincs semmi possibilis célja, kivéve a gyűlölködésben kéjelgést és hozzá még ezt is német mintára.»

Mondani sem kell, mily becsülhetetlen értéket képvisel Kossuth ez állásfoglalása az örök igazság és emberi méltóság szempontjából. Hogy javasolt orvos-szerei hatályosak-e, az persze kérdéses marad; a fengő betegség krónikus és egyetemes európai, nem lokális és speciális nemzeti baj. De érdekes megfigyelnünk, hogy Kossuth lángelméje itt is rátalál azokra az eszközökre, melyeknek alkalmazása, legalább az adott viszonyok közt, kétségtelenül a legtöbb eredménnyel kecsegtet.

III.

A közkeletű felfogás Kossuthról az, hogy nem volt zsidóbarát. Nem is volt az a szónak banális, vállveregető értelmében. Több annál: emberbarát volt. A mint csak az övéhez hasonló nagy szív tud szeretni, úgy szerette az emberek egész nemét. A szabadságot pedig nem kevésbé szerette és azért volt szívének legforróbb vágya: szabadnak tudni minden embert. Legkorábbi úgy, mint legkésőbbi nyilatkozatain ez az alaphang vonul végig: a polgári jogok élvezete füg-

getlen attól, ki melyik templomban imádja istenét. (Pesti Hirlap 1843 febr. 9. 1844 máj. 5. Országgy. Besz. II, 72. 74. Hasonlóan Iratai IX, 359. 527.) És hogy a zsidókat e jogokból kizárni nem akarta, azt legjobban bizonyítja, hogy az idézett nyilatkozatot épen reájuk való vonatkozással tette meg.

Csak természetes tehát, hogy elejétől fogva a leg-határozottabban foglalt állást a zsidók teljes emancipációja mellett. És nem tette azt függővé semmi feltételtől, mert a mi feltételt a nemzet legjobbjaival együtt Kossuth is szabott, azt az ő figyelemreméltó distinctiója szerint nem a politikai, hanem a társadalmi emancipációra értette. A kettő közötti különbséget így formulázta (Pesti Hirlap 1844. május 5.): „Amaz egészen a törvényhozás határozatától függ, ez csak annyiban, a mennyiben a socialis egybeolvadásnak törvényes akadályait el kell hárítani, hogy a társadalmi emancipáció lassú menete bekövetkezzék. És így hiszszük és valljuk, hogy a politikai emancipáció a kérdést be nem végzendő ugyan, de annak ideje elkövetkezett. S hiszszük, hogy minden ok, mi a zsidók állítólagos erkölcstelenségéből ellenhozatik, erőtlenségre, gyöngeségre, szeretetlenségre vezet.”

A ki ezek után, és hozzá véve még összes későbbi idevágó nyilatkozatait is, azt hiszi, hogy Kossuth a zsidók politikai emancipációját bármely feltételhez kötötte, alaposan félreértette őt.* De az igaz, hogy

* Csodálatos, hogy oly „tudós fő” (Kossuth szava) és világos elme, mint Löw Lipót is részben ebbe a hibába esett. L. cikkét Pesti Hirlap 1844 június 2. Egészen méltánytalan

volt egy időpont, mikor nem vélte tanácsosnak az egyenjoguságról törvényt hozni, épen a zsidók érdekében. A kérdés régtől fogva napirenden volt és Kossuth a megoldásáért küzdők első sorában. 1843-ban a pesti zsidó kézműegyesület megalakulását adva hírrül, Kossuth aggodalmának ad kifejezést, hogy a kik eddig a zsidó-egyenjogusítás ellen azt hozták fel, hogy a zsidó sem földművelésre, sem mesterségekre nem hajlandó, most viszont azzal állhatnának elő, hogy már még a mesterségekből is ki akarnak másokat szorítani. Azonban biztatja az alapítókat, hogy ne engedjék magukat elkedvetleníteni, annál kevésbbé, mivel «egyesületükkel hathatós lépést tettek ama minden jók által buzgón óhajtott időszak felé, melyben a polgári jogok osztogatásánál nem kérdik azt, hogy istenüket mely templomban imádják». (Pesti Hirlap 1843 febr. 9.) De még 1847-ben is nagyobb számban vannak az emancipatio ellenzői, a kik vagy brutális nyíltsággal foglalnak állást ellene, vagy alattomos kétszínűséggel függővé akarják tenni a politikai egyenjogusítást is (nem úgy, mint Kossuth, a társadalmit) a zsidók «confessio tételétől» és a fogalmak össze-zavarásával egybekötni kívánják azt a külföldiek honosításának kérdésével. Ilyen értelmű utasítást kapott az utolsó rendi országgyűlés követleinek nagy része. (L. az utasításokat Zeller Árpád, A magyar egyházpolitika 1847—1894. I, 2. 3.)

pedig Kossuth «tétovázásai s diplomatizálásáról» szólani ebben a kérdésben. (Havas Adolf, Évkönyv 1900, 9.) És kevésbé igazságos Kossuth iránt Bernstein Béla is: Az 1848—19-iki szabadságharc és a zsidók 19.

Ezzel az erős áramlattal szemben Kossuth kénytelen volt arra szorítkozni, hogy legalább az elvet megmenteni iparkodjék. Ugyan a honosítás kérdésében ő is szem előtt kívánta tartani a szükséges óvatosságot, de határozottan, bár hasztalan ellenezte azt, hogy a honosítás valamely bevett valláshoz való hozzátartozáshoz köttessék. Kossuth mindenk felett szerette hazáját s mivel úgy volt meggyőződve, hogy minden idegen elem olyan a nemzet testében, mint holt anyag az élő szervezetben, azért nyilatkozott ellene az idegen zsidók nem letelepedésének, de tömeges meghonosításának, nem azért, mert zsidók, hanem mert idegenek. S ezt is csak azért, úgy mondotta a decz. 18-iki ülésen, «hogy a belföldi zsidók honpolgársága annál könnyebben létesülhessen». (Országgyűlési Beszéd. I, 26.)

Ám hasztalan volt minden fáradozása. A közhangulat, miért, miért nem, erősen a zsidók ellen fordult. S ezért, midőn a sz. kir. városok rendezéséről szóló javaslat tárgyalásakor (mely javaslat a választói jogot valamely bevett valláshoz való hozzátartozástól tette függővé) Arad követének a tábla mostani irányzata mellett sikerre nem számolhatott azon indítványával szemben, hogy ez a qualificatio hagyassék ki, Kossuth az 1848 február 19-iki ülésen azt a közvetítő javaslatot tette, hogy a város képviselőtestületének legyen joga, egyes izraelitákat, kiket erre érdemesnek talál, választói joggal felruházni, a többség ezt a módosítást is leszavazta. (Zeller I, 47.)

De mind rosszabb napok következtek a zsidókra. A pozsonyi nyárspolgárok zsidóhajsztát rendeztek.

Kossuth a márczius 23-iki ülésen lelke mélyéből eredő felháborodással ítél az elszomorító jelenetekről. «Fáj az ember lelke, így kiált fel, ha mindenütt látja a szabadság országának terjedését s abból csak a zsidó népet látja kizárva.» (Zeller I, 55.) De már meg van félemlítve s kész engedményt tenni. Már csupán oly külön törvényezikk alkotását követeli, melyben kimondatik az elv, hogy jogok és kötelességekre nézve a vallás nem tesz különbséget. Ime, Kossuth már el ejtette a zsidó emancipatio iránti követelését.* Sőt midőn Kossuth maga az általános vallásegyenlőség iránt tesz indítványt és Schnée László hevesi követ megpendíti a zsidó emancipatiót, Kossuth úgy találja, hogy «a jelen körülmények közt épen azoknak, kik barátai az emancipationak, kívánni kell, hogy e perczben ne történjék semmi e részben, mert vannak akadályok, mikkel bizonyos perczekben istenek sem küzdhetnek meg; most a zsidókról rendelkezni annyi volna, mint tömérdeket áldozatul vetni ellenségeik dühének.» (Zeller I, 86.)

Így szorította le fokról-fokra Kossuthot az emancipatio kérdésében elejétől fogva elfoglalt álláspontjáról a «magasabb államraison», a mint mondani szokás. S hozzá még meg is csalta számítása, melylyel a

* Érdekes, hogy Deák Ferencz még 1866. febr. 23-iki képviselőházi beszédében czélszerűbbnek tartja, ha mindenütt, hol a törvény eddig különbséget tett a vallások közt, kimondatik, hogy valláskülönbség nélkül, ideértve az izraelitákat, mint erről az eszméről: emancipatio, külön törvényt alkotni. De már 1867 jun. 26. interpellál az emancipationalis törvényjavaslat tárgyában. Zeller I, 220. 247.)

gyűlölet molochjának áldozatul dobta az igazság ügyét: a zsidók elleni zavargások csakhamar mindenfelé fokozott mértékben törtek ki. (L. Bernstein, 52—76.) Azontúl pedig nem is nyílt többé alkalom az elejtett fonalat újra felvennie. Mert felhangzott nemsokára Kossuthnak harczy riadója s hozzája fűzött velőkig ható kérése: «hogy ha van valahol a hazában egy sajgó kebel, mely orvoslásra, ha van egy kívánság, mely kielégítésre vár, szenvedjen még egy kissé e sajgó kebel s várjon még egy kissé e kívánság, ne fügeszszük fel ezektől azt, hogy a hazát megmentjük» (Országgy. Besz. II, 18.) — és az emberi jogok terített asztalánál jóllakottak százezzeivel együtt az egyedül éhesen maradt zsidóság is sietett vérént ontani a hazáért és sokáig szenvedett még rút kijátszása miatt sajgó kebele és sokáig várt kielégítésre jogos kívánsága. Igaz, az országgyűlés utolsó ülésén, 1849 júl. 28-án egyértelmű elhatározással becikkelyezte az emancipatiót (Zeller I, 174—180.), de ez a törvény, melyet mint kormányzó Kossuth is aláírt, gyakorlati érvényre többé nem juthatott.

Kossuthon ugyan bizonyosan nem múlt. Sőt épen! Hisz maga mondotta Angliában, 1858 novemberében tartott egyik felolvasásában, hogy sajnálja is, szégyenli is, hogy az akkor még uralgott előítélet miatt az örök igazság e szent elvét meg nem valósíthatta s csak az vigasztalta, hogy «az elv törvénybe lévén iktatva, a szabadság napjának melege ez előítélet ködét is mihamar eloszlatandja s csak kis idő kérdése lehet, hogy a magyar nemzeti becsület paizsáról ez az utolsó folt is eltűnjék». (Iratai II, 143.) Eltűnt a folt; de midőn

később némely agyvelőben ott kóválygott a gondolat, újra beszennyezni azt a pajzsot, a turini remete haragjának cikázó villámait zúditotta rájuk: «Lehetetlen, úgymond 1883 augusztusából való levelében (Egyenlőség 1894, 12. sz.), a magyar józan észről annyi bornirtságot feltenni, miszerint csak egy ember is legyen az országban, a ki hiszi, hogy az, a mit emlegetnek: «az emancipatio eltörlése vagy éppen 6—700 ezer embernek az országból kiűzése» a XIX. században Európában lehetséges, még ha a gondolat erkölcsi monstruozitás nem volna is.»

Reméljük, hogy hasonló «erkölcsi monstruozitás» nem merül fel többé a magyar közéletben, annak legsötétebb zúgában sem. «S a remény legyen anyja az önbizalomnak s ez az erős akaratnak, melytől a cselekvés születik.» (Iratai IX, 305.) Magunkat ugyan nem kell biztatnunk, de ha rajtunk állana, nem késnénk egy pillanatig sem, teljes erőnkől közreműködni amaz állapot megteremtésében, a melylyel már mint meglevővel szeretett Kossuth eldicsekedni a külföldön, hogy t. i. «magyar hazánkban a vallási nézetek különbsége nem húz válaszfalat a haza szent szerelmében egybeforrt honfiak közé s hogy a magyarnak, bárminő templomban, bárminő ritussal imádja is a mindenség megfoghatatlan végokát, van egy közös szentegyháza, a «haza», melynek oltárát felekezeti különbség nélkül karöltve állja körül s van egy közös reliigiója, a «honszeretet». (Levele Mézei Ernőhöz 1878 jul. 23. Iratai IX, 261.)

Ime, ilyennek látta vagy szerette volna látni Kossuth a magyart már a multban. És azért nem csupán a

polgári szabadságra és állami függetlenségre, melyek nagy agyának utolsó gondolatai voltak, hanem az ember- és testvérszeretetre is illik a Kossuth szava (Iratai V, 230): «Én a multnak embere vagyok; de az a mult, a melynek embere vagyok, olyan mult, a melynek jövődőnek kell lenni, ha a magyar nemzetnek még van jövődője.»

Kolozsvár.

Dr. Eisler Mátyás.

ZSIDÓK VÁNDORLÁSA.

Ez Évkönyvnek második, 1896-ki évfolyamába «Zsidók vándorlása» czímen cikket írtam, hogy megmutassam annak a mesének a képtelenségét, a mely azt hieszteli, hogy nagy a zsidóknak ez országba való bevándorlása, oly nagy, hogy a zsidó lélekszám a be- és kivándorlás fölöslege révén is erősen emelkedik. Úgy gondolom, sikerült akkor a hiteles számok segítségével kimutatnom e legendának mese természetét, kimutatnom azt, hogy a magyar zsidóság évenként körülbelül ötezer lelket veszít a kivándorlás révén. Most ugyanezt a kérdést akarom vizsgálni az új adatok, az 1900. év végén véghezvitt népszámlálás eredményei alapján.

A zsidók száma a szoros értelemben volt Magyarországon 1890 végén 707.472 volt, 1900 végén pedig 826.222. Tehát a gyarapodás 118.750 lélek, 17.48% a tíz év alatt, s így évenként átlag 1.75%. Mivel pedig e tíz év alatt 273.105 zsidó született és 138.455 halt meg, a természetes szaporodás révén a népszámlálásnak 842.122 zsidót kellett volna az országban találnia,

tehát 15,900 lélekkel többet, mint a mennyi tényleg itt volt. A miből nyilvánvalóan nem hogy bevándorlás gyarapítaná a magyar zsidóságot, de az e tíz év alatt 15,900 lelket, évenként 1590-et veszített a kivándorlás révén.

Feltéve, hogy a születési és halálozási arányszám az itt szóban levő tíz év alatt is ugyanaz volt, a mint az 1880—90. években, vagyis átlag 36·35% és 18·32%, akkor az 1890 végén itt talált zsidóságra a tíz év alatt 257.166 születés és 129.608 halálozás esett, úgy hogy magának a tíz év előtti zsidóságnak is 1900 végéig 127.558 lélekkel kellett volna gyarapodnia. Minthogy pedig a szaporodás csak 118.750 lélek, világos, hogy a népszámlálás még azt a zsidóságot sem találta itt az országban, a melyet az 1890-ki adatok s a természetes szaporodás alapján itt találni kellett volna.

Nyilvánvaló tehát, hogy a nemzetközi népmozgalom apasztotta a zsidók számát, legalább 15.900 fővel. Ha már most igaz lenne az, hogy másfelől jelentékeny zsidó bevándorlás irányult az országba, akkor azt kellene feltenni, hogy a kivándorlás ennél is erősebb volt, s hogy a kivándorlás révén való veszteség a 15.900 lelket erősen meghaladta.

Az egész magyar kivándorlás, a hivatalos statisztikai adatok szerint 284.710 lélek volt, a lefolyt évtizedben. A zsidó kivándorlás ennek 5·58%-a — pedig 1890-ben a zsidóság csak 4·7%-a volt az egész népességnek. Tehát a zsidó kivándorlás már így is erősebb, mint a többi felekezeté. Arra azonban semmi okunk sincs, hogy a zsidó kivándorlást olyan erősnek tartsuk, mely a többi felekezetekét feltűnően meghaladja. Ha pedig

erre a feltevésre nincsen ok, akkor elesik természet-szerűen az a feltevés is, hogy zsidó invázióval van dolga az országnak.

Budapestnek zsidó lakossága 1890 végén 103.317 lélek volt, 1900 végén 167.974, úgy hogy a zsidók száma a fővárosban tényleg 63.657 lélekkel gyarapodott, míg a természetes szaporodás szerint a szaporodás csak 18.628 fő lehetett volna. Tehát a gyarapodásból 45.029 lélek a vidéki zsidóságnak Budapestre való tódulására esik. Ennek a vidéki magyar zsidóságnak a lélekszáma 1890-ben 594.155, 1900-ban pedig 658.248 volt, tehát a gyarapodás csak 64.093, holott a természetes fejlődés szerint a szaporodásnak 116.022 lelket kellene kitennie. Vagyis a vidéki zsidóság 51.929 főt veszített Budapest és a külföld javára. Ha tehát igaz volna az, hogy azokba a bizonyos északkeleti megyékbe nagy bevándorlás történt, akkor az ország egyéb részeiből a zsidóságnak szinte ki kellett volna vonulnia, mert hiszen akkor a vidéki zsidóság lélekszám-veszteségének az 51.929-et is jelentékenyen meg kellett volna haladnia. Minthogy pedig ez nem történt meg, már ebből is biztosra lehet venni, hogy az a nagy bevándorlás egyszerűen mese.

De tekintsük csak meg közelebbről e hat megyének az adatait. E hat vármegyében a zsidók száma volt:

	1890-ben	1900-ban
Beregben	24.358	28.993
Mármarosban	45.073	55.957
Szabolcsban	21.178	23.226
Szatmárban	22.849	21.097
Ungban	15.599	16.675
Zemplénben	30.491	31.515
Együtt	159.548	177.463

A szaporodás 17.915 lélek = 11.26%, egy évre átlag 1.13%. Pedig az egész ország zsidósága évenként átlag 1.75%-kal szaporodott. A természetes szaporodás arányszáma az 1890-ki zsidóságra nézve az egész országban 19.45% lévén, e hat vármegye 1890-ki zsidó lakosságának tíz év alatt 31.132 fővel kellett volna szaporodnia. Tehát az igazság az, hogy a népszámlálás még az 1890-ki zsidóságot sem találta meg e vármegyékben a természetes szaporodással együtt. Ki beszélhet ily adatok láttára bevándorlásról? Mikor az 1890-ki zsidó népesség is 13.217 lelket veszített e megyékben a kivándorlás által? Ha e hat vármegyében évenként átlag 274 zsidó vándorolt volna be (a mi pedig nem nevezhető bevándorlásnak), akkor e hat megye zsidóságának 10%-ot kellett volna vesztenie, pedig a vidéki zsidóság átlagos vesztesége csak 8.74%.

De fel lehet hozni még egy sereg számot annak igazolására, hogy bevándorlásról beszélni nevetség.

Ime a zsidók aránya az egész népességhez a hat vármegyében:

	1890-ben	1900-ban
Beregben	13.6 ‰	13.9 ‰
Mármarosban	16.8 ‰	18.1 ‰
Szabolcsban	8.6 ‰	8.1 ‰
Szatmárban	6.4 ‰	6.2 ‰
Ungban	11.5 ‰	11.0 ‰
Zemplénben	10.2 ‰	9.6 ‰

Az összes lakosság s a zsidók száma volt:

	1890-ben		1900-ban	
	Összes lakosság	Zsidók	Összes lakosság	Zsidók
Beregben	179·455	24·358	207·647	28·993
Mármárosban	268·281	45·073	308·790	55·957
Szabolcsban	244·945	21·178	287·301	23·226
Szatmárban	303·032	22·849	340·178	21·097
Ungban	135·247	15·599	151·824	16·675
Zemplénben	299·197	30·491	327·604	31·515
Együtt	1,430·157	159·548	1,623·344	177·463
Zsidók aránya		11·16 %		10·93 %

Tehát az arányszám még csökkent is.

Tekintsük a népesség anyanyelvét :

	1890-ben		1900-ban	
	magyar	német	magyar	német
Beregben	42·4 %	10·8 %	44·6 %	8·9 %
Mármárosban	12·5 «	17·0 «	13·7 «	15·3 «
Szabolcsban	95·9 «	0·6 «	98·9 «	0·2 «
Szatmárban	59·0 «	4·5 «	61·6 «	3·3 «
Ungban	27·5 «	7·6 «	30·0 «	4·6 «
Zemplénben	47·2 «	5·2 «	53·1 «	2·5 «

Magyarul beszélni tudott :

	1890-ben	1900-ban
Beregben	50·8 %	55·1 %
Mármárosban	18·8 «	19·5 «
Szabolcsban	98·5 «	99·4 «
Szatmárban	68·7 «	71·2 «
Ungban	34·8 «	39·0 «
Zemplénben	52·8 «	57·6 «

Tehát kivétel nélkül mindenütt erősen javult a helyzet, a mi meg nem történhetik, ha galicziai: német nyelvű zsidók számot tevő arányokban bevándoroltak volna.

Végezetül még ideiktatom, hogy a kérdéses megyékben hány ausztriai és egyéb külföldi illetőségű tartózkodott:

	1890-ben	1900-ban
Beregben	677	1231
Mármarosban	884	1032
Szabolcsban	459	764
Szatmárban	220	590
Ungban	434	1631
Zemplénben	2730	6491
	5404	11739

A szaporodás 6.335 lélek De ez semmi esetre sem írható a zsidók rovására. Ha ez az idegen-plusz mind zsidó lenne, akkor e megyéknek 1890-ki zsidó lakossága 18.552 főt veszített volna a kivándorlás révén, tehát 11.6%-ot, mikor pedig a többi vidéki zsidóság vesztesége csak 8.74% volt.

Az idegeneknek az egész népességhez való aránya e hat megyében 0.72%, az egész országban pedig 1.02%. Hogy a bevándoroltak csak csekély részben lehetnek zsidók, azt a férfiak és nők aránya is mutatja. A galicziai zsidó tudvalevően otthon hagyja családját s azt csak akkor vonzza magához, ha sikerült neki valamelyes exisztenciát szereznie. Ha tehát igaz lenne a zsidó bevándorlás, akkor e megyékben most kevesebb nőnek kellene jutnia ezer férfira, mint jutott tíz évvel ezelőtt. Jutott pedig ezer férfira:

	1890-ben	1900-ban
Beregben	1034 nő	1034 nő
Mármarosban	997 «	1011 «
Szabolcsban	1045 «	1040 «
Szatmárban	1030 «	1023 «
Ungban	1087 «	1103 «
Zemplénben	1116 «	1126 «

Beregben, Máramarosban, Ungban és Zemplénben tehát ez az arányszám is megjavult s így már ezért se lehet igaz az a zsidó «beözönlés», a melyről még a hivatalos statisztika is beszél — a nélkül, hogy a saját adatait megkérdezné.

Átká már az a zsidóságnak, hogy mindenki beszél róla, de senkisé ismeri. Mi magunk se ismerjük magunkat.

Bocsánatot kérek e sok számért, de azt a vastag tévedést, a mely a nagy zsidó bevándorlásról regél, csak számokkal lehet elpusztítani.

Budapest.

Dr. Pap Dávid.

VERSEK.

I.

A KEGYELEM.*

Hogy a nagy bűn után az Isten elüzé
Az éden lakosít a baj s a gond közé,
S hogy már a kerub is, a kapu őreképen,
Ott állott zordonúl, lángpallos jobbkezeben:

Ádám fölajgatott: «Ah Uram Alkotóm,
Mért büntet haragod ilyen iszonytatón?
Ki csak porból vagyok karodtul megteremtve:
Mért dobsz ki engemet örökös küzdelembe?

Gyöngék az izmaim; én Istenem, oh nézd,
Nem bírom vélök el a tenger szenvedést!
Szánj engem és e nőt! Bár súlyos a mi vétünk!
Te bölcs, kegyes bíró: oh irgalmazz minékünk!»

* Talmudi legenda után.

És ráfigyelt az Úr a fellegek között,
 Miként imádkozik, a kit ő száműzött.
 S ím megdördül a lég, és azután a mennyből
 Világ-remegtetőn Adonáj hangja csendül:

«Másíthatatlan az, mi ki van mondva rád:
 Verítékezve hordd az élet nyomorát.
 De hogy birhassad el, hogy légyen súlya könnyebb:
 Ember! neked adom ajándokul a könnyet!»

II.

TITUS ÍVE.

A rom-mező felett, hol egykor Róma népe
 Törvényeket szabott a nagyvilág elé,
 A puszta domb alatt, a melynek tetejébe
 Márványos csarnokit Augustus emelé:

Ott áll az ódon ív, komor, rideg, magányba',
 Szürkén s megkopva bár, de víthatatlanúl:
 Hirdetve a napot, a min Sion leánya
 Leroskadt, vérezőn Titus csapásitúl,

Min a pogány előtt kinyílt a templomajtó,
 Hogy pusztíthasson ott vadúl, szentségtörőn,
 S a min frigyláda, kürt, hétágu gyertyatartó
 A diadalmenet parádés-tárgya lőn.

... Io triumphé! Ah, hogy jött e messzi helyre
 A kincsek özöne, mit a had elrabolt!
 Hogy' ujjongott a nép! A tapsa: ég dőrejje,
 A tombolása meg a föld rengése volt.

Elhozták halmazát a gyöngynek s drágakőnek,
 Mindent, mi csillogott a papok öltönyén.
 Ott volt a préda közt száz babilóni szőnyeg,
 Száz bársony-mennyezet s arany s ezüst edény. —

Kivéve részüket a büszke diadalból,
A győztes harczosok, fejükön zöld babér,
Hordoztak képeket a hosszú viadalról,
Melyben mérföldnyire, mint láva, folyt a vér;

Mutattak várakat, a melyeknek falába
Vad döngetés után nyitott kapút a gép,
Mutattak falvakat, hova üszköt dobálva
Küldötték a halált, gyilkos parittyakép.

Utánuk a rabok, rikító öltözékbe',
Az ifju és az agg, az asszony és a lány;
És meddő bosszuvágy- és gyűlölettül égve
Legelt sötét szemök a nézők sorsfalán.

És elszorúlt szivök, hogy sárba hűlt a *tóra*,
És hogy főpapjukat e nép arczúl veré,
S kötéllel a nyakán megy Simon bar Gióra,
A bukott hadvezér, a vesztőhely felé . . .

Oh Izraél, e nap jövődnek lett a képe!
Tizennyolcz századig így mentél, gúny között,
Rómának útjain a szégyen köntösébe',
S ezer kéz megdobált, ezer száj leköpött.

A mi borzalmakat az ész csak kitalálhat,
A mi van szenvedés, a mi van siralom:
Az mind lelkedbe mart, azt mind czipelte vállad,
Nyomorú pária, én üldözött fajom!

Miként vadállatot, külön ketreczbe zártak,
Ghettód zugaiba, hol nem süttött a nap,
S honnan év év után, mikor a Tíber áradt,
Mint ürgét önte ki a szennyes-sárga hab.

Onnan czipeltek el, midőn farsangi élet
Zajlott az úton ; letépték köntösöd,
Lovak s bikák között versenyt futtatni véled
A Corso kövein, mit véred öntözött.

Onnan czipeltek el más isten templomába ;
Korbáccsal kergetett röhögő sbirr-csapat,
Hogy azt a szerzetest hallgassad térden állva,
A kinek gúnyszava piszkolta Uradat . . .

De szava s vesszeje hiába vert s gyalázott,
Erősb volt mint dühe, türelmed és hited :
És el nem hagyta Őt, a ki elhagyni látszott,
S ki hosszú gyászodon mégis csak enyhített . . .

Oh ív, a nagy napon, mit hirdetsz fennen állva,
Egy óriási nép áldotta Jupitert,
Hogy im villámai becsaptak Júdeába,
S hogy ott egy nemzetet s egy vallást elsepert.

S e hit jelvényeit kövedbül kifaragták,
Mondván : «Hisz csakhamar felejtik ezt a fajt ;
Őrizze hát e kő bálványaik alakját,
Miket száz év után nem ösmer senki majd !»

Oh dőre jóslatok ! Im az Olympus bérce
Elveszté istenit, lakatlan és sivár,
S a mennydörgő Zeuszt csak operettek élcze,
Trágár dalok között, említi néha már.

De mely e kövön áll, a symbolum varázsa,
Az él mint akkor élt, mikor ide került :
Áll még ezer helyen a szent frigyláda mása,
S új évnek ünnepén ezer helytt szól e kürt.

S a végzet Júdeát bár össze-vissza szórta ;
 E szent jelvényeit elvitte bárhova ;
 A régi Róma holt már másfél ezred óta,
 És istenségeit *túlélte Jehova !*

Budapest.

Radó Antal.

AZ ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET.

Az 1902. év november havának első napján ünnepelte meg az Orsz. Rabbiképző főnálltának huszonötödik évi fordulóját. Lärmás volt a fölépülte ; kitörő gyűlölködés, harag, gyanú és kevés-kevés remény volt körülötte megnyitásakor ; és zajtalan volt ez ünnepe : de e csöndben benne volt nemcsak az egyre öregbedett remények megvalósultának imádkozó meghatottsága, hanem a maga hangjától megijedt igazságtalan gyűlölködésnek is a pillanatnyi elnémulása. Az ország községeit nem hívták meg a jubileumra ; mert a tiszta papi szellemnek az az iskolája a megérdemelte hódolatot sem akarta provokálni. Szűk keretben folyt le a családias ünnep : de évszázadokra szól az azon elhangzott templomi beszéd. Nehéz, tartalmas munkásság után percznyi pihenő volt az ünnep ; tanítók, tanítványok újra szent munkában : én meg, az intézetnek egyik volt tanítványa, lelkemen amaz áldott napnak a hangulatával, beszámolót írok az iskola történetének e huszonöt évéről ; de csak a lelki életről, a tanításnak és a hatásoknak szelleméről.

Az iskola e szellemének igazi hordozói, természetesen, csak a matura után következő zsidó tudományoknak a tanítói ; de igazságtalanság lenne, ha meg

nem emlékezem az intézetnek alsó tanfolyamáról, ami is a zsidó irodalomnak bibliai és talmudi anyagával erősen kibővített, öt esztendőre nyújtott, felső-gymnásiumi kurszus. Szpecialitás a földnek mind az iskolái közt: első osztálya az első időben gymnasium is, chéder is, de egyetem is. Tanulóságában egymás mellett a középiskolai alsó osztályokat rendszeresen, nyilvánosan végzett 14—15 éves gyermek, és a jesiba kriptájából az életnek csarnokába menekült 25—30 esztendőös férfiú. Ma is megilletődés nyomja a lelkemet, amikor emlékezetembe csap föl a jelenet, mint irogatta szakállas öreg szomszédom nehézkes kezekkel a «mensa» declinációját; mint nyújtotta aztán felém, nézzem meg, nincs-e hiba benne. A báchúr-szeminaristák javarészt csak ott kezdték meg a modern tanulást; sokuk a türelmét vesztette: az én öreg iskolatársam is megharagudott a consecutio temporumra és rabbija lett valamelyik orthodox hitközségnek; de a legtöbbjük nekifeküdt a könyvnek, és bámulatos, milyen hamar urai lettek az addig elemeiben sem ismerték tudományos anyagnak.

És abban a vegyes tanuló-ifjúságban a tanításnak is más a methodusa, mint egyébütt; a matematikában, a filozófiában, sőt a nyelvekben is, főképen a latinban, a tanulónak «kérdései» támadnak — és a tanár csakhamar egyre jobban dagadozó vitának lesz a vezetője. Mert különös tanuló-anyag került ott együvé: az iskolázott gymnasista mellett a formai esetlenség, aki szinte óvodára szorulna, és a szellemi érettség, akit agyonszorít a középiskolának padja. Az első időkben csupa formátlanság, dissonantia, durva, nyers anyag;

aztán forrnak-főnek az erők, és megindul az átalakulásnak csodás processusa. Ott van a jelenet: a magyar órán Toldit olvastatta a tanár; az «óriás szúnyognak képzelné valaki» sornál megkérdezi az öreg báchúrt: no R., tudja-e mi az a szúnyog? és ő, aki a jesibán anynyi pilpúlból került ki győzedelmesen, méltatlankodva vág vissza: «hogya tudom-e, mi a szúnyog? miért ne tudnám mi a szúnyog? a szúnyog iz'e gelész» — és e büszke tudást megigazolja a kéznek is, meg az arcz minden izmának az eleven beszéde. Ez a tanulási időnek eleje; egy-két év csak, és az öreg báchúr elegáns emlékbeszédet mond Arany Jánosról, olvassa Bucklet és lecsekélyli Geigert.

E modernizálás azonban nem ölte meg az individualitást. Annak az intézetnek légkörében nem termett meg a sablónosság. Már a tanításnak a szervezete is olyan, hogy ott együvé kellett kavarodnia a középiskolai megkötöttségnek és az egyetemi szellem szabadságának. Az alsó (gymnasiális) és felső (egyetemi, theológiai) tanfolyamot egymásba olvasztották a talmudi előadások, amiket is az érettebb báchúrok már az első osztályból, a harmadik osztálytól kezdve meg, csekély kivétellel, a többiek is együtt hallgattak a felső tanfolyamnak theologusaival. Ez az érintkezés, együtt-tanulás teremtette meg a Rabbiképzőnek speciális tanuló-typusát: a középiskolai egyetemi hallgatót; aki a hivatalosan soha el nem ismert tan-szabadságban csak nehezen, vagy sehogysem tudott hozzátörödni az óráról-órára való tanuláshoz.

Ebben a bitorolt szabadságban a kötelességre nem a tanárnak szigorúsága szorította a tanulót, hanem

egy-egy tanítónak a kedvessége hajtotta a könyvre fejét.

A tulajdonképeni «rabbiképző» nem ezek az alsó osztályok, hanem az intézetnek Felső Tanfolyama. A külföldi rabbi-szemináriumokon hiányzik is ez a középiskolai rész; de a budapestinek e kettős szervezete fölbecsülhetetlen érték a magyar zsidóságra. Perczentuális kimutatás nem áll rendelkezésemre; de az alsó tanfolyamnak tanulói közül átlag alig a fele kerül föl a theológiára (én vagy tizenötöd magammal voltam az első osztályban, de csak négyen lettünk rabbik); a többi vagy belefárad a tanulásba, vagy a matura után valamelyik egyetemi szakra lép. Ezek a zsidó eszmék légkörében mozgott, a zsidóság tudományán növekedett lateinerek a magyar Izraelnek legjobb ember-anyaga. Az intézetben megmaradtak aztán belekerülnek abba a világba, amelyben az öt-eszten-dős tanulási időnek minden pillanata a zsidóságnak szentelve. A zsidóság tudományának főiskolája az; az az eszményi iskola, amely nem csupán nyers anyagot halmoz föl, hanem az érdeklődést a lelkesedésig is fölhevíti; eszményi iskola, amely a tudományos és vallási gondolkodásnak nem szab irányt, hanem irányokat. Anyaga a végtelenség: a zsidóság múltjának egy ember életében soha át nem vehető irodalma és küzdelmei, meg Izraelnek a múltból átöröklött, évszázadról évszázadra tovább álmodott ideáljai; és vallási szelleme, eszme-világa is a végtelenség: amelyben, mint a mindenségben a naprendszerek, egymást nem háborgatva, szabadon, erejüknek teljességében érvényesülhetnek a művelődéstörténetnek ős-elvei, a hi-

vés meg a kritika, a konservativság és a liberalismus.

E különféle csillag-rendszereknek egy-egy központi napja az első huszonöt esztendőben az iskolának három nagy tanítója volt: Bloch Mózes, Kaufmann Dávid dr. és Bacher Vilmos dr. Nem tudom, a magyar zsidó nagyközönség is ösmeri-e őket úgy mint a külföldi; de azt tudom, hogy a magyar tudományos világban kevés tartalmasabb név van mint az övék.

Mindjüknek áldásos munkásságát hadd méltassa majd a messze jövőnek hálás krónikása.

Személyüket, amennyire lehet, a háttérben hagyva, nem róluk, hanem tanításuknak eredményéről, a magyar modern rabbiságról, fogok beszélni. Épen ebben a tulajdonképeni kritériuma a tanítók erejének és a Rabbiképző vallás-erkölcsi hivatottságának.

Annak a modern zsidó papnak is a szívében és a fejében a hagyomány zsidóságának az eszme-világa; benne mégis az ősidőknek prófétája támadt új életre: a szellem is, forma is a régi; csak a tartalom lett más. A talmud az egyes prófétáknak különvaló *signum*járól, egyéni sajátosságairól beszél; és amíg az orthodoxia, a vallási megállottság, lekötöttség, a pillanatot örökkévalósággá húzó konservativság, mint egyébütt, a zsidóságban is, mint a múltban, manapság is, a lelki uniformizálásnak a műhelye, ahol az érzés meg gondolkozás a végtelenségbe nyúló ásitás: addig ezen iskolának rabbiságában az a prófétai individualismus, ami nemhogy nem konfiskálta, de kiköve-telte égtől-földtől az egyén önálló gondolkozásának a jussát; az egyest összeforrasztotta az összességgel, de

nem az egyént olvasztotta be üres skémául a vallásba, hanem a vallást oltotta be külön minden embernek a lelkébe. Csupa erős, eleven vallási individualitás ezek a papok is; mindegyiknek a maga különvaló *signumja*; vagy hetvenen vannak: és bennük «a tórának hetvenféle képe». Tanításuk formában és szellemben az ősi prófétáknak tanítása: színtere a templom, az iskola, a társadalom; eszköze a beszéd, az írás és a tett; kerete az időtlen idő, a kezdet és a vég, amin végigszáll Izrael szelleme; és az élő szóban is és az írott betűben is a zsidó-érzésnek lelkesedése, a zsidó öntudatnak büszke nyugalma, Izrael értékének erkölcsi dacza és Izrael szerelmének lelkesítése.

Szavaimban mintha túlzás lenne, pedig, úgy érzem, nem mondtam sokat; sőt nem is mondtam el még mindent. Külön akarok majd szólni e modern rabbiságnak privát tudományos munkásságáról; de előbb rámutatok annak a róla nyújtott fényes képnek a realitására. Vessék csak egybe a községek jelenüket a múlttal: mindenütt változás; mindenütt az a fejlődés, amiben megszázsorosodott a zsidóság számára használható szellemi és erkölcsi értékű ember-anyag. Nem szólok itt a községekről, amelyekben e szemináriumi papoknak a külföldi rabbiképzőkön tanult, hatalmas erejű előmunkálói voltak; csak azokról, ahol vagy régi vágású rabbi taposta útakon, vagy egészen úttalan ösvényen vezette községét az új pap. Itt világ létesült a semmiségből, amott harmónia vált ki a tóhúvabóhúból; és mindenütt æsthetikai megfinomulás a zsidó életen. Az a templomokban fölesendülő magyar szó nemcsak hangjával hatott, hanem, még inkább, a

tartalmával: azzal a nemzeti érzésnek követeléseit, ezzel a műveltségnek igényeit elégítette ki. Valósággal ezen szónak nyomában támadnak az egymás után épülő új zsinagógák: egy-egy községben nem a tagoknak a száma lett nagyobb, hanem a templomba járóknak nőtt meg a tömege. Lélek szállt az istentiszteletbe, és ahhoz az élőnek érzett zsidósághoz szeretettel kezdett húzni a műveltség is. Még intensívebb volt az erő kifejtés a zsidóság tanításának másik terén, az iskolákban. Elemi iskoláink jók voltak addig is; de csodaszzerű a föllendülés a középiskolai vallás-tanításban. Más a tanításnak anyaga, szelleme; és más a tanulás is. A hittan hamupipőkéből édes anyává lett, akit tisztelnek és szeretnek; él az anya jogaival, oktat, követel és fenyít — és engedelmeskednek neki. Gyermek közt, felnőtt közt egyre jobban terjed a zsidóság ismerete; az ösztön helyébe a tudás lép; már nem csak azt tudjuk, mik nem vagyunk, de azt is kezdjük tudni, mik vagyunk; a múltban élet, a jövőért lelkesedés, a jelenben érdeklődés. A zsidóság történelme erkölcsi értékké lett a műveltség számára is. Akik addig háttal álltak felé, ma vágyó szemmel keresik: a község nem halottas ereklje többé, hanem élő szervezet; intézményei és tisztségei körül versengés; nem a hiúságé, hanem a szereteté: a műveltség riválisa lett a zsidó ösztönnek; és akik addig passiv, lekötött gyermekei voltak a zsidóságnak, ma fölszabadult, aktív erőül érvényesülnek a felekezeti életben.

A nagy változást a modern papság hozta meg. Sokaknak persze nincs inyére a fejlődés iránya; azt

mondogatják: szakítás az a hagyományos szellemmel; panasz meg vád meg gúny meg szitok kergeti egymást, hogy az a pap nem is a zsidó életnek az alakja; hogy nála és benne a vallásosság a kenyérkeresetnek ipari foglalkozása; hogy az a rabbi a zsinagógai szószékre merészkedett histrió; hogy tanítása hazugság, a multnak meghamisítása, a tömegnek megtévesztése. A kulturhistórikus előtt jól ismert hang az ilyen: a fejlődésről, az igazságról mindig így beszélt, jajgatott és káromkodott a művelődéstörténeti bambaság. Akkor is, hajdanán, az istenkáromlás vádja meg beszorult ököl fogadta Izraélben a prófétákat: a szentséges prototypusok példáján lelkesednek a késői utódok. A rájuk támadó «konservatív» szellemtől azokat is, ezeket is ugyanaz az erő választja el: az értelemnek a jussa. A fejlődés nem is mai keletű, modern-filozófiai, hanem ősi, bibliai jog. Itt aztán természetes, hogy csak a szellem maradhatott a régi, de más lett a tartalom: mindenik kor csak a találta lehetetlenségek ellen küzdhet. A nagy ideál ma is az, ami akkor volt: az Egyisten vallásának belső harmóniája — de a reális közvetlen inspiráció helyébe a positiv tudás lépett; a maiak nemcsak a szívükkel gondolkoznak, hanem az agyvelejükkel is; az intuitiót fölvaltotta a filozófia, a sejdítést a kritika, a divinációt a természettudomány. Itt, itt bontakozik ki a maga végtelen történeti és erkölcsi fönségében a modern papnak hivatása. Ő az antik vallási és a modern tudományos világfelfogás közt szakadt ürnek a hídverője: hogy a tudományért senkinek ki nem kell szakadnia a zsidóságból, sem a zsidóságért el nem kellátkoznia a tu-

dományt. Igaz, a magyar-zsidó orthodoxia nem adott ki Encyklikát meg Syllabust — de csak azért nem, mert nem tudta, mely eszmék ellen kellene olyan chérem-levelet kibocsátania. Csak a modern rabbiságnak működéséből sejdit valamit, és a váddal csap felé, hogy a tudománynyal megalkudott, hogy eladta a vallást, feláldozta a zsidóságot. Ostobaság. E rabbiságnak egész bűne annyi, hogy a tudományt nem nézi le grand-seigneuri fitymálással — és dolgozik a zsidóságnak halhatatlanságán. Megmutatja azt az igaz zsidóságot, amelynek eszméi halhatatlanok, mert az egyre fejlődő tudásnak életnedve mindig fölszívódhat bennük; és amelynek formái is örökkévalók, mert mindig fölfrissülnek a műveltségnek és a művészetnek szabad levegőjén — hogy a zsidóságnak Haeckel tanítványa is készséggel vállal róshakólságot. Feljajdulunk a sok hítehagyás miatt: de a valóságban az a rabbiság ezernyi-ezer lelket tartott-mentett meg a zsidóság számára. Kényszerűség, megalkuvás, könnyelműség meg frivolitás ellen ő sem küzdhet: de tanításával útját állta annak, hogy csak egyetlen lélek is meggyőződésből, erkölcsi jogon, hagyja ott a zsidóságot. E részt pedig tehetetlen minden konservatíviság; mert hiábavaló minden prédikálás a «tudományos ártatlanságnak — az abszolút tudatlanságnak — paradicsomáról»: amikor a magyar zsidóságnak műveltejei ettek már a tudásnak fájáról, ami az életnek is a fája.

A természettudományi filozófiából nem kaparhatja ki senki papnak a szelleme a vallással többé-kevésbé heterogén elemeket; józan pap azt meg sem is pró-

bálja; az ő lelkét az ellentétesség nem bántja; és azon van, hogy azt a vallási szilárdságot belopja, beoltsa a magyar zsidóság minden művelt fiának is a lelkébe. A tudománynak vallás-bomlasztó vírusát homöopatha orvosul erőteleníti meg: tudománynyal; de nem valami rivális-filozófiával, hanem a zsidóságnak tudományával és, amivel az átítatja a lelkeket, zsidó öntudatossággal, Izrael, páratlanul álló kultúrhistoriai és erkölcstörténeti értékének a megismertetésével. Még a közelmúltból is megdöbbentő képe tárul elénk a magyar zsidóság zsidó műveletlenségének; Izraelnek multja és ideáljai a sejtelemben sem élnek; a zsidóság megismerésének nemcsak a vágya hiányzik, de szinte érzéke is; legfőlebb ha Grætznek német nyelvű Történetét lapozgatják, de azt is csak a legműveltebbek, és azok közt is csak nagy-kevesen; a százazrekben a zsidó élet czudar tengődés. Valóságos csoda, hogy addig is megéltünk; de talán annál is nagyobb csoda, hogy rövidesen ennyire át tudtunk alakulni. Húsz év előtt még semmink; ma meg hatalmas zsidó társadalmi és tudományos irodalmunk — és mindkettőnek érdeklődő olvasó-közönsége, amely élvezni is tud, meg tanulni is akar. A magyar-zsidó közszellemnek föllendülésében nagy érdeme van a Szabolcsi Egyenlőségének; de ennek a sikereiből is kivethetik részüket a Rabbiképző papjai: ki mint munkatárs, ki pedig, közvetve, a zsidó irodalmi fogékonyságnak a fölkelésével. Magát a magyarországi zsidó tudományosságot azonban egyesegyedül a Rabbiképző teremtetete meg: onnan indultak országgá a tudománynak népszerűsítésére a Magyar-Zsidó Szemle

füzetei, és az I. M. I. T. Évkönyvei; és ott formálódtak ki és izmosodtak meg, ott nyertek erőt, ihletet és lelkesedést az önálló, nagyobb szabású tudományos munkásságra az ifjak, akik a zsidó tudományosságnak világában rövid néhány év alatt nemcsak hogy megtisztították a magyar-nyelvű zsidó szellemet a tehetlenségnek és lustaságnak gyalázatától, hanem tekintélyben is egy sorba emelték azt a zsidó kultúra régebbi népeinek, a németnek és az angolnak, szellemével.

Ha az intézet a modern tudományosságnak nem nevelt volna több papot, mint azt a négy embert, akik valósággal az iskola-padból kerültek a budapesti (dr. Blau), a berlini (dr. Schreiner) és a bécsi (dr. Büchler) rabbi-iskolának, meg a budapesti izr. tanítóképzőnek (dr. Krausz) a professori székeibe: akkor is tartalmas és tökéletes lenne az a huszonöt esztendő. Imponáló erők; akiknek már ott a helyük a zsidó tudomány világának elite-alakjai között. Rajtuk is a budapesti iskola nagymestereinek a szelleme; de az a szellem rászállott másokra is, sokakra még. Mind dolgozik; itt egyenkint, ott csoportban művelik azt a zsidó tudomány számára meddőnek hitt magyar húmust. Az isten-áldotta föld termékeny, és a munkások sem restek. Az egyik még vet, a másik már aratott is. Annyi sok erős, önálló egyéniség: akik azonban így is három csoportba verődő típusok. Ez a három tanítónak a hatása. Legtöbben vannak Bloch Mózes rabbinak a tanítványai: akiknek állandó stúdiuma a talmud és irodalma. Altalánosabb kulturális hatású a Kaufmann és Bacher követőinek a mun-

kássága. Ebben a légkörben találta meg magát az a korán elhunyt költő, akinek lelkén, hosszú évszázados elnémulás után, újra megrezdült a csóknak zenéje, amelylyel egykor az Úristen megcsókolta Júda Halévinek lelkét. Ott nőtt belé a zsidóságnak megismerésébe a költők lelke, akiknek vallási hymmusai-ban meg könyörgéseiben olyan művészete a szónak és érzésnek. Egy-egy rabbinak az otthona valóságos műhelye meg atelierje a zsidó tudománynak: ott a vallástanulásnak iskola-könyvei készülnek; itt hivatott historikusok ássák ki a multnak omladékaiból a magyar zsidóságnak történeti folytonosságát; az egyik a zsidóságnak helyét és osztályrészét kutatja a művészetek történetében, a másik a községek szerveztének búvárkodó archeologusa; ez a zsidó irodalomnak történetét írja meg, az a különböző országokba szakadt zsidóságnak az életét, küzdelmeit, szenvedését meg kultúrviszonyait ismerteti; amannak szelleme pedig a legősibb időkbe száll vissza és az izraeli vallás történetének, fokról-fokra való lassú fejlődésének, belső evolúcióinak az elemeit meg bizonyosságait hámozza ki a bibliából.

Mindenütt dolgoznak, mindenütt teremtető lelkesség. Az egyik munkában krónikai higgadtság, a másokban forradalmi láz: de ebben is, abban is Izraél szerelme. A bötük élnek, a bötük repülnek; és amerre szállnak, mindenütt a zsidó géniusnak világtörténeti megdicsőülése. És a zsidó szellemnek ezek a községek meg országok szerint szétszórt munkásai oda fordulnak arcczal az ő iskolájuk felé; lelkükben hála meg imádság: áldják tanítóikat, az élőket és a holtakat;

áldják az intézetnek lelkes vezetőit; és a magyar Izrael legjobbjainak is meglepi a lelkét az az imádságos hangulat: üdv annak az iskolának; az «Egyisten Nevének a helye» az; minden köve egy-egy Zerubbábel-kő, és «az ujjongás riad felé: dicső, dicső az!»

Nagyvárad.

Dr. Kecskeméti Lipót.

MICHEL ANGELO EGY BIBLIAI ÁBRÁZOLÁSÁRÓL.

A Sixtus-kápolna mennyezetképén Michel Angelo a világ történetét mondja el a teremtéstől Krisztus eljöveteléig. A hely rendeltetése szerint e történetből oly jeleneteket választott ki, melyek mintegy előre utalnak a megváltó megjelenésére. A boltozat tükrén kilencz képen a világ teremtetését, az eredendő bűnt, s a bűn szakadatlan továbbéltét a szaporodó emberiségben ábrázolta; négy sarok-képen négy jelenetet mutat be a zsidó történetből, az érczkigyó, Hámán, Dávid és Judith esetét, megannyi isteni mentéseket, a megváltás előképeit. E történeti képeket Krisztus genealógiájának, s a látnokoknak, a testi és a szellemi elődöknek kettős koszorúja övezi. Szigorúan átgondolt conceptió, melyben a vallásos célzat következetessége egy theologus segédkezését teszi valószínűvé.

A középső, kilencztagú képsor három, egyenkint három-három mezőből álló képcsoportra oszlik. Az első csoport a világ teremtetésének három jelenetét adja; a második az első emberpár teremtetését, bűnbeestét és kiűzetését ábrázolja; a harmadik a szapo-

rodó emberiség történetét tárgyalja Noé szégyenéig. E harmadik csoporttal, főleg annak első képével akarunk foglalkozni.

Vasari, életrajzainak 1551-ben megjelent első kiadásában e képet Noé áldozatának nevezi. 1553-ban jelent meg a második kimerítő Michel Angelo-életrajz, Ascanio Condivitól, a mester tanítványától. Condivi szerint e kép Káin és Ábel áldozatát ábrázolja. Vasari, művének második kiadásában, átveszi Condivinek úgyszólván összes adatait, s ő is a «Káin és Ábel áldozata» magyarázathoz járul.

Pedig egy pillantás a képre meggyőz arról, hogy itt Káin és Ábel áldozatáról szó sem lehet. Itt csak egy áldozat van ábrázolva, azt is egy öreg ember végzi két nő között. Az oltár előtt négy ifju (egyik köztük valószínűleg nő) vesződik az áldozati állatokkal. Úgy látszik az egykorúakat csak a bibliai ábrázolások megszokott rendje — a *Kiűzetés* után *Káin és Ábel* — vezette félre.

A mai írók majdnem kivétel nélkül Vasari első magyarázatát fogadják el, s e képet Noé áldozatának nézik.

E felfogás nem is lehetetlen; az öreg áldozó, a résztvevő személyek száma, a bal oldalt látható állatok, a két következő kép szintén Noé életéből vett jelenetei — mind mellette szólnak. De nagyon fontos okok szólnak e magyarázat ellen is.

Első a képek sorrendje. A paradicsomból való kiűzetés után Noé hálaáldozata, s csak azután az özönvíz: mindenesetre nagyon különös sorrendfelforgatás, melyet a mezők különböző méreteivel — az özön-

viz ábrázolására kellett a nagyobb terület — menteni lehet, de teljesen hihetővé tenni alig sikerül.

Második a képsor eszmemenete. Az első emberek bűne után következik az emberiség bűne, melyet az özönvíz sem bír elseperni, mert a bűn csirája tovább él az egyetlen megmenekült családban, Noé családjában is. Az eredendő bűn következményeitől csak a Megváltó szabadíthatja meg az emberiséget. Noé hálaáldozata teljesen kiesik e gondolatmenetből.

Harmadszor maga a kép oly részleteket mutat, melyeket az említett értelmezés nem tud megmagyarázni. Mit jelent a két nő Noé mellett? *Justi Michel Angelo* című művében próbálja magyarázni, de felfogása oly erőltetett, hogy szinte az egész értelmezés iránt kétséget ébreszt bennünk. Szerinte a jobbra látható öregebb nő Noé felesége volna, ki a ritus szabályait súgja urának; a fiatalabb nő balról, Noé egyik menyje, pedig azért takarja el arczát kezével, hogy a láng meg ne perzselje. Különös csak az, hogy a három alak közül ép e fiatal nő van legtávolabb a lángtól.

Valószínűbb az, hogy e kép nem is Noé áldozatát ábrázolja. Hisz Vasari maga is annyira bizonytalan volt ezen értelmezésében, hogy műve második kiadásában el is vetette. A magyarázatok ingadozása arra enged következtetni, hogy itt a bibliának valamely kevésbbé ismert jelenete van feltüntetve.

Ha a képet magát megnézzük, azt látjuk, hogy ott áldozati jelenet keretében valami fontos kijelentés történik. Az őszszakálú férfi égre emelt karral mond valamit, a mit az öreg nő reszkető kíváncsisággal, nyitott ajkakkal vár, míg a fiatalabb a rémület gesztusával

fordítja el arcját. Ez ábrázolás Lémekh történetét idézi fel bennünk, s valószínűleg ezt is akarta Michel Angelo ábrázolni. «És szólt Lémekh feleségeihez: Áda és Czilla, halljátok szavamat; Lémekh nejei, figyeljetek beszédemre! Bizony férfit ölnék meg sebem miatt és ifjut sérülésem miatt; mert hétszeresen boszultatik meg Káin, Lémekh pedig hetvenhétszeresen.» A biblia e soraihoz az a régi magyarázat fűződik, hogy Lémekh ölte meg Káint, s így ő viszi át a bűnt az első emberekől a későbbi nemzedékekbe. Ezen értelemben kitűnően beleillik az egész képsor eszmemenetébe, a mint hogy a külső történeti sorrend szerint is helyesen kerül a *Kiűzetés* és az *Özönviz* közé. Hogy Michel Angelo a biblia e verseit áldozati jelenet keretébe helyezte, az könnyen érthető, mert «akkor kezdtek szólítani az Örökkévaló nevét». Ugyancsak az ő ellentétekkel dolgozó művészetére vall, ha az egyik nőt fiatalnak, a másikat öregnek ábrázolja.

Azon sem lehet megütközni, hogy a művész a bibliának egy ilyen kevésbé közkeletű részletét választotta itt ábrázolásra. Már említettük, hogy az egész kompozícióba valószínűleg egy képzett theologus tanácsa is belejátszott; annyira sajátosan vannak az ábrázolt jelenetek megválasztva. Különben maga Michel Angelo is, mint Savonarola mély tisztelője, sokat olvasta és jól ismerte a bibliát.

Budapest.

Dr. Meller Simon.

A KACZÉROK.

A kiknek kedvük telik benne, hogy füre-fára únos-untalan ráolvassák az actio-reactio örök váltakozásának törvényét, ezt a minden bölcseségek legkényelmesebb és legjobban elkoptatott bölcseségét, nos, azok megint jóízű falatra találtak. Ismét elmormoghatják az igét: actio reactiót szül s a reakciónak *re-reactio* a gyermeke, a hogy Spencer kereszteli. Elmondhatják újra, hogy minden mozgás rithmikus; nem kivétel hát a gondolatok mozgása sem. Egyik szélsőségből a másik szélsőségbe himbálja a gondolatot, a véleményt, az érzést a reactio ingája.

Lám, ki hitte volna, hogy Franciaországban, hol még alig űlt el a polgárháború viharja, azé a polgárháborúé, melynek — egy megfigyelőjük szerint — inkább ürügye, mint oka volt az a soká viszhangzó törvényszéki ügy — Franciaországban, hol pár év előtt még üvöltve dúlt a zsidógyűlölet, Franciaországban, hol tajtékozva akarta földretiporni a csöcselék a zsidóságot s a Szajnába hajítani annak legeszményibb védőjét, Zolát: a Mercier-k, Boisdeffre-ek, Drumond-ok országában most egyszerre kiütött a mélységes zsidószeretet. Valósággal kiütött, mint a ragadós betegség. A kik azelőtt friss jó egészségben szidták, ütötték a zsidót: telivér krelikálisok esnek ebbe a szörnyű bajba. Kezdi becsülni a zsidót. Elismerik a kvalitását, az érdemét. Sőt szeretetreméltónak tartják ezt az «érmes keleti fajt». Most még inkább az előkelőbbeken van a betegség sorja, de könnyen elragad az apróbbakra,

a kisemberekre. Akkor aztán irgalmazzá, te édes jó Istenem, ha az egész francia nemzet megkapja a zsidó-szeretetet forrólázát!

Tréfán kívül bizarr dolog, hogy kelnek versenyre szabadkőművesekkel a legvadabb klerikálisok a filosemitizmusban. A francia szellemi életben egyre-másra mutatkoznak a tünetek, melyek ezt az állítást megerősítik. Kibocsátják a tanszabadság ligájának aláírási ívét. Világért se hagyják ki belőle az «izrealitákat». Hízelegve ostromolják meg a tisztelt polgártársakat, vegyenek ők is részt a küzdelemben, az átkos kormány ellen. Igaz, hogy a kongregációs iskolákról van szó tulajdonkép, de azért a tanszabadság veszedelmét kiáltják teli torokkal a kétségbeesett klerikálisok s nem is rossz a számításuk, mert itt is, ott is vedret ragad a tűz eloltására egy-egy fellárnázott zsidó.

S a mint a Brunetière elnöklete alatt álló ligának van protestáns tagja, Gabriel Monod: zsidó is ágál a társaságban, a tudós Bréal.

De a tanszabadság ligájának hízelgése nagyon is átlátszó. Nyíltan azzal a czéllal fordul az «izraelita testvérek» szabadelvűségéhez — ime, már a liberalizmust is kisajátítja a reakció! — hogy segítsenek megbuktatni a kormányt. Ám ezeknél érdekesebb jelenségeket tüntet fel a mai francia irodalom, mely kedvvel tologatja a napi politika szekerét. A reakció tollforgatói nem szolongatják meg úton-útfélen a járókelőket, mint a politikusok. Ezek már udvarlásra tartanak számot. Ezek már nem játszanak nyitott kártyával. Tetszeni akarnak, de ezt a szándékukat ügyesen

elrejtik. Ezek a kifestett irodalmi dámák értik a mesterségüket.

Paul Bourget az egyik. Az Institut és a Revue des deux Mondes becézett regényírója *Étape* című regényében hagyományaihoz — legalább is az *ujabb* hagyományaihoz — híven a visszamenést is a mint ő mondja: a társadalmi konzerválást prédikálja. Tétele ez: Nincs hirtelen átmenet az osztályok közt, osztályok pedig vannak, mióta családok; családok, mióta társaséletet él az emberiség. A családok gyarapodásához idő kell. Csak állomásokon, hidakon lehet ahhoz eljutni.

Az a földművelő parasztember, a ki tehetséges fiát fölneveli, megbocsáthatatlan bűnt követ el. Gögös. Megveti a maga fajtáját, a maga kasztját s büntársat is talál — az államban, a forradalom-formálta államban, mely megengedi az osztálykülömbiségek elsimitását. Rettenetes tanítás ez, a milyenre csak a képmutató reakció képes. A ki parasztnak születik, az maradjon paraszt, ha az eget veri is a tehetségével. Ha agyában nemzetboldogító eszmék zsibongnak, hajtsa le a fejét és szántsa az ugart, mint az öregapja. Mert a családnak idő kell, előrelépni veszedelmes, az okos ember meg-megáll, hogy valahogy előre ne haladjon vadul ez a glóbus . . .

Csak azért terjeszkedtünk ki a regény irányának ismertetésére, hogy eloszlassuk azt a kétséget, mintha Bourget midőn filosemitáskodik, egy páfördulással egyszerre ott hagyta volna előbbi politikai nézeteit. Dehogy! Ő megmaradt reakciónáriusnak, szívének csupán egy rekeszét nyitotta meg a zsidók számára.

Kotorjuk ki csak egy kicsit ezt a rekeszt. Először is

Salamon Cremieux-Dax esik ki. Nem mindennapi fiatal ember. A családi viszonyai? Egyebet nem tudunk, csak hogy az apja dúsgazdag börziánér, kinek van vagy hat palotája a boulevardokon s megszámlálhatatlan értékpapirosa a kasszában. Hogy-hogy nem, a fia még sem tart versenystállót és orfeumi énekesnőket, hanem felcsap — szoczialistának. Van egy társasága, az Union Tolstoi, ott boldogítja reformeszméivel a külvárosok munkásait. Mértékletességi vendéglőt állít fel, ott lakik jól 20 czentime ára ebédrel ez az irigylésreméltó idealista, kire Bourget — pedig ez a Mensonges szerzőjének nem szokása — özönnel szórja a nemesebbnél nemesebb tulajdonságokat. Becsületes meggyőződés, határtalan lelkesedés, buzgóság, szervező erő, áldozatkészség meg még egy csomó szép vonásból állítja össze Cremieux-Dax egyéniségét. És milyen istenáldott béketűrés! Egyik társa faragatlan munkásember, heves vita közben durva célzást tesz a Cremieux-Dax édesapjának valamelyikbörze-manőverére. A többiek összenéznek s már szinte látják, mint rohan rá a feldühödött fiú. De nem! Cremieux-Dax összerázkódik... és nem felel egy szót sem. Zsidó gyávaság ez? Világért sem, magyarázza meg Bourget, hanem végtelen önfeláldozás, a fiúi szeretetnek s a becsületérzésnek feláldozása a szent ügy, az *Union* békessége érdekében.

Ilyenféle apróságok váltják fel egymást egészen a regény végéig, mikor az Union Tolstoi felrobban ugyan, de Cremieux-Daxnak akkor sem esik baja. Gáncs nélkül vonul vissza a magánéletbe, mint az *Étape* legnemesebb hőse. Jókain kívül keresve sem találunk széles e világrészen regényíró, a ki ilyen szimpátikus

mózes vallású alakkal dolgozik. Milyen kár, hogy szégyen öreg Kunstätter nem az Institut-t kereste fel ösmert alapítványával. Az bizonyosan elfogadta volna s az első koszorút ő nyerné meg, ő, Paul Bourget de l'Académie.

De hogy azt ne higyjük, hogy Bourget pápább a pápánál, lássuk, mint vélekedik maga a pápa vagy legalább a pápa égisze alatt mozgó hivatalos papi világ a zsidó kérdésről. Jelent meg a múlt évben egy terjedelmével határozottan imponáló könyv, czíme: Un siècle. Mouvement du Monde de 1800 à 1900. A világ forgásáról mondják el a véleményüket a klerikális élet vezéralakjai. Mennyiben haladt előre vagy maradt hátra a föld — már az ő felfogásuk szerint — az elmúlt században: erről írnak sorban a filozófia, a hadászat, a természettudományok, a történelem, a sajtó, a színházak szakértői. Mindezt megelőzi a szent Atya kifogástalanul olvasható névaláírása. Tegyük még hozzá, hogy szerkesztője Monseigneur Péchenard, az egész könyv konklúzióit pedig Páris biboros érseke vonja le; ezzel azt hiszszük eloszlik minden kétség az iránt, hogy szolid keresztény czéggel van dolgunk. Nem az internacionális mozgó tőke felbérelt tollbetyárai irták.

Pedig az ember majdnem arra gondol. Mert ezek a kétségtelen hirnevű urak a század ügyeiről-bajairól elmélkedve, hogy hogy nem egész barátságosan nyilatkoznak a zsidóról. Rituális vérvádnak se híre, se hamva. Teringettét, még az uzsorával sem hozakodnak elő. Sőt ilyenformán szedi rendbe a gondolatait Carra de Vaux báró, a *Nem keresztény felekeztek* írója:

«A zsidók sorsa jelentékenyen fellendült ebben a

században. Nagy vagyont halmoztak fel, vállalatok élére kerültek, bejutottak a parlamentekbe, rengeteg intézményt alapítottak, a tudományok, művészetek minden ágában kitűntek. A jelentőség, a mire már eddig szert tettek, koránt sincs arányban számbeli gyengeségükkel. Az a tíz millió zsidó a szabad verseny uralma alatt szinte megdöbbenetette a világot, nem annyira zsenialitásával, mint átlagos intelligenciájának magasságával, mely majd minden egyéb nemzet átlagos intelligenciáját felülmúlja. Munkabírók, hozzá vannak még szokva a szenvedéshez, el vannak szánva a meg-megújuló kivándorlásokra és új talajba való átültetésre, szerteszórva élnek az egész föld kerekiségén. Akármilyen nagy itt-ott egyesek tudatlansága vagy közönyössége a rabbinusi ritusokban, mind magán viseli fájának eltörülhetetlen jellegét. Semmi sem bizonyítja, hogy eljön valaha az a nap, mikor megjelenik az igazi Messiás, a hogy a zsidók vallják s övék lesz a dicsőség; hanem ahhoz nem fér kétség, hogy ez a nép élő és még soká élő tanúja a Krisztus vére hullásának, különös faj, halhatatlan faj.»

Tetszetős beszéd ez, nem mindennap hall ilyet az ember klerikális ajakról. Ám nem szükséges mindjárt a rókát és a sajtot idézni, így is érthető a nagy jó urak jámbor igyekezete. Nem most támadt, nem most jött a világra Cremieux-Dax, a zsidó ideálista; nem divinációkép jöttek rá a «különös és halhatatlan faj» jelentőségének tudatára. Ők egyszerűen számítanak. Az ököltre szorított kéz kisimul és — simogat. Vállat vereget. Hiszen egyéb se kell a zsidónak, mint hogy vállát veressék. Carra de Vaux, a nemes báró a zsidó

voksokat és a szidó pennákat számolgatja, melyek a kongregációk iskolák érdekében fognak megszólalni. Bourget, a lélek rejtelseinek bűvára is erre gondol. De még másra is. A szép hizelgő szó tetszeni fog a zsidóknak, a keresztények pedig, a klerikálisok, az ellenzékiek fokozott gyűlölettel telnek meg a nagy forradalom ellen, hiszen annak a védői, eszméinek zászlóhordozói: a Cremieux-Daxok, a zsidók.

És így — duplex libelli dos est.

Ennyit tarthatunk a francia klerikálisok filosemitizmusáról.

Berlin.

Balkányi Kálmán.

ÁBEL HALÁLA.

És meghalt Ábel . . . A zöld fák alatt
Fekszik sápadtan, márványmereven.
A megaludt vér hajához tapadt,
Körötte minden ujjong, eleven.
Őz csörtet át a zsenge bokrokon,
Izzó a nap, az ég fellegtelen.
A föld, az ég, virág, patak rokon.
. . . Csak Ábel lett magános, idegen.

S dalt dudorászva, játszi énekes,
Mint a hajnal, oly ifjan és üdén,
— A lomb, virág, fa néki integet —
Jön Éva át a rét selymes fűvén.
A holthoz ér . . . Megáll csodálkozóan:
Mért alszik Ábel fénylő napszakán?
S egy rózsaszállal pajkosan, bokán
Megsímogatja . . . Felneszel talán.

A gyöpre ül. Lassan hozzásimul,
Magához vonja megdermedt kezét.
De a nehéz kar tompán visszahull.
Éva kaczag . . . Fájó csend szerteszét!
Bohó játék. Ébredj, te rosz gyerek!
Végigsimítja éjsötét haját.
Ábel nem ébred . . . Holtan szendereg.
Aludt vér érzi a hajfürtön át.

Ábel! Fiam! És Éva felsikolt.
A vér hidegje a lelkébe szállt.
Merev tagokkal fekszik lenn a holt . . .
Mit tudja Éva, hogy mi a halál?
Ábelre rogy . . . Én édes gyermekem,
A vesztett Éden minden vigasza,
Fölébredsz tán szerelmes keblemen.
Apádhoz, Abel, jer, menjünk haza.

S a jajpanaszra a bokrok közül,
Mint úzótt vad, Ádám előrohan,
Abelre néz . . . A szive megkövül,
Ő sejti már, hogy minden hasztalan.
Miről az Úr büntetve szóla csak,
A titkok titka íme nyitva áll.
Elárultad, te megnémult ajak.
. . . Reszketve súgja: — Ez hát a halál?

. . . És Ádám áll. A holtra néz sötétén.
A mindenségnek egy paránya volt,
A boszúd napja megkezdődött, Éden,
Ma a mindenben egy parány a holt.
De egy parány a többit is lerontja,
Egymásba nőttek, mint fa és gyökér,
A mindenségnek egy kicsiny halottja
A mindenség halálával fölér.

Felsirnak hosszan és iszonytatón,
 Ily hang nem rítt át még a téreken.
 A pusztulás zord réme rezg a szón.
 Ábel! sikoltják egyre, szüntelen.
 Köröskörül csillogva rezg az ég,
 Ifjú a lomb, csókdosva száll a szél,
 Virág-illattól ittasult a lég...
 ... Mit bánja mindez, hogy Ábel nem él!

Budapest.

Pásztor Árpád.

SZÁLI NÉNI.

Felolvasásra került az IMIT 1902. jan. 21-iki felolvasó estéjén.

Kissé aggódva mutatom be Önöknek tisztelt hölgyek és urak a Száli nénémet. Mert — mi tagadás — nem való ő ily ragyogó terembe s ily fényes társaságba. Ilyet ő csak a képzetében alkotott magának, a mikor egyetlen fiának, a Dolfinak, jövődjéről álmodott.

Ha a statisztika típusok szerint csoportosítaná az embereket, aligha siklanék közömbösen tova a Száli nénik lelógó széles pántlikájú és mindig a legódonabb divatú fejkötője fölött, mert azt hiszem én, hogy Izraél minden családjában akad egy Száli néni, a ki hasonló az enyémhez.

A merre a Galga kanyarog, mely ki-kiapadó vizével táplálja a Zagyvát, gyermekemlékeimmal átvezettetem magam a sáriverágos mezőkön, a tószögnek nevezett györki faluvégbe, a hol egy paraszt háznak hátához támaszkodó kamrában vonult meg Száli néném, árván maradt egyetlen gyermekével. Formás menyecske volt. Kerek, szép arczáról csak a mosoly hiányzott. Azt az

ura vitte el magával, a ki — alig egy évi házasság után itt hagyta özvegyen.

Testvérbátyja, a regálebérlő, megalapította az egzisztenciáját egy hordó törkölypálinkával, melyet Száli néni verdungonként méregetett ki az alkoholizmustól épenséggel nem irtózó paraszt felebarátainknak, árulván mellette gyertyát, élesztőt, szegfűszöget, safrányt, czigóriát meg prominenzli czukrot, mely fontos kereskedelmi cikkek szép rendben voltak beraktározva a vakablakba egy kanavász függönyke mögött. Azzal szemben egy hófehérre meszelt otromba kemencze terpeszkedett szét a szűk szobában, melynek egyetlen ékessége a kis Dolfi számára szépen kipárnázott széles padka volt.

De ha szűk volt is a kamra, a domonyi Bégler Salamon, a ki kékítőt árulva, okszerű időközökben megjelent a falu vadókafái alatt, abban mindig stácziót csinált. De nem is volt ő amolyan közönséges házaló. Ő egyenesebben hordta batyuját a hátán és önérzettel szokta volt mondogatni: «minden ház előtt csak *egyszer* füttyülök s csak *egyszer* kiáltok: mi van eladó?» Hogy a portékáit tolakodva kommandálja, ezt nem engedte meg a büszkesége. Annál jobban kommandálta minden házasulandó hitrokonának a fiatal özvegyet, kit akkor még Szálikának neveztek, de a ki a füttyölője hangjáról már messziről megismerve őt, hacsak tehette, fránya módon megszökött előle.

Nem sokkal többre ment vele az istenfélő Éliás, a ki koldus volt ugyan, de — tekintélyes, — és a ki az olcsó táplálkozás igen észszerű indokából állandó köruton volt, be-betérvén minden faluban az első zsidó család-

hoz s a messze vidékek familiái közt önként adván magának bizonyos magasabb diplomaciai küldetést.

Például most is adott. Hihetetlenül hangzik, de szent igaz, hogy ezuttal a Perlusz Jakab stafétája volt.

Egeknek szent ura!

Hát lehetséges volna az, hogy Perlusz Jakab, ki a zsadányi uraságtól kétszáz holdat bérel, kinek saját lovai vannak, egy Perlusz Jakab, a kinek talán a gyöngyösi templomban is az első sorban állna az imaszéke, a Száli néniért mellőzné Zsadány és vidéke hölgyeit? Igaz ugyan, hogy erről többször esett már szó, ám ilyen hallatlan szerencsét remélni sem szabad, mert ha meggondoljuk, hogy . . .

De csitt. Perlusz Jakab kocsija, csengős két deressel ép most fordul be a regálebérlő udvarára. A nagy tisztesség súlya alatt diszt ölt a ház. Nincs péntek este, de a lázzal készült vacsorára mégis két milli-gyertya szórja a pazar fényt, hogy kápráztassa, szédítse a sok rábeszélés alatt önmagával küzdő Száli nénit.

De a káprázat mégse szédítette el. Hogy, hogy nem, az ünnepi vacsora fatális véget ért. Ugy esett, hogy mire a czimettel behintett tésztát behozták, a Száli néni már nem volt jelen. Mikor pedig a tésztát kivitték, akkor már Perlusz se volt jelen. A közvetítő Éliást, ki kárpótlást akart, illendően kidobták, úgy hogy aztán ő se volt jelen. A két milli-gyertyát elfújták. És egyszerre elsötétült a Száli néni jövője.

S mialatt a fölzudult közvélemény kiméletlenül gáncsolta az önfejű asszonyt, ki az uri módot így eldobta magától, ez az önfejű asszony leborult a kemencze padkája előtt, szívéhez szorítva gyermekét. Kár, hogy

a kis Dolfinak akkor nem volt még esze. Még mostan
sincs neki. Ha akkor lett volna, talán kihalásza volna
a könyözönből ezt az értelmet:

Ne félj én piczinyke magzatom! Nem osztom én meg
a szivem közted és más között! Nem bízlak én másra
téged, nem adok én mostohát neked! Az isten öröklik
fölöttünk. Te léssz az édes anyád büszkesége egykor!
Majd fölnevellek — én!

★

Zsidó asszony volt Száli néni. Izról-izre az.

A zsidó hisz. Bízik a jövőben. És tud küzdeni, még
hogya asszony is.

A zsidó szív a szenvedéstől nemesült meg. Ezért tud
úgy szeretni.

A sok százados elnyomatás egyetlen jutalmazó ered-
ménye talán a zsidó családi élet sajátos bensősége, át-
ható melege.

Iczig zsidónak kilencz gyermeke van, de ha fohász-
kodik, csak azért foházkodik, hogy isten éltesse őket
száz esztendeig.

Abban a kilencz gyerekben akárhányszor csak ez a
fohász tartja a lelket.

Ha megnőnek, korlátokba ütköznek. Küzdelmük több,
mint más ember fiáé. — Isten áldása, hogy erkölcsi
erejük állandó forrása buzog — ott a szülői házban,
vagy ha az összeomlott, a szülők sírja mellett.

A kilencz közül egynehány elpusztul a nyomorban,
de egy közülök felküzd magát a főiskoláig, hol éve-
ken át levegőből él. S ha végre magasabbra feljutott,
magához igyekszik emelni a többit s a család legköze-
lebbi nemzedéke már ott van az ő színvonalán.

Száli néni már előre ott volt. Egy kissé talán magasabban is.

Oly élénken színezte ki magának a Dolfi jövőjét, hogy nem is a jelenben, hanem inkább abban a jövőben élt és annak bizton remélt fényéhez szabta a szokásait, az egész magatartását. Volt benne tehát valami előkelőség, valami ünnepélyesség. Az aszódi Rosenfeldéket például mindig kikerülte, mert nem is voltak hozzá valók. Azok a Kóbijukat lakatosinasnak adták. Volt ott egy kis leány is, a Lencsi, a ki szombaton is mezitlák járt. — Oh, az ő álmaiba más alakok szövődtek! Almaiban a Dolfi rendesen mint nagyhírű ügyvéd és hitközségi elnök valami trónusfélén karonfogva ült a nejével, a ki nagy családból származik és hosszú uszályos, csipke-betétes kék pongyolában jár az utcán, a melyet egyszer látott valahol. Ez az álomkép néha formát cserélt, a mennyiben a trónus szószékké alakult át, a melyről Dolfi, mint tudós rabinus, a világ csodájára szónokolt. — Ennél az álomképnél az a gondolat zavarta csak, hogy a rabinus nem lehet egyszersmind hitközségi elnök.

Ábrándjainak tényleg elég tápot adtak a Dolfi gyermekévei. Valóságos csodagyerek volt, mint kivétel nélkül minden zsidó gyerek. Sokat ugyan nem lehetett látni belőle, mert a mamája mindig fülíg bepólyázta, nehogy valami szellőcske megártson a nagyra hivatott lángezü fiúnak.

Különösen bepólyázta akkor, mikor az aszódi gymnasiumba vitte. A Rosenfeldékhez persze a világért se adta volna kosztba. Elhelyezte máshol. S hogy megszerezze Dolfinak a kosztpénzt, mohón iparkodott, hogy

fölvirágoztassa az üzletét. Ez időtől kezdve sőt és kucoriczalisztet is árult. Hogy pedig a saját szükségleteivel ne apaszsa az üzleti hasznot, sült tökkel élt néhány télen át.

A lángeszű Dolfi ezalatt eljutott a negyedik osztályig. Nem épen sok sikerrel. De annál meglepőbb haladást tanúsított a társadalmi tevékenységnek egy kevésbé ellenőrzött más mezején, úgy hogy egyik egyéni kiválósága által, viszonylag még nagyon ifjan magára tudta vonni a kis város figyelmét.

Ez a kiválósága abban nyilatkozott meg, hogy valóban mesteri tökélylyel — játszott kalábriászt.

De nincs igazság a földön.

A gymnasium ugyanis, mely a Dolfi másnemű elfoglaltsága által magát gyakran mellőzve látta, a nagyreményű ifju elől egy consilium abeundi alapján, a mamájára való minden tekintet nélkül könyörtelenül elzárta az ajtót.

Szentséges szent egek!

Ki mondja ezt meg a Száli néninek?

Megmondta a hivatalos írás, meg a hazazavart Dolfi.

Egyszerre jöttek. Az írás meg a Dolfi. No meg egy pakli kártya a Dolfi nadrágzsebében, mely feledékenységből csatlakozott a kettőhöz harmadiknak.

Villám még nem sujtott ily irgalmatlanul. Száli néni arczáról e perczen tűnt el a fiatalság pírja, minden üdesége és nem is tért vissza többé. Megvénült egy nap alatt. Ijedelme, megdöbbenése, kétségbeesése rombolva, gyilkolva dülta fel az egész belvilágát. A hitközségi elnöki méltóság gránitnak vélt talapzata mint ronda agyag piszkolta össze a szegény asszony nemes

önérzetét, annak a csipkebetétes kék pongyolának a foszlányai mint fúriák tánczoltak elborúlt szemei előtt és az a fürgeteg, mely lelkén átviharzott, — mint szélvész a felhőt — úgy szaggatta széjjel az ábrándjait.

Nagy idő telt belé, míg, kissé csillapodva, leomlott légvárainak roncsait így-úgy összeszedegette és Dolfi ábrázatán a lángész nyomait újra fölfedezte. Elhitette magával, hogy csak a zsidó fiú szellemi fölénye bántotta a tanárokat s hogy Dolfi úr csak a saját kiválóságának márttyromságát szenvedti. És tehet-e róla ez a hajlékony, jó fiú, — mert Dolfi tényleg az volt — hogy rosszra csalták? Ugy-e a Rosenfeldék Kóbija adta a kártyát a kezébe? — Oh tudtam! A Rosenfeldék a rosszak, de Dolfi nem bűnös, ő csak áldozat. És végtére is az az ügyvédi pálya nem a legszebb pálya. Egy hitközségi elnöknek is elég boszúsága van és nem választják meg mindig újra, Dolfi arra született, hogy rabinus legyen, híres rabinus, mint a verpeléti.

Az a bizonyos trónus tehát csakugyan szószékké alakult át.

Minek utána pedig a verpeléti pap a Száli néni sógora anyai részről származó unokatestvérének másodágban való nagybátyja volt, mi sem természetesebb mint az, hogy a Rosenfeldék ifjú áldozatát új reményekkel és egy tarisznya pogácsával fölszerelve a verpeléti talmudiskolába vitték, a hol Dolfi urat bevezették a magasabb héber tudományokba és tincseket növesztettek a két füle mellé.

A kamaszkorba jutott lelkes ifjú onnan igen ékes leveleket írt. Minden levél élére valami nagy szólamot, valami bölcs mondást kerített, mely oda ugyan sehogy

se illet, de a Száli nénit mégis megrikatta. Ezeket a leveleket a keblén őrizte mindig, míg egyszer csak egy riadt mozdulattal, mint hogyha kígyó marta volna meg, kivette és — — de nem tépte el, nem — csak egy kicsinyt összegyúrte őket. Megtudta ugyanis, hogy a jeles talmudista betűről-betűre szakasztott ugyanolyan leveleket ír a — Rosenfeldéknak is. Ez nagyon fájt neki, és a Rosenfeldéket úgy meggyűlölte, mintha ezek orozva ragadnák magukhoz az ő életének egyetlen kincsét, a fiának szívét.

A nagyobb baj még váratott magára, de bekövetkezett. Ez a baj is levél alakjába bújt, csak hogy azt már nem Dolfi írta, hanem maga a verpeléti pap, ludtollal, héber betűkkel és arany bölcseséggel.

Meg lehetett érteni belőle, hogy ámbátor a talmud a tudományok tudománya, az olyan ifjúval mégse boldogulhat, ki már a gymnasiumban annyi világi szellemet szívott magába és megrögzött a lelki pásztorkodáshoz nem egészen illő valamely más irányban. Dolfi tehát sátoros ünnep után vissza fog térni az anyai házba, a melyre egyébként a szent atya a mindenható isten áldásait kéri.

Száli néni ebbe az áldásba szinte beleőrült. Mérhetetlen fájdalmában tehetetlenül vergődött mint a szíven talált madár, mely nem képes fölemelkedni többé, és égető gyötrelmek között elvérezve kénytelen fetrengeni a porban, kinteljes vonaglással csapkodva szárnyaival a földet. Izzó fájdalmába most már az epe is felgyűlt. A galambszívű nő ádáz haragba jutott az egész mindenséggel, a verpeléti paptól a Rosenfeld családig mindenkire, még önmagát is okolván fiának leromlásaért!

Istenem ! Istenem !

És hogy rohannak az évek ! A hazaérkezett Dolfikának már szakálla is volt. Akkorára nőtt a kis lelkem, hogy be se fért az ajtón. A kemenczepadkát bizony meg kellett toldani az egyetlen szalmaszékkal.

A szelíd, jó fiú ott szívesen kuporodott össze, hisz az ő vágyai alig terjedtek túl a kemenczepadkán. Ép ezért az anyját sohse értette meg, sőt most a legbecsületebb jóhiszeműséggel korholta a szertelenkedését és kiváltkép a Rosenfeldék ellen táplált méltatlan gyűlöletét. Meglátszott Dolfi barátunkon, hogy esztendőkön át — műnyelven szólva — napokat evett. Lamentáló fenköltiséggel, pathetikus hanghordozással — mindig példázgatva mondott hihetetlen dőreségeket. A templomok előtt ácsorgó koldusok is, kik legtöbbször azért kerülnek oda, mert naplopók voltak teljes életükben, az apostolok nyelvén beszélnek. De ép ez az apostoli hangnem tévesztette meg az együgyű anyát, úgy hogy a bölcsesség méze gyanánt élvezte fiának szavait. — De ép úgy élvezte azokat a Rosenfeld család is, a kikhez Dolfi úr nagy titokban be-bebukkant. A háborgó érzelmek mérlegét tehát a végzett talmudista akaratalanul is a maga javára billentette és Száli néni most még inkább hitte, mint valaha, hogy az emberek gonoszsága és ármánykodása daczára Dolfi mégis csak jelesebb férfiú lesz, mint akár maga a híres verpeléti pap !

Dolfi úr — dicséretére legyen mondva — most már maga is érezte, hogy a saját közreműködése nélkül nem válhatik nagy ember belőle. Itt az ideje, hogy a tettek mezejére lépjen.

Minekutána tehát eddigelé semmit sem tanult, fogta magát es — elment tanítónak.

Mialatt pedig a közoktatásügy ifjú bajnoka a tan-székét minden harmadik évszakban más-más faluba helyezte át, a Száli néni imádságos könyve mindjobban kopott. A tábláján meg se lehetett ismerni már a két-tornyos pesti zsinagóga képét, pedig oda volt az egykor aranyozva szépen. Kimerült fantáziával várta, várta az örömhirt, hogy fia valahol díszszel jut a révbe, a hol aztán az öröm könyei közt szorítja majd szívére a legboldogabb, a legbüszkébb anyát. Oly fanatikus hittel várta ezt a hírt, a melyre tüstént oda sietne, hogy minden perczen készen volt az útra, mert gondoskodott arról is, hogy nyomban átadhassa üzleti raktárát a kanavász függönykével együtt. A várakozási határidőket újra, meg újra maga szabta meg magának, a szerint, hogy mikor fogy el a só és mikor kell újra lisztet beszerezni, azonközben nem vetve rá ügyet, hogy szép, szelid arczán mily mély barázdákat szántanak a tovatűnő évek. E barázdákra olykor oda-odatévedt egy fáradt mosoly. Ilyenkor arra gondolt, hogy a Dolfinak mily szép szakálla nőtt és ezzel a gondolattal újra összezavarta annak a csipke-betétes kék pongyolának a foszlányait. — Máskülönben az a kamra nem is kamra, hanem inkább kriptá volt, a melybe egy remény volt eltemetve, várva-várva az isten előtt is megszolgált föltámadásnak megváltó örömét.

De hallga . . . mintha feszítgetné valaki a kriptá földét. Ugyan ki tévedhet erre? Ki mit kereshet itt?

Száli néni Rosenfeldre ismer. Úgy ismer reá, mintha a saját balsorsát látná megelevenedve benne.

A jámbor Rosenfeld visszahökkent. Őt már sokfélekép fogadták, de így még nem fogadták. — De hát vétett ő valaha a Száli néni ellen? Ki merné a szemébe mondani? Isten a világ felett! Mit akarnak tőle? Mért haragszik épen ő reá? Mert szereti a fiát, a Dolfit? Hát azután? Lám, ő nem mamája a Dolfinak, de azért mégis szereti a Dolfit. Ki bántotta hát? Mi okon gyűlöli épen őt, meg az egész Aszódot, meg az egész világot?

A derék embernek volt is tán némi igaza, szavaival mégis üszköt dobott a felgyült puskaporra. És felrobant az elfojtott keserv, úgy hogy Rosenfeld, a nélkül, hogy jöttenek czélját csak meg is magyarázhatta volna, vérig sértve száguldott tova, mindörökre kiengesztelhetlenül.

Pár napra rá a robbanás megújult. Hírül hozták neki, hogy tegnap óta itthon van a Dolfi. *Tegnap* óta? Hát nem az anyja volna az első, a kit fölkeres? Irgalmas isten! Hát ez mit jelent?

A választ erre meghozta Dolfi úr, ki Aszód felől tágra nyílt szemekkel, lihegve jött haza, két pipaszárral a kabátja zsebében, melynek négy gombja közül csak három hiányzott. Gomblyukába azonban egy egész muskátliág volt beletűzve, melynek illatát a pipaszáarak egy kissé kétesse tették ugyan, de mely ott mégis a szerelmet képviselte. A nem sejtett nagy titokról lepattant a zár. Ő meg a Rosenfeldék Lencsije már réges-régen boldog jegyesek. Holnap fogják először kihirdetni őket az isten templomában.

— — Nem egyszerre hal meg minden ember. Oh, vannak élőhalottak is. A villám néha széthasítja a töl-

gyet, de a törzse megmaradt részén tovább teng még egy pár fakó levél.

Száli néni se halt meg egészen.

Megnémulva, fásultan hallgatta a hosszú, hosszú évek óta idegen befolyás alatt álló fiút, ki szónoki lendülettel vádolta őt, hogy ellenszenve által «konkolyt hint két szerető szívnek tiszta búzája közé». Már pedig a szent lélek a Hóreb hegyén személyesen mondta meg Mózesnek az égő csipkebokorban: ne gyűlölj, hogy ne ítéltelessél. Malakiás prófétának a negyedik része szerint: a fiú tiszteli az anyját — és ő tiszteli az anyját. De még a tigris anyának is vannak kötelességei a gyermeke iránt és mivel — Deák Ferencz szerint — a béke és a tisztesség a honfiúi erények próbakövét képezik, — magát pedig nem vághatja ketté, a Mohácsnál elhalt IV-ik Béla császár szavaival kéri, kívánja, követeli, hogy az anyja — kérlelje meg a Rosenfeld családot!

Nem! Nem! Nem! — kiáltott a boldogtalan asszony, ki a nagy páthoszból csak azt értette ki, hogy már régen, régen megfosztották őt a gyermekétől.

Nem? — kiáltott Dolfi, — kinek ez a «nem» sehogyse fért fejébe és maga is szenvedett alatta; miközben az alkalmatlankodó muskátli virágot a zsebébe tette a pipája mellé. Nem? Én is megesküdtem Lencsinek mint V-ik Ulászló Hunyady Bélának s te azt kívánnád, hogy megszegjem eskümet? Azt kívánod az egyetlen fiadtól, hogy becsstelenné legyen, mint Leonidas? Oh a Rosenfeldéknek mégis csak igazuk volt! Te nem vagy anya! Tenéked nincs szived!

És mialatt ez az elég szánandó szerelmes ifjú vi-

gaszt keresett a Rosenfeld Lencsi oldalán, szerencsére befagyott a tószögi kenderáztató pocsolya.

Kellett a jég. — Hatósági orvos rendelte azt a nagy-beteg Száli néni fejére és a szívére.

Ugy tetszik, hogy mégis csak volt szíve a szegénynek.

Dolfi úr tehát, belátva, hogy a maga emberségéből megélni képtelen, fogta magát és — megházasodott.

Kapott vala pedig százharminczöt pengő forint hozományt (kétszáz volt ígérve). Azonban a fuvart, melylyel az új házaspár egy szobára való berendezése Herédre szállíttatott, Rosenfeld fizette.

A fiatal pár szolid alapokon bizta az istenre a sorsát. Dolfi tanította Heréden a zsidó gyerekeket, Lencsi pedig mint képzett fehérvarrónő fejtett ki üdvös munkálkodást.

De hajh, egy szép nyári éjszakán, mialatt a boldog házaspár a szép flóderos ágyakat és monogrammos fehérpárnákat megkímélendő, szokás szerint hátul a lomtárban aludt, istentelen kezek ellopták az utolsó szögig az egész díszes berendezést, a Lencsi kelengyével és a varrógépével együtt.

Privát életükbe egy füst alatt a kormányhatalom is beleavatkozott, oly erélylyel foglalva állást a zúgtanítók ellen, hogy a herédiek nyomban okleveles tanítót fogadtak.

Az új tanító épen akkor érkezett meg, mikor a Dolfi nevének első örököse is megjelent és Dolfi barátunk képtelen nyomorban, harmadmagával osztozott a tökéletes semmin.

Az öreg Rosenfeld mitsem segíthetett. Hisz ő már mindenét a leányának adta.

És a Száli néni — az ki volt tagadva.

Amde ő a fiát — nem tagadta ki.

Egy tarka kendő csücskébe volt kötve a sok esztendő alatt összekuporgatott pénze. Sok pénze volt. Hatvan-két forintja. Nyolcz forint erejéig a hitelét is kimerítette. A nyolczat szépen megolvassva odatette a hatvan-kettőhöz és akkor épen hetven lett belőle. A drága pénzt visszakötötte és gondosan a kebelébe rejté. Aztán kimotozott valahonnan néhány fehér ingecskét s egy-két horgolt főkötőt. Azokat a Dolfi viselte egykor, az ő első álmainak idején. Egy más csomagba ízes ételek kerültek. Mindezeket két pehelypárnával együtt egy abroszba kötöztén, bágyadt mécsvilága mellett vizsgálni kezdte a czipőit. Hála isten, van még öröm a világon. A talpuk még egész jókarba volt.

Ezekben a czipőkben és azzal a batyuval indult el pitymallatkor a több mint tíz órai útra, zimankós tél-időben. A batyuja nem volt nagyon nehéz. A szíve nehezebb volt. Itt-ott parasztszekér találkozott, mely nem átalotta helyet adni a saroglyában a szegény zsidó asszonynak, egy-egy darabra megkönnyítve útját. Ha ereje elhagyta, vagy tagjai a hidegtől dermedeztek, bebetért egy-egy földel alá, hol jó emberek megengedték neki, hogy hóval belepett czipőit levethesse és harisnyáit megszárogassa. Aztán ment, falúról-falura tovább, torony irányában, úgy fogva batyuját, hogy két keze a keblére szoruljon, részint azért, hogy tapogathassa, vajon megvan-e a pénze, részint pedig azért, mert fájt ott valami nagyon, nagyon. — Oh, hogy oly rövid a

téli nap! Lám, már sötétedni kezd, még messze van a czéltól, a hideg is fokozódik és a vastag hóréteg alatt, mely mindent egyenlővé tesz, megtéveszti a vándort az út, az árok, a mező. Könyei az arczára fagytak s csak akkor villant meg a gyöngülő szeme, mikor végre a herédi templom tornya feltűnt a hóvilágnál. Akkor kezdett csak igazán remegni. Mit szól majd a Lencsi? Vajon nem fogja-e visszautasítani őt, a Rosenfeldék által kikiáltott háрпиát? Eszébe se ötlött, hogy ő a megmentőjük; inkább szorongó félelem fogta el, vajon azok, kik az ő fiát, az ő elvesztett szerencsétlen fiát a birtokukba vették, nem fogják-e anyai szívének azt a jogát is megtagadni, hogy szeressen? Óh ha ez így volna, akkor — akkor inkább megkérleli őket, inkább vezekel. Ily gondolatokkal lépett be a puszta házba és kimerülten rogyott le a földre.

De a Lencsi nagylelkű volt. Átvette az ajándékot és megbocsájtott. Hogy még benne maradt egy kis szilánk a kihúzott tövisből — én istenem! — nem kell felróni azt. Dolfi, a gyenge Dolfi kisírta magát az anyja keblén, ki az unokáját is ölébe vette, aztán talpra állítva a nyomorultakat, — nehogy itt ő is kenyeret fogyaszson, úgy a hogy tudott, visszament haza. S egész úton házáig csak azon gondolkozott, hogy miképen fogja letörleszteni a hatvankettőhöz szerzett nyolcz forintot.

Az írástudó Dolfi a Jászságba költözött. Ott bírósági díjnak lett belőle. De a nélkülözések pár év alatt úgy megviselték, hogy féllábával már a sírban állott. Fonnyadó felesége alig ápolhatta, hisz már négy kis gyerek kapaszkodott belé. Az ilyen házhoz cseléd kellene, még pedig hűséges jó cseléd, ki gondot viselne rájuk,

hogy az asszonynak egy kis ideje maradna varrni, keresni valamit.

De hol vegyen a Dolfi cseléd számára bért?

És ugyan hol volna olyan nyomoru személy, ki a Dolfiékhoz cselédnek menne el?

Cseléd kellene, egy hűséges jó cseléd. S a Dolfi beteg. Nem ápolhatja senki a Dolfit. — A Dolfi közeléből minden sóhaj így adott viszhangot a tószögi kamrában.

Abban a kamrában most már nagyobb a viszhang. Kiürült. — Még nem halt meg a lakója. Még szükség van rá.

De a búbos kemencze is dülőfélbe van már és ha majd összedül, vele fog szétomolni a sokszor kimeszelt kemenczepadka is.

Bármikép szeressék, bárhogya is nevezzék, Száli néni a Lencsi cselédje. S a hű cseléd képzetében a kegyetlenül letarolt kert még most is pótolgatja egy-egy gyöngye csirája a reménynek. Hisz a dijnoknak nem egy főnöke jutott már a táblához, a magas kuriához. Bizonyynyal odahívják még a Dolfit is. — Ebbe a reménybe fogódzik kialvó élete, de közvetlen környezete még most se éri föl, hogy ebben az egyszerű asszonyban az érzelmek mily feneketlen mélysége és a léleknek mily igazi nagysága jellemzi a zsidó anyát, a szegény zsidó anyát.

Budapest.

Gerő Károly.

NAGIÁRA VERSEIBŐL.

AZ ÁRVA GALAMB.

Jáh haragszik galambomra
 És azóta nincs nyugalma.
 Szép szárnyait tűz emésztí
 Oltogatja sós könnyével,
 Számüzetett gyermekeit
 Keresgéli szerteszéjjel.
 Jáh haragszik galambomra
 És azóta nincs nyugalma.

Varju-sereg mint a felhő
 Körülveszi s nyakát fojtja,
 Sok kegyetlen gyűlölője
 Kárörömmel örvend rajta.
 Jáh haragszik galambomra
 És azóta nincs nyugalma.

Üldözi őt minden madár
 Tüske, tövis sérti, tépi;
 Lefosztják szép tollát, bőrét,
 Egy barátja sincsen néki.
 Jáh haragszik galambomra
 És azóta nincs nyugalma.

Felemeli lankadt szárnyát,
 Felpillant a gyémánt hegyre,
 Szive lángol szerelemtől,
 Hazájába vágyik egyre.
 Jáh haragszik galambomra
 És azóta nincs nyugalma.

Legyen erős mint a gyémánt
Epedező nemes szíve !
Sújtsd le minden ellenségét
S vigasztald meg, régi híve !
Jáh haragszik galambomra
És azóta nincs nyugalma.

CSAK VÁROK, VÁROK. . . .

Csak várok, várok sóvárogva,
De szenvedésem nem ér véget ;
Hát hő imám és sok fohászom
Uram, már nem indít meg téged ?

A fájdalomban elmerülve,
Hazámtól távol élek itten,
Bús lelkemet hő vágy emészti,
És Te csak hallgatsz, óh nagy Isten !

Talán örökké tart sötét búm,
És sohsem pirkad hajnal nékem ? !
Hát nem épül már fel oltárod,
A mit ledöntött ellenségem ?

Mikor jön már el hős vezérünk,
Hű, drága néped megmentője,
Hogy visszaadja ékességét,
A mit a bánat elvett tőle ?

Mikor nyilvánul meg hatalmad,
Uram, mikor töröd már széjjel
Nehéz, nyomó rablánczainkat
Kegyetlen ellenünk fejével ?

Mikor jön már a várva várt hír,
 Hogy újra felépült a szent rom?
 És fent Czión hegyén áll büszkén
 A balzsam illatú uj templom?

Hogy ízlenék az étel nékem,
 A míg ott pusztán áll szentélyed?
 És hő imám és sok fohászom,
 Uram, már nem indít meg Téged!

VIGASZ.

Ne zúgj, ne búgj búbánatos galambom,
 Hű drága lelkem, óh ne csüggedezz!
 Bár messze hányt-vetett kegyetlen sorsod
 Sok gyötrelmednek már jó vége lesz!
 Messze estél bár
 Kedvesed rég vár
 S visszaadja már
 Elvesztett drága otthonod;
 Ne zajongj tehát,
 Hisz a hű barát
 Jó szivedbe lát
 Panaszszal óh mit zaklatod?
 Kelj! rázd le már nyakadról rabbilincsed,
 Fel! tárt karokkal vár a drága hon!
 Had zengjen dal, bűbájos szép királynő
 Had csengjen ének bűvös ajkadon!

Ne zúgj, ne búgj, búbánatos galambom
 Hű drága lelkem, óh ne csüggedezz!
 Bár messze hányt-vetett kegyetlen sorsod
 Sok gyötrelmednek már jó vége lesz.

Kies völgyeknek illatos rózsája
A Sáronban virágzó liliom!
Fölepítem dicső nagy várad újra,
Büszkén emelkedik az ősi rom.
Zengd el hát a dalt,
Mely sebet takart,
Fájdalom ha mart
Mert hangod édes, balzsamos!
Vedd fel ékszered,
Mely oly rég eped,
Fénylő két szemed
Melyet a könnyek árja mos.
Remények rabja, dalt a megváltásról!
Mely tetszetős lesz nékem és neked;
Deritse fel sötét felhős borúdat
Csodásan andalító éneked!

Ne zúgj, ne búj, búbánatos galambom,
Hú, drága lelkem, óh ne csüggedezz!
Bár messze hányt vetett kegyetlen sorsod
Sok gyötrelmednek már jó vége lesz!

Hagyj fel szívet tépő siralmaiddal!
Töröld meg könnyező szempárodát;
Vigadj! csapongjon szíved dús örömben
Mert gyermekidre jobb sors várogat.
Kit oly messze hányt,
És a végzet bánt
— Kedves fiút, leányt —
Im újra látod kebleden!
Kezeikben lant,
És ugrál alatt
A hegy és a hant,

Hol tánczot lejtnek kedvesen.
 Velök mulat, velök vigad hű atyjok.
 És az egész világ ujjong, örül ;
 Neved dicső királyasszony lesz ujra,
 Kiválasztott a nemzetek közül !

Ne zúgj, ne búgj, búbánatos galambom,
 Hű, drága lelkem, óh ne csüggedezz !
 Bár messze hányt-vetett kegyetlen sorsod,
 Sok gyötrelmednek már jó vége lesz !

Hová oly rég vonz már lelked hő vágya,
 Fel! táncz, dobszó s vidám dalok között,
 Borulj az Úr elé szent áhítattal,
 Ki újra szentélyébe költözött ;
 Alkotó erő,
 Minden lelke ő
 A nagy jóltevő,
 Kinek szavától függ a lét ;
 Az ifju s a vén,
 Gazdag és szegény
 Csüng dicső nevén,
 Ki mindent táplál, őriz, véd.
 Borúdat égi fénynyé változtatja,
 Ki mindig él s a végtelenbe lát,
 Ajkadnak termését kegygyel fogadja,
 Mint áldozatnak balzsam-illatát.

Ne zúgj, ne búgj, búbánatos galambom,
 Hű, drága lelkem, oh ne csüggedezz !
 Bár messze hányt-vetett kegyetlen sorsod
 Sok gyötrelmednek már jó vége lesz !

A HORVÁT ZSIDÓSÁG KÉRVÉNYEI A MULT SZÁZAD 40-ES ÉVEIBEN.

II. József türelmi rendelete új korszakot jelentett a magyar és horvát zsidóságának történetében. A kalapos király halála után a szabadelvűséget ismét a reakció váltotta fel, de a zsidóságnak az 1791. «de Judaeis» cz. tvczikk megőrizte eddigi jogaikat (Évkönyv 1900, Dr. Büchler Sándor, 286 l.). Ezután a törvényhozás egy félszázadon át nem tesz semmit a zsidók érdekében. A harminczas évek végén ismét szabadelvű áramlatok lengik át a magyar törvényhozást és napirendre hozzák a zsidó kérdést is. Helyzetök javítását a zsidók akkor nem csak mások jó indulatától várták, hanem maguk is szóval és írással küzdenek érdekeikért.

Ámbár a horvát zsidók csekély voltaknál fogva akkor minden tekintetben magyar hitfeleikkel együtt egy testületet képeztek és a magyar zsidóság megindította mozgalomban 1840-ben is résztvettek, mindazáltal külön is sikra szállottak helyzetök orvoslása végett. Helyzetök pedig igen sok panaszra adott okot kiváltképen a két legnagyobb községben, az 1806-ban alapított és 1840-ben 60 családból álló zágrábi és a valamivel korábban keletkezett varasdi községben.

Ez időben már a pesti község állott a magyar zsidóság élére. Körlevélben szólította fel a községeket, küldjenek Pestre követeket, a kik majd megbeszélnek az országgyűlés elé terjesztendő kérvényt. Varasdra is küldött ily körlevelet azzal a kérelemmel, hogy tovább küldje, «minthogy a pesti község a másik megye fő-

községét nem ismeri». A zágrábi község tehát — mert erről van szó — oly jelentéktelen volt, hogy a pesti nem is ismerte.

Ezen első zsidó követgyűlésen nem volt képviselve sem a zágrábi sem a varasdi község, csak két kivonatot küldtek, a mely a két megyebeli zsidóság számát és állapotát tüntette fel. Nem voltak pedig képviselve, mert nem tudták, hozzátartoznak-e a magyar zsidósághoz vagy nem. Mielőtt részt vesznek a közös mozgalomban, tisztában kellett lenniök az elv felől, «nem kellene-e a horvát zsidóknak külön lépéseket tenni helyzetük javítása érdekében, mivelhogy itt más törvények vannak mint Magyarországon, és valjon a magyar törvények érvényessége Horvátországra is kiterjed-e?» A mire a pesti község azt válaszolta, hogy nézete szerint nincs különbség Magyar- és Horvátország között, de mindenestre ajánlható «hogy a horvát zsidók kívánalmaikat pontról-pontra közöljék».

Ezen levelezés közben a zsidó követgyűlés 1839 november havában Pesten megtartatott; eredményéről a varasdi község is tudomást nyert, melyet sietett közölni a zágrábival.

Természetes, hogy a magyar országgyűlés törvényei Horvátországra is kiterjedtek, a mint a pestiek vélekedtek, és ebbe a horvát zsidók is belenyugodtak. Midőn tehát a pesti község a második 1840 jan. 15-én tartandó gyűlésre küldte szét a körleveleket, Varasdról sem feledkezett meg. Varasd pedig ismét testvérközségével Zágrábbal lépett érintkezésbe, melegen pártolván két követ küldését. «Ha két olyan férfi mint *Boskovitz József* és *Vodjaner Sámuel* (ezek irták alá a körleve-

let) — írja *Mosinger*, a varasdi község elnöke zágrábi elnöktársának és barátjának *Blum Dávidnak* — a zsidóság javát célzó mozgalom élére állanak, akkor a horvát községek sem maradhatnak hátra». Ne riadjon vissza a nagy uttól és költségeitől, az utazás alig 18—20 frtba fog kerülni, a pesti tartózkodás tán 10 napig tartani, a mi együttvéve 50 frtnyi költséget fog egy-egy község terhére róni. A második zsidó követgyűlésen csakugyan *Mosinger* és *Blum* képviselték a horvát zsidókat.

Valóban a horvát községeknek érdekében állott e mozgalomban résztvenni, mert már 2 éve súlyos zaklatásoknak voltak kitéve. 1838-ban a zágrábi község nagy veszedelemben forgott, a mint a varasdi községhez intézett eme levélből kiviláglik. A levél németül van írva, de zsidó kursiv írásban és így hangzik:

«Gefertigte sind augenblicklich in Mitte hiesiger Bürger in so traurige Lage versetzt, dass sie nicht nur gegründete Ursache haben *allein* um deren gütige Beihülfe und Mitwirkung ergebenst ansuchen, sondern uns auch von bester Quelle für hilfreichstes Mittel anempfohlen war benachbarte angesehene Gemeinde bittend aufzufordern sich an die l. Statthalterei, wie wir weiter unten angeben, gütigst für unseren Besten verwenden zu wollen.

Seit paar Jahren haben hiesige Kaufleute höheren Orts ihr Handelsgremium erhalten, zu welcher selben Zeit wir wohl unangenehme Anfechtungen so manche erlebten doch nach bittschriftlichem Ansuchen bei der Statthalterei zu unseren Gunsten bald wieder Ruhe und Ordnung hergestellt sahen.

Voriges Jahr hatte der Magistrat neuerdings mehrere Partheien unserer Genossen hier Aufnahme und jedem seinen Handel erlaubt. Dies brachte unsere boshaften Antipoden neuerdings auf und suchen allgemeine Aufwiegelungen, Zusammenkünfte und Unterschriften von allen Zünften dero Ort, um die Juden hier gänzlich zu vertreiben und zu vernichten.

Ihr vorhabener Zweck eben dürfte uns zwar wenig Scrupel machen, allein die allgemeinen Scandalen, Schimpfereien und Hetzereien, die nur auf thätlichen Aufstand hinzielen, machen uns den Zustand der Dinge vor dem Augenblick besorgt und bange.

Zu dem haben wir an fremden Geschäftsmännern zu unserem Bedauern Eigenmächtigkeiten vom Gremium ansehen müssen».

Ezután felsorol a levél néhány esetet, a midőn zsidó kereskedők a zágrábi vásáron részint sulyosan megadóztattak, részint elűzettek, sőt megöléssel fenyegették őket, úgy hogy most egy zsidó sem mer a vásárra jönni. A zágrábi zsidók, a mint e leirásból kitünik, féltették vagyonukat és életüket a kereskedők és czéhek izgatásaitól. A városi hatóságnál nem találtak védelmet, sőt ez az ujonnan odaköltözött zsidóknak bezárta a boltjukat és megtiltotta az ott tartózkodást.

Egy másik levélben a zágrábiak azt írják, hogy ügyük az egész horvát zsidóságé és minthogy nem marad más hátra, mint a budai helytartósághoz folyamodni, ketten Budára utaznak, egyszersmind pénzbeli segílyt kérnek.

A varasdi község nem segíthetett, mert, mint mondja, maga hasonló bajban volt és már folyamodott a helytartósághoz; a két folyamodás egymást ki fogja egé-

szíteni és bizonyítani, «hogy az egész országban gyűlölet és zavargás uralkodik a zsidók ellen». Azután így folytatják: «glauben ihnen zu rathen wenn nicht möglich ist 2 Deputirte so wenigstens eine Estafette in periculo mori an S. Majestät zu senden, jedoch mit einigen guten Zeugnissen versehen, die ihre Angaben unterstützen und auf Thatsachen sich berufen.

Übrigens ist es ersichtlich dass ihre Verfolgung nicht Individualität beabsichtigen sondern es geschieht wirklich aus Religionshass, Verfolgung und allgemeinem Neid indem der Agramer Handelsstand auch an den hiesigen Gremium und Bürger geschrieben und zur Vertreibung der Juden nachdrücklichst aufgefordert und somit die Gluth ihres Hasses anfachend zu verbreiten gesucht».

A zágrábi község *Reményi Agenor* útján panaszát a helytartóság elé terjesztette, de még mielőtt ez tárgyalatott volna, a városban zavargás tört ki, mely a zsidókat nagyon megrémítette. E rémület nyomát hordja a községi gyűlés jegyzőkönyve, mely így kezdődik: «mivelhogy községünk nagy veszedelemben forog, összejöttünk, hogy tanácskozzunk mily módon szabadulhatunk ettől a bajtól, mely vesztünket okozhatná». A gyűlésen 600 frtot gyűjtöttek össze — rengeteg összeg a kis község részéről! — a mit átadtak két választott delegátusnak. Ezek a delegátusok Budára mentek, a hol *Oláh László* ügyvéd segítségével a helytartóságnál adták be panaszukat. Ez 1838 október havában történt. Egy félévnél tovább tartott míg végre Oláh klienseivel eljárásának eredményét közölhette. A helytartóság úgy pöntött, «hogy mindama családok, a melyek Zágrábban

már 1791-ben laktak vagy azóta ott a hatóság engedelmével telepedtek le, zavartalanul megtüressenek, a kik pedig nem birnak ily engedélylyel üzessenek ki, ha nem alkalmasak ily módon a tartózkodási engedélyt megszerezni. A zavargó polgárok ügyében — írja Oláh — nem történt döntés, mert a vizsgálat még nincs befejezve».

Hasonlóan referál a község bécsi közbenjárója *Barlanghy László*. De Pozsonyban is tudakozódott a zágrábi község ügye felől. Ott sem tudták teljesen megnyugtatóni a megrémült községet. *Singer Mózes* zsidóbiró azt írja július elején (1839) hogy az országgyűlés még nem tárgyalta a zsidó kérdést, a zágrábiaknak tehát ép úgy mint a többieknek, meg kell várniok az időt, a mikor a zsidó ügyek és a kivivható kedvezmények napirendre kerülnek.

Noha a horvát zsidók résztvettek a magyar zsidók 1839—40. évi mozgalmaiban, mégis a maguk hatósága elé is járultak külön kérvénynyel. A horvát zsidóknak a tartománygyűléshez intézett ez első kérvényük, mely az országos levéltárban őriztetik, keltezve van (latinul, mint maga az okirat) 1839. év május 21-étől és ezzel az aláírással van ellátva: «a zágrábi és varasdi zsidók legalázatosabb községei a Horvátországban és Szlavóniában fennálló többi héber község nevében is».

A kérvény az elején a zsidók életkeresetével foglalkozik.

A zsidók helyzete még ma is, a legujabb humanus törvények daczára, igen keserves, mert még mindig egy foglalkozásra kényszerítettnek, még pedig a kereskedelemre. A kereskedelem csak parányi résznek nyújt

kenyeret, mert hozzá pénz kell, a miben a zsidók javarésze szűkölködik. Ipart nem üzhetnek, földművelők sem lehetnek, a mellett nagy terheket viselnek és így a szülőföldön, a hol napvilágot láttak és felnevelkedtek, hazátlanok, mintegy szökevények, és nélkülözik a polgári erények legnagyobb buzdítását. Majd így folytatják: Dicsérnünk kell Istennek nagy kegyelmét és gondoskodását, a mely minket ezen szenvedések dacára az erkölcs azon fokán tartott fenn, hogy ritkán találkozott valaki a ki elcsüggedésében büntetetre vete-medett volna. Nem érhet minket szemrehányás, hogy ifjuságunkat elhanyagoljuk és hogy nem gondoskodunk eléggé neveléséről, mert valóban nagy hírű tanítókat (professores) tartunk, a kik tanítják a szentírásban, hogy e részről szemrehányás minket nem érhet.

De mi hasznunk van nekünk és ifjuságunknak szent iratainkból? Mi hasznunk a szellemi, a vallással nem ellenkező kulturától, a melyben mi a többiekkel előre nem haladhatunk, ha bennünket örökre és visszavonhatlanul ama sanyaru állapotra ítélnék el, hogy legnagyobb részünk batyut hordva a hátán falun és mezőn csak rongyszedéssel kényszerül örökké siralmas életét fenntartani, míg azalatt az otthon hagyott asszonyok és gyermekek kinlódnak». (A következő részlet hiányos, mert ki van tépve néhány fél sor.) Hivatkozik ezután a kérvény arra, hogy a zsidók polgári kötelességeiket hiven végzik, adókat fizetnek, ujjonczokat állítanak, kereskedelmi tehetségekkel az ország javát előmozdítják. Hálás szívvvel említik fel az 1790/1 évi 138 tvczikket, mely elrendelte, hogy a zsidók jogi helyzete további törvényes rendezésig a statusquoante-ban tar-

tandó meg. Végül «mindezek megfontolása után legalázatosabban kérjük Exellenciádat (bán) a méltóságos Karokat és Rendeket» méltóztassék az országban lakó zsidók sorsán a lehető legjobb módon kegyelmesen segíteni — és minthogy arról értesülünk, hogy a magyar zsidók alázatos kérelmet fognak a törvényhozáshoz benyújtani az incolatusi jog és a zsidók polgári jogállapotának rendezése végett — legalább annyira, hogy meg legyen nekünk engedve polgári és urasági területen (jurisdictio) birtokot szerezni és tartani, czéhibeli mesterséget tanulni és gyakorolni, városokba járni ez ország területén vallásunkat gyakorolni, hogy polgári joggal megajándékoztassunk, és ezen kérvény alázatos teljesítése a törvényhozás útján eszközöltessék».

Ismeretes, hogy az 1839—1840. országgyűlés jóindulattal viseltetett a zsidóság iránt és meghozta a 29. tvczikket, mely ugyan nem teljesítette a zsidók összes óhajait és kívánságait, de mégis nagy haladást jelentett a zsidóság helyzetének javításában. A horvát zsidók is részesültek e törvényczikk kedvezményeiben, de nem elégedtek meg vele. Valamint 1839-ben a zágrábi község áll az aláírók élén, ugyanaz a község, mely a budapesti község előtt ismeretlen volt, úgy továbbra is megtartja a vezérszerepet. 1843 április 23-án ismét peticziót intéz a zágrábi község a tartománygyűléshez, miután a hatóságok között báró Eötvös a «Zsidók emancipációja» című iratának három példányát szétosztotta. A kérvény így hangzik:

Méltóságos urak, Karok és Rendek!

Midőn az alázatosan alulirottak az 1840. évben tar-

tott országgyűlésen hozott törvények közül az utolsó 29. törvényczikket tekintjük, valóban a törvényhozó testületnek nem csupán kiváló humánus törekvését, hanem a mai kor békés szellemének megfelelő nagylelkűségének nyilvános bizonyítékát hálás szívvel fogadjuk; de ha mégis az említett törvény tartalmát alaposabban vizsgáljuk, akkor valamint szelleme, azonképen célja miatt, a melyet a bölcс törvényhozás vele elérni akart, kimondhatlan hálával tartozunk; de másrészt ha fontolóra vesszük, hogy ugyanezen törvény által előttünk az e célhoz vezető utak és módok nyilvánvalóan el vannak zárva, akkor szomorú és nagy gondok ébrednek bennünk. Mert cél a hozzávezető mód nélkül el nem érhető.

Igy az említett törvény 2. §-a értelmében megengedtetik ugyan nekünk mesterséget űzni akár sajátkezűleg, akár izraelita segédekkel együtt, ép úgy ifjúságunknak ily mesterséget tanulni, továbbá a tudomány és szabad művészet ama válfajait művelni, a melyek eddig tiltva voltak.

De hogyan foglalkozhatunk mesterséggel mi, a kik sajnos, felnevekedtünk a nélkül, hogy tudnók is azt a mesterséget, mivelhogy ezen törvény hozása előtt nem mertünk hozzá fogni? mikép dolgozhatnak zsidó segédekkel, mikor ilyenek eddig nem léteznek? mikép taníthatjuk mi gyermekeinket erre, midőn előbb mi magunknak kellene azt megtanulni? Hogy mégis azon törvénynek a kívánt hatása legyen, szükséges hogy megengedtesse a hozzátartozó és megfelelő módok, ezek pedig abból állanak, hogy részint segédet vehessünk magunknak, a kiknek segítségével az

ipari mesterséget gyakorolhatjuk, tekintet nélkül a segéd vállására — a mennyire ez nem ellenkezik országos (municipialis) törvényeinkkel — résziint meg hogy ifjainkat keresztény mestereknél taníttathassuk. Ezen mód olyan fontos és nélkülözhetlen, hogy e nélkül az említett törvény célja fel nem fogható; és épen ezt tiltja meg világosan a 2. §. E törvényt tehát, a hogy most érvényben van, a gyakorlati életben keresztül vinni nem lehet.

Ha helyesen fogják fel a bölcös törvényhozás szellemét és célját, akkor mindenki örömmel fogja ebben látni a fizikai és morális jólét előmozdítására irányuló ernyedetlen és nem eléggé dicsérhető buzgalmat.

Láttuk, hogy sok üdvös törvényt hoznak, a melyek az összes polgárookra különbség nélkül vonatkoznak és oda irányulnak, hogy az erkölcsi állapot javíttassék, a tudomány előmozdítottassék és a művészet tökéletesbítettassék, láttunk üdvöstörvényeket, a melyek a falun lakók és földbirtokosok viszonyait olyan biztosan és nagylelkűen határozzák meg, hogy sokan vannak, a kik hasonló földbirtok megszerzése által az állam (fiscus) legnagyobb hasznára tartják magukat fenn.

Mindez és hasonló, a mi világosan a közjó előmozdítására célzó törekvést bizonyítja, a haza minden polgárára különbség nélkül terjed ki.

De mi, a kiket a törvényhozó testület utolsó ülészá-
kában a haza fiai közé vett fel, kényszerítve vagyunk
nélkülözni ezen törvények üdvös hatását — egyedül
nekünk, fájdalom! a haza összes fiai között az 1840.
évi 29. t.-cz. 2. §-a értelmében van elzárva az út, a
melyen elérhető a morális tökéletesség, a tudomány-

nyal és szabad művészettel való foglalkozás; — csak nekünk van megtiltva hazánkban polgári és urasági földbirtok vásárlása, tehát csak nekünk nem adatik meg az alkalom, hogy a földmivelés előmozdításával a haza jólétéhez és a fiscus hasznához hozzájáruljunk.

Ez az, a mi bennünket arra indított, hogy alázatos kérelemmel folyamodjunk a Méltóságos Karok és Rendekhez, hogy kegyelmesen magukévá tegyék kérvényünket és vele összhangzó utasításokat adjanak a delegatusoknak (a tartománygyűlésből az országgyűlésre) a kik az országgyűlésre utaznak, a kik azt ott keresztülvigyjék, még pedig:

a) hogy nekünk szabad legyen mesterséget keresztény segéddel is üzni,

b) hogy ifjainkat keresztény mesterekhez adhassuk,

c) hogy polgári és urasági földbirtokot szerezhessünk,

d) törvénynyel engedjék meg, hogy a tudományt és szabad művészeteket a haza többi polgáraival különbség és megszorítás nélkül tanulhassuk és üzhessük.

Fölösleges alázatos kérvényünknek jogos voltát itt bővebben fejtegetni, hiszen akkora a Méltóságos Rendek és Karok igyekvése, akkora az igazságszeretetük, hogy bennök megnyugvást találhatunk.

A kik alázatos kérelmünket megismételve legmélyebb hálával és tisztelettel maradtunk

Goldmann Mór,

az izr. hitközség hitszónoka.

Epstein József,

az izr. hitközség bírója.

Epstein Sámuel,

a többi zsidó nevében.

Ezen itt először közölt horvát zsidók kérvénye tanúságot tesz az akkori zágrábi zsidók öntudatáról. Nem

tartalmaz sem többet sem kevesebbet, mint a mennyit a kérvény tárgya kíván, elismeri a törvényhozás eddigi jóakarátát és világosan kifejti a 29. t.-cz. hiányát, nem könyörög, hanem appellál az igazságra és a haza jólétére, melyet a zsidók is mint a haza fiai elő akarnak mozdítani, azért is a törvény hézagait pótolni kell. Nevezetes, hogy ezen kérvény csak a zágrábi községtől származik, a mely a kor szellemétől át volt hatva, hiszen német iskolát tartott fenn és rabbi mellett német hitszónokot alkalmazott. Igaz ugyan, hogy Varasdót kivéve, Horvátországban még valóságos rendezett község nem létezett, akkor csak alakulófélben voltak a mai községek.

A kérvénynek nem volt eredménye, mert az országgyűlés 1848-ig a zsidókkal nem foglalkozott. Magának a tartománygyűlésnek sem volt olyan a hangulata, hogy a kérvényt méltányosnak tartotta volna. Sőt a zágrábi országos levéltár egy okmányt őriz, mely a tartománygyűlésnek, nem akarom mondani: zsidóellenzését, de legalább a jogegyenlőség ellen táplált aggályait tükrözteti.

Ezen okirat 1845-ből származik és érdekessége miatt ideiktatjuk.

«Legszentebb apostoli stb.!

A törvényjavaslat, mely az utolsó országgyűlésen az izraeliták érdekében készült és kegyelmes királyi szentesítés végett Felséged elé terjesztetett, ha a legmagasabb záradékkal meg fog erősíttetni, súlyos sérelmeket fog ejteni ezen királyságok eddigi törvényein, mivel ezen törvényjavaslat 3. §-a értelmében a zsidóknak nemcsak nemesi birtok bérbe vétele, hanem uradalmi

birtok szerzése ép úgy mint polgári birtok szerzése örök birtok czime alatt adatik meg, ez által pedig országos (municipialis) törvényeink erején csorba ejtetik, mert a 790/1. évi 26. és 27. törvényczikkék értelmében világosan kihirdettetett, hogy senki, a ki nem római katolikus vagy görög nem egyesült, jószágot nem birhat és hivatalt nem viselhet.

Mikor hasonló kívánságai az evang. vallásbeli lakosoknak, a kik keresztény vallás hívei, országgyűlésileg nem teljesíthetők, mert ezen királyságok elleni jogtalanság volna, annál kevésbbé adható meg ez a kedvezmény a zsidóknak, azaz egy türt szektához tartozó embereknek.

Ezen és más alapos aggodalmakra, a melyeknek ismétlése hosszadalmas volna, támaszkodott a mi bánunk, midőn e királyságok nevében már az utolsó országgyűlésen 1844 szeptember 8-ától keltezett feliratot intézett Felségedhez, hogy méltóztassék kegyelmesen az előterjesztendő törvényjavaslattól királyi jóváhagyását megtagadni. Bánunk ezen alázatos feliratához hozzáteszünk még egy kérelmet. A Felségednek szentesítés végett aláterjesztett törvényjavaslatnak 5. §-a értelmében a zsidók letelepedése az országban a magyar nyelv ismeretétől tétetik függővé. Ezen elvnek törvénybe iktatása nagy sérelmet ejt királyságunkban lakó más nemzetiségű lakosain, a miért is alázatosan kérjük, hogy eme § vagy teljesen kihagyassék vagy csupán a magyar királyság hatáira szoríttassék.»

Ezen felirat az országos törvényre támaszkodik és azt hozza fel a jogegyenlőség ellen, a mivel az előbbi években a zsidók bevándorlását akadályozták meg,

hogy t. i. az országban csak katolikusok és görög nem egyesültek lakhatnak.

A közölt két kérvény bizonyítja, hogy a horvát zsidók vezéremberei a 40-es években — ha igaz is, hogy a magyar zsidóktól nyerték az impulzust felekezeti érdekekért való küzdelemben — nem bírtak szűk látókörrrel és koruk színvonalán állottak. Ha 60 család, a mely csak pár évvel ezelőtt létében és fönmaradásában volt megtámadva,* feliratot intéz a tartománygyűléshez, a melyben a méltányosság, az igazság, a hazaszeretet és a haza jóléte nevében öntudatosan, nem csuszvamászva, nem kegyelemért könyörögve, felekezete számára egyenlő jogot kér a többi polgárokkal, ha emberek, a kik soha iskolába nem jártak, a kultura áldásai után áhitoznak, a törvényes válaszfalak lerombolására törnek, akkor azoktól az utókor elismerését meg nem tagadhatja.

Zágráb.

Dr. Schwarz Gábor.

NEM ADOM.

Egy drága kincsem van nekem,
 Bús éltém legszebb gyöngye —
 Én azt hiszem, hogy mindenem,
 De más szemében gyöngö.
 Törékeny mint a nádi sás —
 Ám érhet engem száz csapás :
 Mégsem adom.

* Az itt közölt levelek és okmányok itt kerülnek először nyilvánosságra. Megvannak pedig a zágrábi országos s a zágrábi és varasdi hitközségek levéltáraiban.

Kaczagva támadt rám a gúny:
«A hit hát a te kincséd?!
No lám az Isten szemet húny:
A sok gonoszt tekintsed!
Övök az üdv, s tiéd a gond,
Hitet ki föl nem ad: bolond!»
S én nem adom.

«Gunnyasztva hajlik meg fejed»
— Így súg az ifju mámor —
«Ezer virág nyil — s nem neked,
Hát mért lennél te fából?!
Nos dobjad el a szőrcsuhát,
Rózsákból fonok rád ruhát —»
Nem — nem adom!

S szívemre tört a büszke dacz:
«Erényed vénnek üdve —
Te égbe törsz — és lenn maradsz
Kietlen éjbe úzve.
Hiteddel birkózik a gond,
És leteper és reád ront —»
Ah, nem adom.

«Mi vár reád?! csalatkozás!
Száz álmod már is oszlik —
Nincs dörébb mint az ifjuság,
Mely virágporrá foszlik.
Arczodra könnyre könny pereg,
Óh meddig álmodsz, vén gyerek?!»
Mégsem adom.

«Hová tűnt hát a bizalom,
Hited az emberekben?

Van-é a földön irgalom
 Nos mond a szenvedésben?!
 Hányat szerettél igazán?
 S hű hány maradt az éjszakán?!»
 Mégsem adom.

«S örökbe mit apád adott:
 A hit, neked: a véred,
 Világ előtt gyalázatot,
 És elveti testvéred.
 Cseréljed föl, ha nagyra vágyasz,
 A hit hisz úgysis cseretárgy.»
 Nem — nem adom.

Sarkalnak egyre kételyek
 Szívtépően, gyötörve,
 «Ha hű, ha hűtlen, egyre megy
 A csöndes sírgödörbe!
 A hajad szála szürke már,
 Reád gonoszszal egy sors vár.» —
 Mégsem adom.

Nem! Nem! hitemet nem adom
 Tinéktek martalékul —
 Én szívem meg nem tagadom
 Míg ajkam el nem némul.
 Sziszegjetek! üvöltsetek!
 Én nem leszek a tietek! —
 Nem — nem adom.

Fejem fölött már gyertya ég,
 Halotti rongy fölöttem —
 És jajveszéklő kedvesim
 Zokognak majd köröttem.

Halálos árnyék rám szakad,
A szívem lassan meghasad —
De hitem én föl nem adom —
Nem — nem adom.

Budapest.

Kiss Arnold.

EGY RÉGI NAPLÓBÓL.

IV.

Elbucsuzva kedves házi népétől, október hónap egy ragyogó, enyhe napján Pécs felé indul; s mert volt már minek az uti ládába szorulnia, amolyan «alkalmatos-ságra» kap fel: dinnyével, szilvával megrakodott háromlovas kocsira. A gyümölcsös szekér lassan haladt s apám, életében először, ereszkedett hosszas beszélgetésbe magyar paraszt emberrel. Alig győzi dicsérni értelmes voltát. Beszédjében józanság és humor, egész valójában türelmesség és felebaráti szeretet. No meg az a vendéglátó szivesség, mellyel megnyitja előtte az ő elemózsiás tarisznyáját! Mig a Balaton mellett czamognak a lovacsák, bőven kerül olcsó hal. A fuvaros, mint afféle tó melléki, fenéki «fi», érti is a módját a süllő elkészítésének. A nóta is azt tartja arrafelé, hogy: «a fenéki híd alatt, vesszőn sütjék a halat.» Hát azon sütötte ő is. Midőn már messzibb kerülnek az áldott nagy víztől, Benkő János uram az «átalvetőnek» keríti sorját és kotor a tarisznyából egy kis «avaskát», melyet az árokparton pirít meg, nagyokat szeg a barna kenyérből, rá is csöpögteti a megrovátkolt szalonna zsirját és barátságosan nyújtja oda apámnak. De ez

beéri a száraz kenyérrel, mert hogy az ő vallása tiltja enni a sertésből.

— Kár, mondja az emberséges fuvaros és «fecske-farkúra» harapja ki a rengeteg karéjt. De ezt a cserepes héju sárga dinnyét csak nem veti meg? mondja.

S az ülés mögül kiválaszt egy illatos, «ólmós» (már hogy nehéz) zöld bélűt, cikkekre szabdalja, jóízűen meg is hinti paprikával és odakinálja az ő vendégének, hegyébe meg fölhasít egy görög dinnyét, legyen mivel locsolni a sárga után kelt szomjuságot. S hogy Fejérvár alá érnek, a városszéli csárda előtt Benkő János uram kifog, megkaptatja a lovait s aztán ő lett az én apám vendége: a kecskelábu asztal mellé ültek és vidáman boroztak, sőt még danolásztak is. Kicsiben mult, hogy nem muzsikáltatták magukat. Csak hogy ők már szedelőzködtek, mikor a «füstösök» (t. i. a cigányok) az ivóba nyitottak.

Délután volt s oly melegen sütött a nap, hogy apám a kabátját lehántotta magáról és párnának a feje alá gyűrte. Így feküdt hanyatt a dinnyéken s megint bámult fel a magas égbe. Akit messze űzött a sors azoktól, akiket szeret, s aki álmodozik elébe egy eltakart jövőnek: a felhőkben látja azt a kárpitot, mely el-eltakarja a régit s rebbenéseiben rést nyit egy következő életbe. A lengő bodrok játéka pillanatokra fölfed előtte egy darabkát boldog gyermeksege kék egéből, meg egy másik darabkát abból a derüből, amely felé most igazgatja vágyainak vitorláit. Föltekintett hát az égbe, amelyben mindig bizott s ahol, mint mély meggyőződéssel hitte, most könyvelik el az ő sorsát is, mert ros-ha-sana közeledett. Követve a felhők csendes uszá-

sát: mint Hamlet, ő is képeket alkot magának a lebegő gomolyokból. Kíváncsi volt, vajjon meglátja-e azokat az ő furmányos barátja is?

— Nézze csak, János gazda: egy vén medve a bocsai-val most fognak el egy szarvast.

— Az ám! adja vissza a szót Benkő uram. Csak hogy van ám esze a szarvasnak. Ahun a! Egyet fordult, vén asszonnyá változott... meg már szerte is foszlott, rojtos köpönyeggé lett.

— Csakugyan, véli apám. De nyilván boszorka lehetett az a vén asszony is, mert hogy a maczkótól elmarad a két fia, ezeknek már nyomuk sincs, maga meg ürüformát váltott...

— Isten ugy segéljen! hagyta helyben a fuvaros. Világéletemben sokat láttam fölleget; megtapasztaltam, hogy ezeknek a tömlőjében rejtőzik az eső, de «sase» tudtam, hogy ilyen ábrázolatok is telnek belőlük.

Hogy hűvösebbre vált az est, atyám a feje alól előkeríti a kabátját... azaz: előkerítené, ha volna. De kabát nincs. Isten tudja, mikor és hol csuszott az le a kocsiról!

— Biz' ez baj, ifiúr, sajnálkozik Benkő uram.

— De hogyan is veszhetett el? tünődik apám.

Ekkor a szemét hunyorgatva s az ostor boldog végével az égre mutatva fel, jóságos gúnnyal mosolyog a fuvaros:

— Nyilván ott a köpönyeg végibe lesz az a kabát is.

Azt hiszem, gyakorlott, czéhbeli humorista sem mondhatott volna ennél elmésebbet.

Ime, ami ott gömörödik a szemhatár fölibe, azok az ibolyaszinben elmosódó lágy vonalu ormok: azok a budai hegyek, és eminnen rajtok az a púp, a szt. Gellért. S hogy letérnek a fehér mészkő-portul kavargó utról a rómaiak Promontoriuma felé: a napszállat meleg derengésében hullámszik el mellettök a nagy folyó — a Duna.

Még akkor csak a templomok tornyai jelentették a nagyobb város közelségét. A még magasabbra törekvő, füstök diadalmas szalagját lobogtató kürtők, hol voltak még azok? A maihoz képest csak nagyobb vidéki városnak tetszett Budapest, mely fölött a királyi palota, akkor a nádor lakása uralkodott, de amelyhez fogható különbet is látott vándorlásaiban a jövevény. Ám e városnak volt egy pontja, amellyel nem birt eltelni — a hajóhíd. Ekkora folyamot igába hajtani: ez volt a nyolczadik világ-csudája.

Fiatal ember gyorsan sző barátságot s még gyorsabban lel jó pajtásokat, főképen ha megsejtik, hogy van pénze.

És akkor 750 forinttól duzzadozott a puggyillárisa. Persze: váltó pénzben. De így is tetemes összeg volt az 1828-ban egy szegény ifjunak a zsebében. És találkozott itt a balatonmelléki fiúkkal is. A te Istened az én Istenem, az én kabátom a te kabátod, az én pénzem a mindnyájunké s fölöttünk mosolyog az ég és jó kedve van az egész világnak... éljen a barátság! Nem telt bele három hónap s apránként elszedték tőle a vagyonkáját. Pedig kemény tél következett és nagy volt a drágaság. Egy kenyér ára 17 garastól egész 1 forintig. Ezt az árszökkenést a lengyel fölkeléssel hozták

kapcsolatba. Mit bánta azt a boldog fiu! Eszik kevesebbet és tanul többet.

Még csak nem is oly rég bontották le azt a mogorva, szürke házat az Ujvilág-utczán, amelyben bőségesen fért meg akkor a tanulótság s kényelmesen a tudomány. Mai csodás fejlettségéhez képest, mi volt akkor Pesten az ars medica? Régi formulákba rekedt, a mester szavaira megesküvő, maradi, az önálló kutatástól mentől távolabb eső, csak a meglevő kevésből gazdálkodó, szinte dogmatikus merevség és szárazság. Még csak egy-egy újabb megfigyelés közlése is vagy fölényes, lenéző mosolygással találkozott, vagy lehurrogatták mint forradalmi. A vaskalaposság rajta volt, hogy ki se hajtson s valahogy szárba, kalászba ne szökkenjen a magyszem. Hiszen még elég közel van hozzánk az az idő, midőn korszakos fölfedezése miatt szinte a halálba gunyoltak bele egy lelkes férfiút s éles szemü buvárt, akinek vállain áll ma az angol Lister s akitől keltetik az egész asepticus irányt, mely évenként százezreket vált meg a gyötrelmes haláltól. Pedig ez-idétt már tudtak Pasteur felől s a górcső alatt már ott ficzánkolt az első nyavalyaszerző bacillus.

Egy közeli kávéház volt az orvosnövendékek tanyája. Philosophiát végzett medikus és négy gymnasialis osztályon téltul átvergődött borbélylegény, bócher, bolti segéd, színházi kórista, vidéki zsidó tanító, aki valamely szép reggelen megbökve a homlokát, hogy hiszen ő is Árkádiában született, elcsapta magától a chédert, hogy orvosnak szegődjön — ilyen és hasonló elemekből verődött össze Aesculapius ifjusága. Vagy hogy nem is végig volt az ifjuság. Került ott élemedett bácsi nem egy,

ősz és kopasz, aki negyven évvel lendült neki a «tudományos» pályának, míg otthon a család összekuporodva az inségben, leste az apa diplomáját s vele a jobb napok földerültét. Persze, hogy a «sebésznek» készülő jobbára a zsidóságból telt, közte sok olyan, akit vőlegényül fogtak az eladó lány mellé, kinek hozományát ebédben s vacsorában költötte el tanulmányai befejeztéig. S éppen nem ritkán fordult elő — atyám három esetet is említ — hogy a vőlegény, mihelyest a szegény ipa pénzén kiváltotta az oklevelet, másnap eltűnt s valamely távol vármegyének székhelyén, vagy akár csak falujában települt meg. Ha a csalódott menyasszony s a megcsalt apa nagy sokára nyomára lelt: az ipse már akkorára veje lett a község valamely tehetős tagjának. Gyötrelmes pörök s kinos jelenetek felháborító sora következett s a vesztesek, az elhagyatott hajadon s az ő szegény szülei, elkeseredve s átkozódva ültek az ő reménységük omladékai fölött. Igazságot csak az erősebbnek mértek — már akkor is.

Természetes, hogy az orvosnövendékek arisztokratája a medikus, miser plebejusa a chirurgus volt. A tudásbeli plus, a csinosabb ruházkodás, a jobb modor: amazokat élesen választotta el emezektől. Még a tanteremben is kifejezésre jutott ez a megkülönböztetés: a medikusok a tanár jobbán, balján a chirurgusok ültek. S a tanár katalogust is olvasott, de csak a sebészek számára. A medikust e tekintetben is föléje emelték annak a szedett-vedett hadnak, mely nagyobb számmal lévén, ott szorongott a padokban, csüggve az előadó szaván, melyet fogyatékos készültségénél fogva alig értett meg. A német nyelvnek akademikus voltával

úgy a hogy megbirkózott, ám a latin szó idegen maradt előtte.

Atyám az ő följegyzéseiben egyenkint főlemlíti a tanárait s az ő tárgyaikat.

A leiró boncztan, az anatomia descriptiva, *Kiningerre* volt bízva. Név, mely a tudományban nyomot nem hagyott. A chirurgiát és ætiológiát valami *Welecky* olvasta. Olvasta a szó szoros értelmében, megkövetelve hallgatóitól, hogy felhívás esetén szórul-szóra is darálják le. A tüzetesen vett gyógytanba (therapia) s a pathológiába (kórtan) valamint a sebészet practicumába *Gebhardt* ártotta be az ifjakat. Atyám hagyatékában egy füzetre akadtam, melynek ez a tanár a szerzője. A művecske hat lapra terjed; czíme és tárgya a következő: «A lakó szobák kimeszeltetésének idves voltáról». Tehát egészségügyi értekezés, melynek akkoron ritka becse az, hogy magyar nyelven volt megszerkesztve. Az érdeemes férfiúnak talán egyetlen munkája, de amely néhány évtized multán, midőn keresve keresték a magyar tudóst, elégségesnek mutatkozott arra a kitüntetésre, hogy az épp megalapult Magyar Tudós Akadémia az ő tagjai közé válassza, amely tagsággal 600 váltó forint évi jutalom járt. Később ezt a kedvezményt eltörölték, mert közben akkora lett a honi tudósok száma, hogy méltó díjazásukra nem futotta volna a kamatokból.

A szülészet tanára *Birly*. Már inkább önálló s megfigyelő elme. Fukarságáról csodákat beszéltek s így annál feltűnőbb, hogy házának emeleti sarkára, ott ahol a Váczi-utca a Kristóf-térrel szögellik össze, kolossal szobor díszére költekezett. Ez a nagy Kristóf,

immáron egyik emlékjele Budapestnek. Ércbe öntött újabbkori szobraink nagyobb részétől csak épp abban üt el, hogy tisztességes munka.

Böhm kezében egyesült a törvényszéki orvostan a... szemészettel, amelyet csak úgy melleleg műveltek. Melleleg egy szakmát, mely az utóbbi negyven év alatt oly ragyogóra fejlett.

Lenhossék Mihály (a kitünő anatomusnak, Józsefnek apja) protomedicus, az élettan (physiologia) tanára górcső (mikroszkopum) s vegyi bontások hijával. Egy jó, öreg bácsi, napi pensumának hűséges lemorzsolója.

Az állatorvostan *Hafnerre* volt bízva.

Erős magyarságával, melyet még ruházatában is vallott, *Bugát* Pál tűnik elő; az orvostani anyag, a materia medica professora. Folytonos küzdelmeket folytat a magyar nyelv mellett s magyarul is tartja előadásait. Ő is megkivánta ezeknek szószerint való reczitálását, «de», úgy mond, «nem csupán a tárgynak alaposabb megismerése, hanem a végett is, hogy a hallgató urak jobban tanuljanak meg magyarul.» Szép szál ember, zsinóros, vitézkötéses, sujtással bőven kihányt «magyarkában», szűk nadrágban, sarkantyus csizmában. Az egyetlen tanár, aki bajuszt visel. Lelke mélyéből gyűlöli a «nímetet», amely néven osztrákot ért. Nem is léptették előre, dekánnak meg nemválasztották; s amidőn a nádorispán nemességgel biztatja, ha megszelidül: makacsul hátraszegezte fejét s nem kért belőle, ő, a gyöngyösi szürszabó fia. Néha napján megtörtént, hogy németül olvasott. Olyankor a szorulásig telt meg a hallgató-terem, de nem annyira azért, hogy tanításán épüljenek, mint inkább azért, hogy mulassanak rajta,

mert olyan ropogtatást nem hallott még emberi fül, mint aminőt Bugát Pál követett el a «nómet» szón, melynek derdidaszját kevésbé tudatlanságból, mint inkább hazafias elkeseredésből úgy összeforgatta, hogy az ifjak folytonos vivátozással jutalmazták a német nyelven elkövetett vérengző sérelmeit.

Valamennyi fölé egész fejhosszal magasodik *Stahly* Ignác. Igazán lángelméjű férfiú, magaviseletében előkelő, erősen aulicus hajlamokkal. Ugy népszerűsége mint tartalmasságra, de meg önérzetes, nagyuri s e mellett elbájoló kedvességre sokban emlékeztet reá *Balassa* János, az országosan bálványozott sebész, az első, aki a magyar orvosnak a külföldön is szerzett hitelet és tekintélyt.

Ketten osztoznak a tanár különös kegyében, amely közösség benső barátsággal fűzi egymáshoz a két collegát. Ez egy *Dumsa* nevű görög ifjú. Szép mint *Alkibiádész*, s épp oly vakmerő és elmés is. Födetlen fővel járt s különös szabású köpönyegét antik redőzetbe tudta magára aggatni. Egy ízben *Gebhardt* professor osztályán egy ú. n. «körtörténetet» olvasott fel a beteg ágya mellett, mely ugy alapossága, mint szokatlan szép alakja miatt annyira megtetszett a tanárnak, hogy elkérte tőle a kéziratot. *Dumsa* *Cornelius* átnyújtja neki a papirost, melynek mind a két lapja — üres. *Gebhardt* haragjában elpirul, ad audiendum a tanári gyűlés elé idézi, ahol *Stahly* ékes szavakban dicséri *Corneliust*, mégis, a tanári tekintély megóvása végett arra inti, hogy az ilyen improvisatióktól jövőre tartózkodjék.

A Józsefvárosnak valamely züllött házában lakott egy pinczegádor fölött. Első lépcsője volt a «*Stadion*» tan

ahol könyvei sorakoztak. A második az «Akropolisz». Itt egy zöld lebernyegbe bujtatott emberi csontváz ágaskodott. Fénylő tar koponyáján rózsaszín szalaggal leköttött fürtös paróka. Kezét Hippokratész gipsz-mellszobrának vállán nyugtatá. A harmadik lépcső volt az «Olymposz». Ott nyult el a szalmafonatú fakó nyoszolya, ahonnan vastagon eregette csibukjának sűrű felhőit Dumsa-Jupiter, meg-megrázva dús hajzatának ambrózi csigáit, s ahonnan le-ledörgött pompás homéri hexameteret, de villámokat nem szórt, mert még akkor föl nem találta *Irinyi József* a gyújtó szálát.

Sajna, a barátság nem sokáig tartott. Megbontotta a halál. Egy fürdőző paraszt fiút, akit elkapott a hab, akart kimenteni Cornelius a Dunából, ott a «Sóház» tájékán — és maga is utána veszett. A geniális, eredeti s épp oly deli mint nemes ifjút szive legjobb érzelmeivel siratta el atyám, valahányszor szóba kerültek az ő pesti évei, mindannyiszor rajongó szeretettel emlékezett meg róla.

Kereseti forrása az idétt egyetlen egy leczke-óra volt. *Moravec*, a német színház első hegedüsének fiait oktatta. Épp csak hogy éhen nem veszett mellette. Nagyon búsan lógatta a fejét egy sugaras tavaszi nap a kávéház előtti padkán, midőn melléje toppan egy öreg ember s kérdezi: vállalna-e gymnasialis tanítást egy előkelő nagykereskedő házánál? Csak egy fiúval kellene foglalkoznia s ha ennél beválik az ő módszere, tán egy leánkával is. Hogy ne vállalta volna a kapóra jött ajánlatot? Gondosan kiöltözködve lépett egy első emeleti salonba. A gazdag butorzat, a zongora, a puha szőnyeg amelyen állott, a virágos polcz és egyéb jelei a boldog

bőségnek, benyomással voltak rá. Különösen fölmelegedett, midőn kevés vártatva belépett a ház asszonya. Kerek arcú, kerek tagú fiatal nő. Nagy barna szemének bársonyos és, mint a közel-látóknál tapasztalni, lapos pillantása, ábrándozó kifejezést kölcsönzött volna vonásainak, ha gyors és kecses mozdulatai, erős, de kellemesen csengő hangja vidámságba nem vonják egész valóját. A mondaine és nagyon csinos hölgy fesztelen nyájassága s biztató beszédessége csakhamar meglazították az ifjú lelkén az első elfogódás nyügét s a következő óránegyedben, a szép mama kívánságára, kifejtette az ő methodusát, melyet a fiú — de hol is van? — tanítása körül fogna alkalmazni.

— A fiam, az ön új tanítványa mindjárt itthon lesz... sőt hallom is már közeledését.

S e pillanatban robajjal pattan fel az ajtó s egy kerek arcú, vagy tizenkét éves virágzó fiú, a ház asszonyának szakasztott mása, észre sem véve a vendéget, egy nagy szökéssel az anyja mellé ugrott; kezét, haját, homlokát, könyökét, amijét érte, szenvedélyesen csókolta, mint valami szerelmes. A mama is föléje hajlott a zajos fiúnak s nem győzte ölelgetni. Aztán bocsánatot kérve a jelenetért, bemutatta a pozsgás gyerkőczöt a halovány medikusnak.

Ugyanazt, akinek arczképe itt függ a fejem fölött.

Wahrman Móricz volt az a fiú.

Atyámnak boldog napjai következtek itt. Nem amolyan „házi tanítónak” tekintették, mint inkább a család egyik tagjának. Már magában ez a fölfogás is e háznak nemesebb voltát bizonyítja. Tagja a családnak, barátja az ő növendékének. A fiú átható eszét, gyors felfogását,

egész a lázig fokozott szorgalmát s kötelességtudását áradozva emlegeti írásaiban. Mint ilyen s mint elsőszülött: hozzátartozóinak büszkesége, édes anyjának szemefénye és egyetlen hugának — még akkor csak ketten voltak testvérek — zsarnoka inkább, mint játszótársa. Az az erős fölény, amelynek érzetében volt, e szelid, álmatag leánykával szemben ütközött ki rajta. S Máli — ez volt a neve — boldogan tűrte Móricz ostorát és zaboláját. A fiatal tanítónak egész energiáját, de egyúttal ovatosságát is ki köllött fejtenie, hogy megjuhoztassa a vadócz, kegyetlen fiút. Hivatkozással büszkeségére, hivatkozással arra, hogy inkább illene hozzája megvédelmezni s megoltalmazni gyöngéd hugát, semmint éreztetni vele erősebb voltát, az ifju nevelő módszere oly kitűnően vált be, hogy a szülék ki nem fogtak a hálából, mert Móricz azontúl még a pezsdülő mama ellenében is a félénk testvérke lovagjának szegődött.

De hát atyám végre sem nevelői sikerekre törekedett. Eddiglen szerzett orvosi ismereteiből már jogot válthattott arra, hogy ha amugy pad alatt is, praxist folytasson. Hiszen akkor a babonában s bűvös szerekben dolgozó kuruzslás sem volt még tilalmas és bizony a «kész orvosok» közt nem egy akadt olyan, akit, hogy *Rokitansky* szavával éljek, «rászabadítottak az emberiségre». S váratlanul megjött az alkalma, hogy a még «nem kész orvos» is hivatalos felhatalmazással időnek előtte vigye szerzett orvosi tudását a szenvedők szolgálatába.

Jött a kolera.

Oroszország felől közeledett. A liberálisok azt mondták, hogy az az ég torló igazsága a lengyeleken elkö-

vetett iszonyu vérengzésekért. A conservatívek, de különösen a legitimisták messze Franciaországban, ahol ugyanakkor tört ki a pusztító járvány: a boszuló ég ostorát látták a forradalmiakon, akik X. Károlyt döntöttek le apái trónusáról s száműzték. De hát milyen megtorlás az olyan, mely az üldözöttet is irtja? Mi büntetés az, melyet a királyhűség is megsz szenved? De hát a jelszavak hirdetői sohasem törődtek a logikával.

S a Kárpátok felől mind előbbre nyomult a sötét árnyék. Legjobban féltek a gazdagok. Ezeknek nem csak életére, de vagyonára is tört a szörnyű ellenség. A közrémületet növelte, hogy nem ismerték sem a járvány valóját, sem annak orvosságát. A megzavart elmék kétségbe esve s kétségbe ejtőn kapkodtak fűhöz-fához, a szónak való értelmében. Levelekből, kéregből pároltak, szűrtek, kotyvasztottak eladdig ismeretlen decocumokat és infusumokat. Az avatottak közül pediglen ki hideget, ki meleget ajánlott, valamennyien pedig az egyetemes gyógymódot: a véreresztést. Rettenetes csapolás indult meg a riadt városban. A rettegés, a bő érvágás — melyet azért alkalmaztak, hogy a mótelyt kiömlessze a testből — már szedte áldozatait, mielőtt még hozzáfogott volna maga a kolera. Persze hogy az ilyen körülmények között jó vásárt csapott a sok csodadoktor, tudós bába, borbély és javas-asszony. A fűszeres boltok, de még a patikák ablakai is piros-betűs czédulákon hirdették a mentő gyógyszereket. A «Pestofner Kundschaftsblatt» csak úgy tarkállott a biztosan segítő arcanumok neveitől.

A vészes fölleg méhéből valahol a határon már lecsapott az Isten ostroma. Akadtak, akik a járvány útját

strategice határozták meg: Duklán át fog Magyarországra jönni. Egy másik tábor Erdélyből várta, egy harmadik meg Árva vagy Liptó felől. Juniusban hire terjed, hogy rohamosan vágtaat előre északról is, keletről is egyazon időben. Két tűz közé szorult az ország. A megrökönyödött emberek szinte agyon védekeztek. Csak úgy párolgott mindenki a kámfortól, mosusztól és nem győzték szűrösölgetni ismeretlen tincturák pokoli zagyvalékát.

Minden tanintézet cursusának befejezését siettetik s bezárul minden helyiség, ahol többen gyülekeznek össze. Templomot, színházat becsuknak. A korcsma azonban mind nyitva-tárva; és, mintha a meglevők sűrűsége nem fődözné a szükségletet, amolyan repülő csapszékek is támadnak szana-szerte. Legjobb orvosság a törköly-pálinka. S akiket megóvott a veszedelemtől, azok részegen ott fetrengenek az asztal alatt, vagy az ut sarában.

A rémület nőttön nő. Az orvosi egyetemen, apró csoportokra osztva a hallgatóságot, a koleráról tartanak előadást. Az egyik tanár nem tartja ragadós nyavalyának, a másik az ellenkezőt bizonyítja. Merő okoskodás, semmi okosság. Szószaporítás, hig beszédek egy megállható igazság nélkül. «Ártatlan orvosságokat kell preskribálni s ráolvasni a betegre», tanácsolá az egyik. Ez volt közöttük talán a legbölcsebb. Ismerte a suggestio erejét.

Azok élén, akik vallották a kolera ragadós voltát, küzdött Stahly. Az ő véleményének sulya alatt az orvsnövendékség sürgeti a tanfolyam gyors befejezését, a végzettek a rigorosumot s az oklevelet. A tanárok több-

sége ellenzi. Elég, ha megszüntetik az előadásokat. Az ifjuság zúgolódik. Zúgolódása fenyegetéssé fokozódik, mióta híre járt, hogy a városban már két kolera-eset fordult elő. Tanulók és mesterlegények, összetéve toruk erejét, karöltve tüntetnek. Zajos felvonulásaikhoz hozzá szegődik a nép, ehhez meg a csöcselék, melyet harsány szavú szónokok tüzelnek. Repül a kő s a hepehupás burkolatra lecsörren az első lámpás, az első ablak üvege. A tömeg egy része a város széleire rohan és szertedönti a vámsorompókat, míg sűrű, ordító sorokban másik része a városházára vonul s utleveleket követel. A városnak bástya-kapuit bezárják (még akkor voltak) s egyszerre ütemes, nehéz lépésektől megdobban a föld. A katonaság, még csak vállra vetett puskával . . . de töltött puskával. Láttára visszahököl a szitkozódó nép.

Az összes lakosság dühe, átka, gyűlölete Stahly fejének zúdul. Ő az, aki a kolerának ragadós volta mellett nyilatkozott. A tömeg ordításán külön jajveszéklések nyilalnak át: az itt rekedt vidékiek és idegenek sirása és káromkodása. «Ha már el kell pusztulniok, a családjuk körében érje őket a halál.»

Az élelmi szerek fogynak, ujakat nem hozhatnak be a városba. Már a gazdagok is kiporcziozzák a kenyeret, húst, bort. A szegények lopnak, a tolvajok rabolnak s fényes nappal fessegetik föl a becsukott boltokat. Nyomukba vonul a sokaság, mely ölbe viszi ki a fügekoszorút, gesztenyét, czukrot, mandulát, szalámit, olajos korsót, palaczkot, szappant, gyertyát, porzó pácát, spongyát és a szomszéd boltból meg a vásznat, szalagot; a harmadikból a posztót; a negyedikből . . . nem,

onnan nem visznek el semmit, mert az egy üveges és porcellános bolt, melynek czikkeit nem lehet sem megenni, sem ruhává szabni vagy ölbe távolabb vinni. Hát, hogy mégis valamelyes hasznát lássák, apróra zúztak mindent.

Már bezáródnak a korcsmák is és csak a néhány patika van nyitva.

A kaszárnnyákból újabb katonaság vonul az Uj-vásár-térre, melynek ma Erzsébet-tér a neve. Főparancsnoka egy b. *Lederer*; nyilván ugyanaz, akinek én sokad magammal (apró diákokkal) 1848 márcziusán macskazenét szereztünk Budán, amiért, bár *Vajda János* erősen követelte, nem engedte meg nekünk, hogy a szabadság védelmére a fegyvertár ódon fustélyaival és ócska kaszáival fölfegyverkezzünk, s akinek ablakai alól, mihegyest az első *Ceccopieri* olasz gyalogos katona mutatkozott, vitézül megszaladtunk valamennyien negyedéves gymnasisták.

Nem úgy egy ifju jogász akkor, a járvány idején. Valamelyik *Keglevics* grófot említi atyám, aki a főparancsnok lovának kantárszárába belékap s feléje dörgi, még pedig magyarul: «Vissza, generális úr! (A «tábornok» szó, mondja a napló írója, akkor még nem volt feltalálva.) Vissza! A nép ellen nem szabad katonaságot vezetni!»

S a generális úr — visszavonult.

A sokaság erre más irányba omlik. «El a hid felé!» ordítá. «Most jön Budáról! Mondja meg: van-e kolera?»

Atyám följegyzi, hogy mindezek a nyilatkozatok magyarul történtek. Akkor, midőn Pesten Budán elvétve akadt magyar ember. Nyilván az itt szorult s haza

vágyódó vidékiek vezettek s adtak irányt a mozgalomnak.

«Igen, igen!» harsogta a nép. «Mondja meg nekünk igazán, van-e kolera s hogy ragadós-e? (Mert hogy az «epemirigy» sem ismerték akkor. A magyarázó Bugáth Pál alkotása ez is, de a «kolerát» nem bírta vele megszüntetni.)

«Mondja meg! mondja meg!» bömbölé a háborgó tömeg. És akitől ezt követelte, Stahly volt. E pillanatban jött meg Buda felől, József nádortól, aki magához kéreté, hogy tanácskozzék vele, mi rendszabályokhoz folyamodjanak a járvány ellen.

«A tömeget el lehet fojtani katonasággal, fenséges uram, de a nyavalyát nem!» felelé az udvari tanácsos a palatinus-főherczegnek.

«De rebus dubiis consultamus», felelé csüggetegen a nádorisván.

«Mit hozott Budáról?» zugá a nép. «Mi lesz velünk?»

Stahly ott állt a hidfő előtt a hintaja mellett, halványan, de szilárdan. Az egyik csoport ökökre szoritott kézzel rohant felé, a másik, többnyire asszonyok, térdre borulva zokogtak s esdekelve csókolták hosszú kabátjának a szélét.

«Jöjjenek a lakásom elé, annak ablakából mindnyájának felelek!» mondá.

«Nem igaz!» bődült fel egy csontos, hosszú ember. «Ne higgyetek neki! El akar bújni s hátul kiszökni!»

Stahly bátran, de a felindulástól remegve lépett a munkás elé.

«Hogy mersz ilyet mondani felőlem, te hitvány lá-

zító? Engem gyanúsítasz, aki életemet kockáztatom felebarátaimért? Lódulj szemem elől!»

A sokaság egy csapásra a híres orvos mellé szegődött, aki haragjának fenséges hevével, bátorságával s méltó önérzetével meghódítja a zúgolódókat. Nyilván agyonverik a bujtogató ácslegényt — ennek ismerték fel többen — ha maga a megtámdott orvos-tanár nem veszi oltalmába. «S most utánam, emberek!»

A tömeg széjjel vált, utat nyitott Stahly előtt s az élő ösvény között vonult közel lakására, mely ott volt az akkori Nagyhíd-, ma Deák Ferencz-utczában, a *Kemeniczky*-féle ház első emeletén, melynek az alatt, hogy a tanár odajárt Budán, minden ablakát beverték. S feltárva az egyiket, messzezsengő hangon, mely mint boldogító üzenet szállott el a sűrű emberfők felett, így szólt:

«Vallom, hogy a kolera ragadós; de esküszöm, hogy Pesten, Budán nincs kolera!»

Amely kijelentésre az utczán véges-végig harsogott a nagy «vivát!» — mert akkor az éljent sem ismerte még a tömeg. Kezek ezrei kendő- és kalap-lobogtatva kaszáltak a levegőben. «Vivat Stahly!» És egybevegyült ujongás a zokogással. Stahly a nép megnyugtató végett hazudott. Szent hazugság volt, mert a pusztító járvány a város szélein már szedegette áldozatait.

A városházán pedig tele marékkal osztogatják az utlevelet, míg a csőcselék a soroksári vámot bontogatja, szerte roncsolva mindent, ami a keze ügyébe kerül és gúnyolva s piszokkal dobálva meg az ismét kivonult katonaságot, mely puskatussal szorítja vissza az ordító mobot.

Erre szörnyű dulakodás támad, s nép és katonaság összecsapnak.

Éles vezényszó nyilal át a zugáson. «Feuer!» És Pestnek egyik jeles polgára, aki csitítani jött: *Rottenbiller*, a nem kevésbé kitűnő s 1848-ban fényesen szerepelt Lipótnak édes apja, holtan rogy le a földre.

És ekkor megmozdult a kőburkolat is.

A hevenyén kifejtett koczkás és kerek granit kövek zápora hull a hadfiakra. De ezek már nem lőnek, csak bonthatatlan, jól fegyelmezett sorokban szoritják vissza a feldühödt népet, majd a mai Kálvin-, akkor Szénatérrel visszafordulva és stratégiai szabatossgal hátrálva, indul a Károly-kaszárnya felé.

A győzelemtől megittasodott csőcselék szekerekből kisedett löcsökkal, felborított lámpások nehéz karóival, élén athleta hentesek és mészárosok törzskarával, utána veti magát a lépést visszavonuló katonaságnak... midőn egyszerre megrendül alattuk a talaj. A tömeg elnémul, sápadnak az arcok. Az Ország-út, ma Váci-körut felől döngve közelednek az ágyúk, s mindegyik mellett égő kanócczal egy-egy pattantyús. (Még akkor így hitták a tüzért.) Leírhatatlan a rémület, mely most elfogta a tömeget, mert visszatértek az imént meghátrált századok is. A nép a gyalogság s a tüzéség közé szorult. Így hajtották be az Új-épület rengeteg udvarába.

Közbe meg a levegőben tört ki roppant vihar, igazi itélet-idő. A csattogó mennykövekről azt tudták: ágyúk dörgése; a mélyen alantjáró felhőkbe kavarodó porfellegekről meg, hogy puskaapor füstje s hogy mind a négy sarkán kigyult a város. Remegő jajveszéklés

mindenfelé. S mi történik azokkal a szerencsétlenekkel, akiket oda üztek abba a roppant kaszárnya-udvarba? Azokat megtizedeli a felbőszült szoldateszka!

Sohase az!... A nagyszájú, bujtogató, hős mézszáros- és hentes-legényeken végig hegedült a kirendelt őrmester úr mogyorófa-pálczája, a többit meg csak úgy lökték-rugdalták ki, de csak egyenkint; az asszonyokat és gyermekeket pedig a jó katona bácsik csoportosan kísérték el hazáig.

★

Elült a háborgás, de már beütött a kolera.

Másnap kihirdetik az egyetemen, hogy aki exament akar tenni, ám jöjjön. Ment is az examinálás és approbatio gőzerővel, amelyet pedig akkor szintén nem ismertek még. Az osztrák-olasz háború idején voltam tanúja magam is az ilyen gyorsan sült doktorságnak. Tud — nem tud: kérdésre azt ki veti? Hadd menjen! A nagy kolera idején még sokkal kevésbé törődnek vele. Hiszen meg sem ismerték a szörnyű keleti jövevénynek természetét, sem a módját, hogyan is kell védekezni ellene. Majd az egyik veszedelmét megbénítják a másikkal: kezében a hevenyén szerzett bizonyítvánnyal, szanaszét rebben a fiatalság.

Apám helyzete szomorúbb mint valaha. A városban, Stahly sürgetésére, felállítják a kolera-kórházakat. De ott csak magyar születésű orvostan-hallgatókat alkalmaznak, meg olyant, akinek már van ideiglenes érvényességű gyógytani oklevele. Aki idegen, az pusztuljon. És idegen volt az én apám is, pénze meg alig futotta a betevő falatra. Honnan szerezze a bizonyítványért járó taksát? Pedig ő, aki alaposan készült el

akár a szigorú vizsgálatra is, mennyivel könnyebben felelhetett volna meg az enyhe és felületes examenen!

De mikor legnagyobb a szükség, közel a segítség. A helytartóság kihirdeti, hogy fiatal orvos-növendékeket alkalmaz a vidéken. Apám legott jelentkezik, már csak azért is, hogy a falusi jó levegőn maga is elkerülhesse a mindinkább növekedő járvány veszedelmét. «Vagy ha» — de már inkább szószerint idézek — «und sterbe ich in meinem Berufe, ich stürbe dann im Dienste meiner Mitmenschen». És amodább néhány sorral: «Van az én bátorságom, elszántságom akkora hősiség, mint a csatatéren küzdő katonáé».

Forgatván ez avatag leveleket, mélyen megilletődöm azon az idealismuson, mely sanyaru sorsában is kikilobban az írója lelkéből. A kötelességtudásnak és felebaráti szeretetnek ez a hévmelege annál értékesebb, mert a papok a kolerás halottat csak húsz lépésnyi távolságban szentelik be s még inkább óvakodnak az utolsó kenet föladásától. «Wie anders der Arzt!» írja apám. «Ohne Furcht und Angst bietet er dem Pestkranken seine Hülfe dar, wohl wissend, dass Tod und Verderben ihn anhauchen.»

A holtakat éjjel s nappal temetik, de bucsuztató harang nem szól. A kocsira ötösével-hatosával rakják fel a holtakat, tél-tul összeábdált koporsóban. Külön elszíratásról, külön sirrrol szó sincsen. Közös nagy gödörbe temetik őket. A distancziából meglóditott szelenczének engesztelő töményfüstje minden áldozatnak jutott, ha a kórházban halt meg. De több nem. Ehhez a borzalomhoz fűződik az a kegyetlen humorú anekdota is, melyet sokan ismernek. Leröpül az egyik ko-

porsó födele, lakója fölül benne s így szól: «Herr Matthes, kérem! Mért akarnak engem eltemetni? Hiszen nem haltam én meg!» — «No ja freili!» adja vissza a szót a Herr Matthes. «Dös kunnt' a jeder sagen!» És belökte a gödörbe.

A helytartó tanács a kinevezési okirat mellé minden orvoslegénynek 25 forintot is adott — kölcsönkép. De hát jó volt az így is. Apámnak a Tolnamegyébe kebelezett dombovári járás jut. Boldog és büszke, mert cselekvésre nyílik alkalma. Kedves neki ez a kiküldetés azért is, mert Ireghez lesz közel, ahol a szeretett Nobel-család él. Ha ez új hivatásában el találna halni — oly lehetőség, amellyel komolyan számot vet — akkor lesz, aki eltemeti *talán*, de elsiratja *bizonyosan*.

A tolnai alispán pattogva és dölyfösen fogadja; de hogy az ifju felmutatja igazoló írásait s előadja jötte célját, merő nyájasságra válik és kéri a «tekintetes orvos urat», rendelkezzen vele és embereivel. A «tekintetes orvos úrnak» eszébe jut a böles fakir mondanása: «Bizonyos időben a róka is oroszlán-számba megyen.»

*

Tolna vármegye székhelyén egy hete garázdálkodik a járvány. Már megérkezése napján tűzbe vonul a fiatal gyógykatona. Eladdig még csak nem is látott kole-rás beteget. Dehogy is ég annak az arcza, teste, mint Bene professor ur tanítá, és dehogy tüzel a szeme! A pillantása bágyadt, arczának színe fakul, teste fagyosra válik s ikráit összerángatja a göres. Az ifjút az ő józan esze s ép orvosi ösztöne a helyes gyógymódra tereli rá: a meleget alkalmazza fürdőben s borogatás-

ban, dörzsölést a görcs ellen, a fájdalom csillapítására meg opiumot — és nagy sikereket ér el. Vakmerősége miatt csak azzal vádolja lelkiismeretét, hogy egymaga vállalkozott küzködni a nálánál erősebb halállal, s még a halálnál is erősebb vak babonával, s még a vak babonánál is erősebb irigykedő gyanuval.

A kolera közben elharapózik s terjedése megbont minden családi köteléket. Apa szökik a fiától, gyermek az anyjától. Csak az édesanya hűségén nem fog ki a halálos veszedelem. Akár hányszor üzik el, mindannyiszor visszatér vergődő gyermeke mellé. S ha akad habozó szüle: a halálmegvetésben az orvos mutat neki példát — és ragadós a bátorság is. Atyámnak növekedő népszerűsége lebírja a borbélyok és javas asszonyok áskálódásait, az orvosok melléje állnak és gyógy módját elfogadják. Tudósításai, melyeket közönkint a hatóságoknak beküld, figyelmet keltenek.

Járásának apróbb községei, melyeknek szintén sorát ejti, irtózatossá jeleneteket színhelye. Minden háznak egy időben van halottja és betege. Amaz temetetlen, emez ápolatlan hever. A temető-csősz a korcsmában védekezik a kolera ellen: ne féltében vigye őt magával, de akkor, amikor javában mulat. A fővárosból kiutasított kisasszonyok még csak élesztik a kétségbeesett vigadozóknak infernális jókedvét. A tolvaj és rabló urak nem is titokban dolgoznak, hanem, ami tetszésöket megnyeri, azt egyszerűen viszik. Nincsen se tekintély, se hivatal, se bíró — se panaszos. Ha nem használ az Isten, használ az ördög. Ha nem segít a patika, segít a csapszék. A kegyes érzésűek, be lévén zárva a templom, térden csússzák körül a szent házat és zokogva imádkoznak,

sírva éneklik a zsoltárt. A többi meg, akinek már «nincs mennyország, se pokol», iszik, dalol, udvarol. Az utezasarkokon, a kő szent János talpára állva, rovott kuruzslók és ismeretlen csavargók dörgő hangon vádolják a hatóságot, mely azért küldte ki az orvosokat, hogy «a kutakat megmérgezzék», a nélkül, hogy ezek az urak megmagyarázták volna, ebből a kutmérgezésből vajjon mi haszon háramlik országra, községre? Az orvost, akit még tegnap bálványozott a nép, ma kövel dobálja, aztán pedig magához váltja a piaczi prédikátoroktól olesón mért bűvös szereket, ördöghajtó amuletet és kolera-üző megfejelt miatyánkot. Az orvosok fel akarják világosítani a megtévesztett lelkeket, amidőn előre ugrik egy toprongyos alak s borízű hangon oda-böfönti az orvosnak: «Ha nem méreg, hát azzal bizonyítsa, hogy megiszsza!» Az orvos hasztalan vetette, hogy hiszen, ami a betegnek orvosság, ép embernek kész veszedelem. «Úgy-e mondtam?» vág vissza dicsekedve a próféta. «Fél a kutya! Nem meri meginni a kotyvadékát!»

S felzúgott a helyeslés. Jól járt, akit a csöcselék agyon nem vert. Mivel a gyógyulók száma nem bírt versenyezni a ragály hóditásaival, a nép a kuruzslók mellé állott. Perczről perczre nagyobb hullámokat vetett az izgatottság, úgy hogy az orvosok szöktek, ki merre látott. Atyám, akire egy dühöngő szűrszabó ráfogta a puskát, a két órányira levő Ireghre menekül, ahol Nobelék örömmel fogadják. Ezt a falut megkimélte a járvány s népe csöndes volt. Ismét boldog órákat él a kedves család körében s játék és zene közt mulnak az órák. A napló írójának eszébe jut a Boccaccio Decame-

ronja. Mig Firenzében dul és öldököl a pestis, a szerencsétlen szép város közelében egy tündöklő nyári palota oszlop-sorai vagy tölgyei árnyán, művészi szökőkútnak hűtő permetegén, szép asszonyok és elmés urak derüs meséket mondogatnak egymásnak.

Ireghet is körülfogta az ádáz nyavalya, de határait át nem lépte.

Mint az özönvíz: negyven napig tartott a járvány és szeptemberben végkép meglohadt. A családfő, Noéhoz hasonlóan, hirnököket bocsát szanaszét, hogy áll-e még az Ur haragja? Az Ur haragja megszűnt, a kolera elmúlt; azonban sirdombok olvasatlan ezrei és temető-gödrök megszámlálhatatlan kupjai jelölik utját s hangzik fel közel és távol gyászba borult szülék, megfosztott gyermekek és roskatag özvegyek megrázó siralma.

S hogy a borut kövesse biztató derü, hadd keljen föl a nap is az ő diadalmas ragyogásában — legyen doctorrá a legény, ha már bele kóstolt a pálya küzdelmeibe és dicsőségébe is. Váljon valóra a «tekintetes orvos ur», melyet a tolnai alispántól kapott előlegbe, s mellyel nem is oly régen a Nobel-lányok ruházták fel, bájos évelődéssel bókolván előtte.

Októberben kerül vissza Pestre. Midőn a helytartóságnál jelentkezik, hogy tolnamegyei viselt dolgaival s megtett munkája eredményével beszámoljon, a kikötött honorarium helyett váddal fogadják. «Hiszen ön hűtlenül hagyta el hivatalát!» szólta neki a tanácsos ur. «Nem hagytam én el», válaszolá az ifjú, «de elűztek onnan mindnyájunkat orvosokat. Külön engem még lelövással is fenyegettek.» A tanácsos úr ékes szavaltba fogott, idézvén Cicerót is, aki «de officiis» hires

művében a törhetetlen kitartásra inti az ifjút. «Az ifjút is, de a meglett korut is», feleli atyám erős czélzással. «Ezt különösen. Mert akadt ám nem egy meglett korú férfiú, talán épp itt, ebben az országos főhivatalban, aki a környékező veszedelem elől a visegrádi hegyek tövébe menekült.» Amire a tanácsos ur szó nélkül ment be a másik szobába s az irnokkal kiküldötte az 50 frtra szóló utalványt.

Végre, bár mekkora pénz volt az az ötven forint, csakhamar elfogyott az az ő javíthatatlan bő kezén. Hogy nagyobb takarékoszágra szánta magát, egy már ötvenöt éves vén sebész-diákhhoz költözködik, akinek jóval idősebb, félszemű felesége főz nekik és mos rájuk.

És apránként vidéki küldetéséből megtér a sok medikus kollega is. Természetes, hogy ők még nagyobb csodákat műveltek. Az egyik Árvában a borovicska-kurával ezreket váltott meg a biztos haláltól. Valamennyien szokatlanul gazdagon, dagadó pugylárissal s megduzzadt gyakorlati tudással mentek eléje a rigorosumnak. A gyakorlati tudása olyiknak annyira meggyarapodott, hogy még az alapvető anatómiát is kitolta a fejéből. «Fődologa taksa!» mondák. Mert hát a felpénzelt ember bátrabban küzd meg a követelő tudománnyal is.

Látva e boldog bizakodást, atyám vigan csettint az ő ujjáival. Hiszen, ha csak ez kell! Az ő egyik jó barátja ott, ahol küldetésben járt, már meg is vetette a lábát. Tóbiásból ugyan Tivadarrá, zsidóból kereszténnyé vedlett azóta, de a jópajtási sziv bizonyára megmaradt a régi helyén. Ha vallásához, nevéhez hűtelen lett is,

csak nem pusztult ki belőle a szeretet és hála. Az a fiú, aki másodmagával nyűtte az én apám ruháit és fogyasztotta sanyaru forintjait, bizonyára boldog lesz bele, hogy a «Józsi gyereket» (ez volt köztük az én apám becéző neve) megsegitheti most, midőn maga már biztos és kényelmes révbe jutott. Mi rejtett uton s titkos eszközökkel vágott eléje Tóbi a többinek, hogy időknél előtte jutott állásba: kis részt megmagyarázza az említett név- és hitbeli változás, nagyrészt meg az, hogy a deli legény egy szép nőre bizta sorsát. Mert hogy régtől fogva igaz, hogy férfi sorsa az asszony.

Megment a levél Losonc városába, de biz' arra válasz nem érkezett. A sürgető második elől már nehéz volt kitérni, mert ezt egy közös barátjuk adta át a megyei orvos úrnak. Hát kapott rá feleletet, amely tele volt áradozó szives érzelmekkel, de nem akadt abban egy poltura sem. Pedig csakis kölcsönképen kérték tőle a 300 forintos taksának felét, ennél is kevesebbet: csupán 120 bankó forintot. Hát ilyen kegyetlen józansággá fagyott a hajdani boldog közösség melege? Hiszen enyém-tied volt közöttük minden! Csak hogy mindig apám volt a *tied* s ők voltak az *enyém*. Kérelmének édes szavakba burkolt megtagadásán nem háborodott fel, csak nagyon elszomorodott. Mitevő legyen már most? «Furcsa!» nevettek a kollegák. «Hát mire való a házasság? Hiszen csak a kisujjadat nyujtsad ki és fürtösével akad rá menyasszony, aki hozományával kivált a rabságból.»

Hogyan? Letegyen a kedves ábrándról, hogy a maga szíve és nem a gyomra szerint választ magának feleséget?

De arra, hogy a többi példáját kövesse, még volt kevés ideje. Ott, ahol felismerték jóra valóságát, becsületeségét, csak nem kopogtat hijába?

És hijába kopogtatott. Mind kinyílt ugyan előtte: az ajtó, a kar, a szív — csakhog y éppen az erszény nem.

Megcsalódva minden reménységeiben, vakmerő gondolata támad, mely csakis kétségbeejtő helyzetében fogant meg benne. Megy Stahlyhoz!

És ment. Nem volt szüksége az ékesszólásra.

«Ne folytassa!» mondá neki a hires tanár, aki nem csupán tudása, elméje és állása — de, amint a következő pillanatban bevált, szíve szerint is előkelő férfiú vala. «Én ismerem önt,» folytatá. «A helytartóságához benyújtott jelentéseiből, melyeket figyelemmal olvastam, egy tehetséges és lelkes ifjú képe tűnt elém. Én önt megszerzem a szenvedők számára. És tudom azt is (ezt csak úgy mellesleg) hogy önnel nem jól bántak «oda fönt».

És ezzel apám elé aranyban olvasott le négyszáz forintot.

«A negyedik száz arra való, (és itt Stahly komoly halvány arcát mosoly deritette föl) hogy a hegedűhöz megadjam a vonót is. Amikor módjában lesz, megtéríti. Isten vezérelje!»

És apámat csaknem kituszkolta az ajtón. Még ott állt az üveges ambitus virágai között, szédülve kísérletének fényes sikerétől, midőn utána jött az udvari tanácsos és jókedvűen mondá:

«A többinek aztán el ne áruljon, mert nem vagyok gazdag ember.»

Két héttel az itt leirt emlékezetes jelenet után, az ifju doktor, csinosan kiöltözködve, sétált a városerdei tó partján. Vasárnap volt s a liget népes. Közel és távol zene, mely százszorosán verődött vissza a boldog ifju lelkében. A tó kikötőjének bódéja előtt egy csapat fiatalság készült éppen vízre szállani. A lányok, hogy az inga ladik orrára léptek, visítva fogóztak egymásba. Az utolsó, egy sötét hajú szép kisasszony, önerejében bizva szökkent a szélső ülő-deszka felé. A csónakot azonban ugyan-ekkor a kormányosi polczra szánt egyik vasárnapi hajós az ellenkező oldalra nyomta s a fekete hajú szép leány visszahanyatolva, biztosan a tó szélének iszapjába keveredik, ha kapóra oda nem rohan egy halvány arczu ifju s karjaiba föl nem fogja a piros arczú leányt.

Az az ifju az én édes apám volt, az a leány meg az én édes anyám.

★

És e találkozás rajzával be is fejeződik a régi napló. Azaz: nem fejeződik be, csakhogy nincs tovább. Egy félbemaradt mondás bizonyítja, hogy írója folytatni akarta. De innen túl a napló nekem nem csonka. Sokszor hallottam ez epizódnak folytatását, mely házasságban végződött.

Mert, bár szüleimnek szerelemből szőtt frigyét kerülte a szerencse, de boldogság volt az mindhalálig.

Budapest.

Ágai Adolf.

EUTHANASIA.

Jó emberek, csak imádkozzatok,
 Ugyis tudom, hogy hányadán vagyok.
 Virraszszatok velem ma éjjel már csak,
 Imátok nem használhat és nem árthat...
 Ti is, kik itt maradtatok köröttem,
 Mért álltok olyan némán, csüggedetten?
 Adjátok kezetek, jó rokonok...
 Ki az, ki ott elfojtva zokogott?...
 Nem látok jól... ah minden összefoly...
 Agyamban egy zsibongó hangyaboly...
 Egymást üzik a szörnyü látomások...
 ...De jó, hogy nem tart az egész soká...
 Nem, hallom már parancsoló hívásod
 Követlek, jőjj hát, hozzám szállj alá.
 Hisz ez a fájdalom embertelen,
 S földön nem termett még ily gyötremelem!
 A szívem... az agyam... ah az agyam...
 Megálljatok... most... vége van...

Sötét alak az ágyamhoz leszállott...
 „Te vagy tehát?” Egy szót se válaszol.
 „Te vagy, a kit régen s epedve várok?”
 Nem ő... hisz ezt már láttam valahol...
 Az arcza sápadt, halott halovány,
 Szeméből szörnyű tűz villog reám...
 E tűz nem kéjek édes lángja,
 Mely szerelmét elégetni kívánja,
 Nem bátorság tüze, nem szenvedélyé,
 Rettentő láng, most már megösmerem:
 Egykor a puszták vad népét vezérlé,
 Az éhség, a leggyötrőbb gyötremelem...

S a sápadt arczu megszólal . . . e hang!
A sírnak mélyiből eredt, fogant! . . .
«Ti elhagytok veszni ifjan engem,
A kora sírba ledöntöttetek,
Magam maradtam nagy betegségemben,
Ágyat nekem gondos kéz nem vetett . . .
Halálveritékem le nem törölte,
Ki állott vívódásimnak fölötte?
Mért nem segített gondos kéz nekem?
Mért mostoha volt édes gyermekem?
De most . . . küzködj csak . . . érted eljövök . . .
Kezem kinyujtom kegytelen feléd . . .
Ösmersz-e hát? mért nem ösmersz reám?
Tán letagadnál?» «Irtózat! — anyám!»
Jó emberek, hát imádkozzatok!
Nem látjátok, hogy hányadán vagyok . . .
Hogy van a zsoltár? Mondjátok hamar!
Még most is ott áll . . . bántani akar . . .
«A mélységből kiálték föl tehozzád,
S te megmentettél onnan engemet.
Velem az Ur, a mindörökre élő,
Ellenem a föld fia mit tehet?» . . .
Ugy, köszönöm . . . nyujtsad ki hát kezed . . .
Anyám . . . nézd . . . annyit szenvedek . . .
Mi mind nem vétheténk te ellenedbe
Annyit, a mennyit minmagunk ellen . . .
Mily lágy kezed . . . mi jó lesz majd öledbe . . .
Csókolj meg hát, békülj ki már velem . . .
Csönd van . . . békeesség . . . most elszunnyadok . . .
Jó emberek, csak — imádkozzatok . . .

Zene zeng . . . csupa angyalok . . . itt van a menny . . .
Hogy hívnak . . . öröm lakik erre . . . pihenj . . .
Hogy legyen a légben a lágy patyolat . . .

Mint lejtik a tánczot a hús fa alatt . . .
És én seregükbe vegyülve megállok . . .
«Hajahaj! mulatunk, vigadunk ma, leányok,
Elég vala fönn az a nyomoru élet,
Itt más a világ, itt újra élek!
No tánczra! ki jó? ime a zene zeng . . .
S halk suttogás járja a kört odabent.
«Ösmerjük. Ó az. Átok rá s nevére!
Ó rajta tapad mindünk ifju vére!
Ide varázsolt ifju szűz virágok,
Mindegyik egy-egy liljom, porba hágott,
Mi nem bánthatjuk . . . mi nem bántjuk,
De őt körünkbe ugy-e nem bocsátjuk.
Elég volt bízunk zengő szép szavadban:
Pusztulj magadban!»
Megálljatok! még itten voltatok,
S már egyedül, egész magam vagyok.
Mért hagytok el? ó irgalom!
Minden bűnöm magamra vállalom,
Csak ti, csak ti bocsássatok meg!
Még most is, még itt is szeretlek!
Szeretem ah az ifjuságot,
Az üde pompázó virágot,
A rózsát, szegfüvet, a liljomot,
Virágok, nékem megbocsássatok!
Zene zeng . . . ime itt van a menny . . .
Éneklük az angyalok is: Te pihenj!
Haláloed óráján s azon túl
Mi megbocsátunk. Nem is irgalombul . . .
Szerелеmből adunk bocsánatot . . .
Jó emberek, csak imádkozzatok! . . .

Most béke lesz, most nyugalom talán . .
Hát oly nehéz meghalni igazán?

Van Isten, a ki tudja nézni azt
A gyötrődést, a végtelen panaszt? . . .
Van Isten . . . ó most nem birom tovább . . .
Mi fény ragyogja bé ezt a szobát?
Eltűnt előlem rokon, jó barát,
Imádkozóknak nem hallok szavát . . .
Itt harsog, zúg egyre erősbre válva:
Ah ez az ítéletnek trombitája!
«A porba! silány, le a porba előttem!
Most láthatod íme, hogy van Isten!
Most láthatod! eddig nem hitted,
És kétkedésed csaknem sírba vitted!
Mikor gondoltál rám? zord életútadon,
A sok egyforma, rossz hétköznapon
Ösmertél engem? hívtad a nevem?
Törődtél-e csak valaha velem?
Nem úztél gúnyt gyakorta én belőlem,
S azokból, a kik félnek félve tőlem?
Megszenteléd-e ünnepnapomat?
Égett-e oltárodon áldozat?
Sanyargatád-e tested böjtnapon?
Vagy nem kacagtál mindezen vakon?
S ha kis baj ért, fohászkodál-e hozzám?
S jutott eszedbe, gondolnod rám,
S hálásan leborulnod az én jóságomért,
Ha sikered vala vagy jó szerencse ért?
Istentelen vagy! és azért gyötörlek.
És árulóm vagy. Azért összetörlek.
Meghalni nem tudsz s kín az életed!
Én vagyok a te Urad Istened!»

Uram . . . irgalmazz . . . tudom, mi vagyok . . .
Jó emberek, hát imádkozzatok!
Uram! hallgass meg . . . nem veszítesz el . . .

Fiad akármily sorsot érdemel,
 Te irgalmas vagy. Hiszen szent igaz,
 Az én éltemből nem fakadt malaszt.
 Gyermekszívemből a hitet kiölték,
 És benne képed gazul összetörték . . .
 S a szörnyű, végnélküli küzdelemben
 Való, hogy nem gondoltam Istenemre.
 És gúnyt űztem gyakorta én belőled,
 S azokból a kik félnek félve tőled,
 S nem szentelém meg ünnepnapodat,
 S nem égett oltáromon áldozat . . .
 S testem nem sanyargattam böjtnapon,
 Sőt még kaczagtam másokat vakon . . .
 De most . . . leráztam e földi bilincset,
 Mely minden jótól el a rosszra intett,
 Kezedbe tészem fáradt lelkemet,
 Isten, Isten, ne űzz el engemet!
 Fáradt vagyok s pihenni vágyom . . .
 Mért gyötrődjek tovább e betegágyon?
 Hiszek, hiszek, hiszek! a lelkem tiszta:
 Te adtad tisztán s úgy fogadjad vissza.
 Csak azt a szót, csak azt találnám,
 Mely szined elé engem elvezet!
 Ott ítéleted nyugton bevárnám,
 S fogadnám áldó vagy sujtó kezed.
 Csak azt a bűvös, erős szózatot! . . .
 Jó emberek, hát imádkozzatok!
 Segítsetek! most Uram, légy velünk,
 Könyörgök hozzád e szent perczenetben.

«Halld Izraél, az Ur, mi Istenünk,
 Az Úr egyetlen!»

KÜZDELMEK.

Felolvasásra került az IMIT 1902 nov. 18. felolvasó estéjén.

Sátory Marianne sokáig nézegette a fekete betűket, aztán újra olvasni kezdte a levelet:

«Kedves Marianne, biztosan tudom, hogy gyöngének és szószegőnek tart majd levelem olvasása után. Minden földi és túlvilági gyötrellemnél súlyosabb reám nézve az ön megvetése és mégis el kell viselnem némán, önmegadással; mert mit is tehetnék egyebet? Bujkálni, hazudni, áltatni, önt, vagy magamat? Nem, kedves Marianne, életem e leggyötrelmesebb órájában világosan érzem és tudom, hogy teljes és föltétlen őszinteséggel tartozom önnek. Lehet, hogy vallomásom után nem akar többet látni, de bizonyos, hogyha e vallomást elhallgatnám, nem volnék arra érdemes, hogy lássam magát, édesem; bizonyára legdrágább nekem a földön, kiért habozás nélkül dobnám oda földi boldogságomat és mennybéli üdvösségemet — ha csak önmagamról lenne szó. Ámde mindnyájunk szívében van egy benső evangélium, mely felebarátunk szemében talán ostobaságnak látszik, mi azonban képtelenek volnánk eme külön, benső evangélium törvényeit megsérteni, ha életünket, boldogságunkat, mi ennél százszor több: a szeretett lény életét, vagy boldogságát vásárolhatnók is meg rajta.

Az én evangéliumom első törvénye ez: ne keseríts meg olyan szívet, melyet nincs módodban megvigasztalni.

Mikor megígérttem önnek, hogy elhagyom valláso-

mat és fölveszem az ön hitét, komolyan, de minden megfontolás nélkül fogadkoztam; könnyelműen, de jóhiszeműleg kötöttem le szavamat, jóformán nem is gondolva arra, a mit fogadtam. Teljes és föltétlen őszinteséget ígértem önnek, azért azt is megírom, hogy nem is tartottam semmiféle áldozatnak a dolgot. Nem vagyok vallásos ember. A szó közönséges értelmében való hitet a szememről lehulló gyermekhályoggal együtt vesztettem el. Az ön naiv, hívő vallásossága kedves volt nekem, mint minden, a mi önhöz tartozik, de nem tulajdonítottam neki túlságosan nagy fontosságot. Szégyennel vallom be, hogy bár annyira imádtam önt, mint a hogy senki sem imádkozhatja a földön, szégyennel vallom be, hogy benső lelki élete nem érdekelt túlságosan. Láttam, hogy szép, éreztem, hogy jó, tudtam, hogy okos s mi kell még egyéb? Beleestem a férfiak közös hibájába, kik bár térden állva imádják a szeretett nőt, kik mosolyáért csillagokat hoznának le az égből, soha sem tudják elhinni, hogy a szeretett leány épen olyan erős, határozott, egyéni lélek, mint ők; kinek a szerelmen kívül épen úgy megvannak még a külön nézetei, szokásai, külön benső élete, mint a hogy meg van nekik. Bűnös önzésünkben azt hiszszük, hogy a nő tisztán és kizárólag, tisztán a mi szerelmünkért, a mi gyönyörűségünkért lett teremtvé. Meg is teszszük hálából istennőnek, tündérnek, angyalnak, csak épen annak nem, a mi igazában és valójában: embernek.

Ime én, a ki két év óta ismerem magát, most nem tudom mint kezdjek abba, a mit okvetetlenül el kell mondanom? Ha férfi lenne, teszem azt jó barátom,

most annyira ismerném lelkét, hogy előre tudnám, mit fog soraimra felelni? De így!... Két évig egyebet se tettem, mint a maga két szemét és aranyos haját néztem, lelki világából pedig csak annyi érdekelt, hogy szeret-e engem? Szóval önben is csak magam, vagyis az irántam érzett szerelem iránt érdeklődtem. Benső lelki életéből nem tudok többet, mint az első napon, mikor elmondta, hogy legkedvesebb költője Petőfi és Jókai, hogy legszívesebben Chopint játsza, azt is tudom, hogy rendszeren szokott gyónni, hogy mindjárt az első találkozásnál megbocsátotta nekem azt, hogy zsidó vagyok. Én pedig mikor láttam, hogy a bocsánat és elnézés igen sok szomorúságába kerül, megígértem, hogy jóvá teszem velem született és eredendő bűnömet.

Igen, én magam ígértem meg és soha sem felejttem el azt az édes sugárzó mosolyt az arcán. Bármilyen is közöttünk e levél után, mosolyának emléke velem marad és melegíteni fogja szívemet, még lent a koporsóban is.

Nem vettem az egész dolgot nagyon komolyan. Elvégre miért ne hajtánám meg fejem és térdem az előtt a Krisztus előtt, ki önnek hite szerint Istene, nekem pedig benső meggyőződése szerint első és legnagyobb emberem.

Igéretet tettem önnek, most el kell mondanom, mi birt rá, hogy ígéretemet visszavonjam?

Két éve folyton a maguk társaságában voltam. Gentry urak között, a kik, el kell ismernem, oly szívesek voltak hozzám, hogy soha egy pillanatig sem éreztem jövevény voltomat. Nem aláztak meg, még a túlzott,

finom udvariassággal sem, melyben az úri gőg rendszeren burkolózni szokott. Úgy beszéltek velem, mintha mindig közöttük éltem, jártam volna. A gondolkozásom nagyon átformálódott. Nem mondom, hogy szerencsém, vagy szerencsétlenségem volt ez a változás, de tény, hogy egészen más ember lett belőlem, mint voltam.

Most, hogy haza jöttem, újra megkapott a régi levegő és én perczről-perczre jobban éreztem, mint formálódok újra vissza benne. Ne gondoljon valami válásos meggyőződésre, vagy hitbeli dologra. A hit olyan mint az ártatlanság, csak egyszer lehet elveszíteni, visszanyerni pedig soha többé és semmi áron. Meggyőződésem, életfilozófiám a régi maradt, ellenben feltámadtak a régi emlékek, eltemetettnek hitt érzések és diadalmasan új életre kelve visszaültek régi trónjukra, megint magukhoz ragadva a kormánypálczát. Mert ostoba korlátoltság azt hinni, hogy meghalhat valami, a mi igazán élt bennünk. Lent mélyen szunyadoz s mi jóhiszeműleg halottnak gondoljuk, eltemetjük, virágot hordunk sirjára, de csak egy kis rázkódás s íme a halottnak vélt érzelem, emlék, kegyelet, hagyomány, diadalmasan felemelkedik koporsójából s megint leigazza lelkünket.

De talán így meghasonlott lélekkel, jobb meggyőződésem ellenére is beváltottam volna önnek tett ígéretet, ha szülőim hajlékába nem vitt volna vissza a sors. Ne higgye, hogy átkozódtak, sirtak, vagy fenyegetőztek. Az átokra, a könyre mindig talál az ember szavakat. A legrettenetesebb olyan emberekkel harczolni, kik előre leeresztik a fegyvert és védtelenül

állnak velünk szemben. Most is fülembé cseng édes apám halk, megtört hangja: «a hogy gondolod, édes fiam, mi már nagyon öregek vagyunk. Bizonyára nincs nagyobb bűn, mintha egy istenfélő ember oktalan fővel a halált hívja, mert az élet, bármilyen keserves is, a Mindenható ajándéka és így meg kell becsülni. De bűn és rossz szándék nélkül legyen mondva, remélem, a Mindenek Ura már nem hagy sokáig szenvedni itt a földön».

Eltakartam arczomat és én — igen én kezdetem sírni. Az édes anyám, az a mélységes vallásos érzésű asszony, kinek minden kincse, az ő Urában Istenében vetett hite, felém hajolt és vigasztalni kezdett: «ne sírj, édes fiam, minden úgy történik, a hogy a jó Isten akarja. És ha ő így rendelte, járj békével azon az uton, melyet magadnak választottál. Ha utad el is tér a mienktől, szeretünk, áldásunk kísérni fog mindig, téged is, meg a leányt is, ki boldoggá fog tenni». Éreztem csókját, könnyét a mint fejemre hullott, hallottam remegő szavát, a mint gyötrelmekről elkinzott szívvel, de megengedi, hogy új hitet — az ő meggyőződése szerint — új mennyországot válasszak magamnak. Elbocsát magától, holott belehal, ha nem leszek többé az övé. Leborultam ez előtt a mennyei, önmagát feláldozó szeretet előtt és éreztem, hogy ez áldozatot nem lehet, nem szabad elfogadnom. Még egy köny ezekből a drága szemekből és én megérdemlem, hogy maga megvetéssel forduljon el tőlem, megérdemlem, hogy az első tisztességes férfi, ki szembe jön velem az utcán, arczulvágjon. Átöleltem anyámat és csókjaimmel szárítottam fel könnyét, aztán az apám

elé léptem és halkán, de szentül megfogadtam, hogy soha őseim hitét el nem hagyom.

Apám fejemre tette kezét és megáldott. Én pedig elhatároztam, hogy mindent meg fogok önnek írni.

Bűnös hanyagság volt, hogy nem foglalkoztam többet lelki életének vizsgálásával, akkor legalább sejtethetném, hogy mit felel? Így sejtelmem sincs róla és nem is merek jót remélni. Szeretném arra kérni, hogy ha már válnunk kell, váljunk el fájdalommal, de harag nélkül. Ám ha képtelen a megbocsátásra, haragját is tisztelettel és alázattal fogom viselni. Mert én soha sem fogom elfelejteni, hogy milyen boldog voltam ön mellett, ön által az ön szerelmében. Ha pedig annyira szeretne engem, hogy elnézné, megbocsátaná szószegésemet, csak arra gondolva, hogy szeretem, úgy, a hogy senki e földön szeretni nem fogja . . . de ezt remélni sem merem . . . És mégis, én a hitetlen, szkeptikus ember, imádkozni szeretnék, hogy az Isten, mindnyájunk Istene, a mi igaz egyetlen Istenünk, álljon szíveink között, mielőtt a végső szót kimondanánk . . .»

Sátory Marianne letette a levelet, végigsimította keskeny fehér kezével homlokát, aztán erős, határozott, biztos léptekkel ment íróasztalához. A szeme könnyezett, de a keze nem reszketett, mikor a levelet írta :

«Kedves barátom, maga csakugyan nem ismeri az én lelkemet, mert különben tudná, hogy mindenekelőtt és fölött szeretem! Ha azt írnám, hogy fájdalom nélkül olvastam levelét, hazudnám. De azt is megírhatom, hogy immár teljesen nyugodt vagyok s hogy szeretem magát talán még jobban, mint azelőtt. Büszkévé tesz

a gondolat, hogy ön még a boldogságról is le tudott volna mondani, azért, hogy szülőit a fájdalomtól megkimélje. Az én szülőim? Egy kicsit zsörtölődtek, de végre is belé nyugodtak, mert mint apám mondá: az igazság az ön részén van. Ne hagyja magát soha eltántorítani ama benső igazságtól, de szeressen engem továbbra is úgy mint eddig szeretett. Talán igazuk van a férfiaknak, mikor az asszonyt nem tartják magukkal egyenlőnek. Az asszony minden elvet, meggyőződést, hitet feláldoz azért, hogy szerelmesét megtarthassa. S maga azt hiszi, hogy ez kisebbít bennünket? Ellenkezőleg, ennyivel vagyunk mi különbek önöknél férfiaknál».

Budapest.

Lengyel Laura.

MÓZES.

Alfred de Vigny.

A nap leszáll, de sok hegyes sátoztetőn
A rézsutos sugár még lángol égetőn ;
Aranyló ujjait kinnhagyja még lobogva,
Midőn alunni tér a pusztá, sík homokba.
Arany s biborpalást borúl a táj fölé.

Kopasz Nebó hegyén halad a csúcs felé
Az Isten embere : Mózes, ki most megállva,
Gőg nélkül eltekint a széles láthatárra :
Im Fázga ott, fűgés erdők veszik körül,
Tul a gerinczeken előtte elterül
Menasse, Gílead és Efrajim lapálya,
Melyeknek jobb felől nyúlik jó földü tája.

Délnek meg Júda van, hol óriás, sivár
Fövény nyugvóhelyén szunnyad a tengerár.
Messzebb a völgy ölén, mely már sötétbe játszik,
Olajfa koronás Naftáli völgye látszik.
S hol színpompás virág ékíti a sikot :
A pálmák városa, Jerikó alszik ott.
Fogortól Szégorig pompás erdők vonulnak,
Melyekben mézgafák egymás fölé borulnak.

Előtte az egész ígéret földje ím :
De sírja nem lehet a szent táj völgyein.
Lenéz . . . alant a nép s ő áldást szór reája,
S útját folytatja, fel, a hegy kopasz csucsára.

Moáb mezőinek széles kerületén,
A szent hegy lábaig, a völgy területén
Izráel fiai hullámszanak nyüzsgöve,
Miként a szöke rozs, ha szél fut el közöttte.

Fövény aranyja még harmattól nedvesült,
Mely rezge gyöngyivel jávorfán ringva ült,
S az agg próféta már, kit tisztel népe mélyen :
Mózes a hegyre mén, hogy Istennel beszéljen.
Minden szem követé lánggal jelzett fejét,
S midőn elérte már a nagy hegy tetejét,
S midőn ott fönn az Úr felleglakába lépe,
Mely villámolva szállt az ormoknak fölébe :
Alant az illatos tömjén lobbot vetett,
S hatszázezer zsidó a porba görnyedett.
A füst alatt, melyet nap fénye megaranyzott
Hatszázezer zsidó szent dala egybehangzott.
A néptömeg fölött álltak a Léviták,
Miként futóhomok árjában karcsu fák,

És kíséret gyanánt pengett kezükbe hárfa,
Így szállt a dal Feléd, királyoknak Királya!

Megállt az Úr előtt Mózes, midőn felért
S a felhőben vele szemtől-szembe beszélt.
S így szólt akkor neki: «Még meddig hagysz te élnem?
Mit kívánsz? Léptemet hová kell még vezélnem?
Örökkön így leszek: hatalmas, elhagyott?
A földi álmod add, ó add, hadd szunnyadok!
Mért választál? Mi az, mit úgy kedvedre tettem?
Mutattad az utat: én néped csak vezettem!
De már előtte az ígéret földje, lásd,
Válassz tolmácsodul, közötted s közte, mást.
Izráel ménjinek fékét az tartsa kézen,
A könyvem' s érczbotom az ő örökje lészen.
Mért száritottad el minden reményemet?
Tudatlannak miért nem hagytál éngemet?
Ha már, Nebóig el a Hóreb szent hegyétől,
Nyugalmas sírhelyét testem nem lelheté föl.
Ó jaj! Bölcsesé tevé a bölcsék közepett
Ujjam vezérelé bolyongó népedet.
Gőgös királyra hullt a tüzeső, ha kértem;
Törvényem' a jövő imádni fogja térden.
A legrégebb sir az, mely nékem nyitva áll,
Profétaszót talál szavamban a halál.
Tulontúl nagy vagyok! Népek felett a lábam,
Országok sorsa van ajkamnak egy szavában.
S ó jaj, magam vagyok, hatalmas, elhagyott!
A földi álmod add, ó add, hadd szunnyadok!

Ó jaj, már ismerem minden titkát az égnek,
Szemednek lángjai az én szememben égnek!
Parancsolék: az éj széttépte fátyolát,
Megszámlálám a menny nagy csillagtáborát.

S alighogy az egen ujjam feléjük intett :
 «Jövünk» szóltak, s felém láttam sietni mindet.
 Megérinté kezem a felleghomlokot :
 A vész forrásai menten kiasztak ott.
 Várost futóhomok lángjával perzselek fel,
 Hegyet feldöntetek dühöngő, vad szelekkel.
 Lábam nem fárad el, erősebb, mint a tér
 A nagyvizű folyam előlem mind kitér.
 Ha megzendül szavam : nem zúg a tengerörvény.
 Népem hiányt ha lát, avagy kell néki törvény :
 Szemem Reád vetem és megszáll szellemed,
 A napkorong megáll, föld akkor megremeg.
 Irigyel engem és csodál angyalcsoportod,
 És mégis, ó Uram, lelkem sehogyse boldog !

Midőn lehelletid a pásztort úgy betölték,
 Mondák az emberek : «Nem ismerjük mi őt még»
 S lángpillantásomat szemük nem bírta el,
 Mert látták : benne nem saját lelkem tüzel.
 Láttam, hogy hervadtott szerelem és barátság,
 Elburkolt szűzek is várták halál csapását.
 S az éjszín felleget magam köré vevén,
 Dicsőségben, magam és búsan mentem én.
 S a szívem így beszélt : «Az élet még mit adhat?»
 Oly súlyos homlokom, hogy keblen nem nyugodhat!
 Megreszkettet kezem mindent, mihez csak ér,
 Hangomban vész dübörg, ajkamnak lángja kél.
 Engem nem is szeret, csak retteg gyöngé népem :
 Én széttárom karom — s lehullnak ők elébem !

A nép imádkozott, s mert félt : tekintetet
 Féltékeny istene hegyére nem vetett.
 Mivel felnézve rá : felleg gyászszínü keble
 Megdőrdült szörnyűen, s villámot szórt tüzelve.

Fénytől vakultak el a tágranyílt szemek,
S a sápadt homlokok alágörnyedtenek.

És Mózes nélkül áll a hegycsúcs nem sokára.

Sírátták. —

S íme már a szent földnek határa!
Elöl jár Józsua, sápadt, gondolkodó,
Mert őt szemelte ki a nagy Mindenható.

Budapest.

Gábor Andor.

A TIZENKILENCZEDIK SZÁZAD MAGYAR- ZSIDÓ IRODALMÁRÓL.

Ha a zsidóság, mint az ókor oly sok népe, ki is veszett volna teljesen, ha semmi egyéb, hát irodalma fentartaná emlékét, a míg csak ember él a földön. Nem tekintve a könyvek könyvét, a könyvet kat'exochén, a legtisztultabb monotheismusnak, a leggyönyörűbb költészetnek ezt a foglalatját, minden időben voltak kiváló íróink; a legnagyobb elnyomatás korában, a legkegyetlenebb üldözések közepette a zsidók olyan bölcsészeti, matematikai és költői remekeket szültek, melyeknek fénye beragyogta az egész művelt világot. Ez az irodalmi működés szinte traditió, melyet lelkiismeretesen ápoltak mindenha és a mely alól nem vonta ki magát felekezetünk egyetlen töredéke sem.

Jogosult tehát annak a kérdésnek a felvetése, hogy a magyar zsidóság kivette-e a maga részét ebből a szellemi mozgalomból, kivette-e különösen a mult

században, mely hozzánk oly közel van, a melyben éltünk és a mely első sorban köti le érdeklődésünket. A felelet, melyet erre a kérdésre kapunk, nemkedvező, ha a súlyt a *magyar-zsidó* irodalomra helyezzük, mert ezzel kirekesztjük vizsgálódásunk keretéből felekezeti irodalmunk legértékesebb termékeit: Löw Lipótnak, Kohut Sándornak, Meiselsnek és másoknak műveit. De hát ezekkel nem akarunk foglalkozni; még nem jött meg az ideje annak, hogy eme nagyjaink működéséről záróítéletet mondhassunk. Magyar-zsidó irodalomról pedig a mult században alig lehet szó. Egészen a szabadságharczig kevés kivétellel német volt a tanítás és német a társalgás nyelve; és az egész félszázad csak egy oly zsidó-magyar művet mutat fel, melynek fontosságot és némileg maradandó értéket tulajdoníthatunk, és ez a Bloch Móricz bibliafordítása (Pentateuch és Józsva könyve) és kommentárja; nagyon érdemes munka, kár hogy torso maradt. Szerzője mint Ballagi Mór később a magyar nyelvészetnek és a protestantizmusnak lett oszlopa.

A márcziusi napok és az azokat követő események a zsidóság keblében is hatalmas fellendülést, hazafias felbuzdulást idéztek elő. Tudjuk — és Dr. Bernstein Béla jeles könyve részletesen számol be vele — hogy milyen lelkesedéssel vettek részt hitfeleink a szabadságharcban; akkor indult meg a tömeges névmagyarosítás is, melynek arányai alig voltak kisebbek, mint az utóbbi éveké. De irodalmi emlékei ennek a felbuzdulásnak nem maradtak, mert hiszen inter arma silent musae. A mi nyomot pedig ez a hőskor hagyott volna, azt alaposan elseperte az abszolutisztikus æra erőszakos

germanizációja. Két évtizeden át megint német világ járta: hogyan keletkezhett volna zsidó-magyar irodalom?

Erről csak akkor lehetett megint szó, mikor az alkotmány helyreállításával a nemzeti erők és aspirációk szabadon fejlődhettek. Ismeretes az a mozgalom, melyet akkor néhány fiatal író és politikus a magyar-zsidó irodalom érdekében indított. Ez az actió nem vont mélyebb barázdákat, a minek oka főleg az volt, hogy a kezdeményezők más-más pályára lépven, saját dolgaikkal annyira el voltak foglalva, hogy kevés kivétellel a felekezeti érdekekkel mind kevésbé törődtek. De azért mégis volt termékenyítő hatása. Ez a hatás első sorban a tankönyv-irodalom terén nyilatkozott; jobbnál jobb bibliai történetek, hittani vezérfonalak jelentek meg, és a pesti izraelita hitközség, valamint az országos izraelita tanítóegyesület e nem-beli kiadványai valóban síkra szállhatnak a külföld hasonló termékeivel. Egy hiányát ezeknek a kiadványoknak azonban nem hallgathatom el. Mikor az elemi iskolába jártam, az absolutistikus kormány által kiadott egyöntetű olvasókönyvek voltak használatban, melyek az egyes felekezetek részére némi módosulásokat mutattak fel. Így a zsidó iskoláknak szánt kiadásba a zsidó történelemből és hagadából vett olvasmányok voltak közbeszúrva, melyek a gyermekek fel fogásához alkalmazkodva, érdeklődésüket ébresztették a zsidóság, története és intézményei iránt. Így nagy hatással volt ránk gyermekekre a rabbi Gamaliel «gam zú letóbá»-ja. Ezeket az olvasmányokat a mai olvasókönyvekben hiába keressük; kérdés, nem volna-e

czélszerű, azokat vagy hasonlókat a bibliai történetbe vagy a vallástanba függelékül felvenni?

Nagyobb szabású, az iskola falaiból kinőtt közönség igényeit kielégítő magyar-zsidó művekkel nem igen találkozunk a kiegyezés első öltőjében; kivétel mindössze Kohn Sámuel műve: «A zsidók története Magyarországon», mely a mai napig ésonka maradt. Ne feledkezzünk meg továbbá Klein Mór rabbinak Maimonides-fordításáról, valamint azokról az értekezésekről, melyek a rabbiképző-intézet értesítőjét oly értékessé teszik, de ezek sokkal tudományosabb dolgok, semhogy a nagyobb közönségnek lehetnének szánva.

Et nunc venio... A század már alkonyodott, midőn végre felkelt a magyar-zsidó irodalom napja. Köszönjük ezt az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatnak, mely évenként két kötet igazán értékes könyvet ad tagjai kezébe és rövid fennállása óta már egy egész kis zsidó-magyar könyvtárt teremtet. Ettől a társulattól fogjuk kapni a teljes magyar bibliafordítást, a zsidó irodalom történetét és — remélhetőleg — a zsidóság általános történetét is. Hitfeleinken áll, hogy az IMIT működése minél intensiver és minél extensiver legyen.

A magyar-zsidó irodalomról lévén szó, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a naptárakat és az időszaki sajtót. Feltűnő, hogy bár különböző időben különböző kísérlet történt zsidó-magyar naptár vagy évkönyv megteremtésére — nem tekintve az IMIT évkönyvét — egyetlen egy sem érte meg a második évfolyamot. Már a forradalom előestéjén jelent meg a magyarító egyesület buzgólkodása folytán az első zsidó-magyar év-

könyv; hogy folytatása nem lett, azt az akkori viszonyok eléggé magyarázzák. 1875-ben Kiss József nagynevű költőnk próbálkozott meg egy zsidó évkönyvvel, melyhez jeleseink egész gárdája szolgáltattott érdekesnél érdekesebb közleményeket. Hogy csak néhány nevet említsünk: Acsády, Ágai, Goldziher, Kármán, Körösy, Löw Tóbiás és Sámuel, Nordau, Silberstein, Weisz (most Földes, udvari tanácsos, egyetemi tanár) és mások nevével találkozunk a czitromsárga kötetben, mely csinosan volt kiállítva és illusztrálva, ára is mérsékelt volt — és mindennek daczára nem jelenhetett meg második évfolyama, oly csekély támogatásban részesült. Ép így járt a Magyar-Zsidó Szemle által 1889/90-ben kiadott «Zsidó közigazgatási naptár», mely igaz, csak szakembereknek készült volt. Dugába dőlt egy tavaly vagy két évvel ezelőtt megindult szerény kísérlet is. Legújabbán egy nagyon diszesen kiállított és elég magas irodalmi színvonalon álló zsidó almanach látott napvilágot; a jövő fogja mutatni, hogy milyen sikerrel.

Szerencsésebbek vagyunk az időszakai sajtó dolgában. A számos kísérletből két állandó, különböző czélok-
nak szolgáló folyóirat jegeczesedett ki: a tudományos irányú Magyar-Zsidó Szemle és az inkább gyakorlatias irányú Egyenlőség. Mindkettő derekasan felel meg feladatának és hiven teljesíti önvállalta kötelességeit. Hogy dr. Weiszbürg Gyula hetilapja (A jövő), mely a kettő közt foglalt helyet, rövid sikeres pályafutás után megszűnt, azt őszintén sajnáljuk.

Az új században a zsidó-magyar irodalom, hála az IMIT-nak és a zsidó-magyar műveltséget terjesztő

rabbi-szemináriumnak, a legkedvezőbb auspiciumok közt indult meg. Annak az irigylendő embernek, a ki majdan a század végén ennek magyar-zsidó irodalmáról fog referálni, vaskos kötet fog kelleni, hogy feladatának csak némileg is megfeleljen.

Budapest.

Peisner Ignác.

ÉJFÉLI NAP.

Éjszak fokán, hol száll a nap nyugotnak,
Nyúl íve föl be az éjféltbe távol,
Sugárai le sohsem alkonyodnak,
A lejtőn ott megfordul s újra lángol.

A fenyves áll hűvös hegyeknek ormán,
Dér, hó fedí s viruló lombja él,
Lombot cserél száraz levelét ontván,
Örökre zöld, megfordul rajt' a tél.

S a rege szól csodás főnix madárról,
Szemére ha közelg nagy éjsetét:
Új bölcső válik tűzkoporsójából,
És újra kezdi ifjú életét.

Éjféli nap, ha én is visszatérnék,
S győzelmet ülnék majd a tél felett,
Ha a csodás főnix regéje él még,
És újra kezdhethném a kezdetet?!

S ki tudja, nincs-e így a messze ívben,
Hová szemünk tekintete nem ér;
Új származás: már elmulásom itt lenn,
S forróbb szívem: míg száll fejemre dér.

Arny nő elporladásomból megettem :
Mig lelkem már előre fényt lövel,
A létet összetartó láncszemekben
Halál s a születés olyan közel.

Szeged.

Kisteleki Ede.

VICTOR HUGO VALLÁSTÖRTÉNETI ÉS VALLÁSIRODALMI TUDOMÁNYÁRÓL.

Fölolvasásra került az IMIT 1902 február 18-iki felolvasó
estélyén.

V. Hugo tevékenysége rengeteg és változatos. Ha szemünk végig fut alkotásainak csúcsain, érthetővé válik, hogy mindenféle nemzeti, művelődési, társadalmi, gazdasági, politikai kör lefoglalja az ünnepezt férfiúnak egy-egy töredékét. Nekünk itten némileg kegyeletdöntő szerepünk jut. Mert kiemelvén és bámulván is V. Hugónak meglepő érdeklődését eszméink, irodalmunk, történetünk és intézményeink iránt, meg kell akadnunk a nagy elme apró botlásainak jókora sorozatán. Sem nagyhangú méltatás, sem elkeseredett méltatlankodás nem illenék hozzánk. Vizsgálódásunk oly részleteket visz elénk, melyeken mosolyognunk szabad, melyeken néha kacagnunk kell. V. H. a XIX. század legnépszerűbb francia költője. Feltehető, hogy a tervezett, Európára szóló ünneplés még fokozza műveinek elterjedését. Talán nem fölösleges, hogy a közforgalomban levő író vallástörténeti ítéleteit megvilágítjuk és kirivóbb tévedéseit helyre igazítjuk.

A biblia tanai.

Köztudomású dolog, mily gyökeres átalakuláson ment át V. Hugo világnézete. Mintha hozzá intézték volna a fölszólítást: «imádd, a mit eddig elégettél, égesd el, a mit eddig imádtál.» Ifjúságának bálványai: az isteni eredetű királyság, a középkor, a katholicismus. Pályája második, hosszabb felében a köztársaságért, a francia nagy forradalomért, a nemzeti és felekezeti korlátok ledöntéseért lelkesedik. A vallásról való fölfogásával módosult a bibliáról való ítélete is. Eleinte a bibliában látja a legfőbb bölcseséget. Később minduntalan beleütközik és megütközik rajta. Végül kijelenti: szivem nem fogad el sem bibliát, sem koránt. 1855-ből való költeményében Istenről («Dieu») valóságos értekezéseket szaval a mozaismusról, így nevezi ferde tudományossággal a zsidóságnak bibliai fokát. A költő Istent keresi, hogy tőle megnyugvást vigyen az emberiségnek. Sorra elszállnak előtte a különböző tanok: az istentagadás mint denevér, a kétkedés mint bagoly, a kétistenség (manichæismus) mint holló, a sokistenség mint keselyű, a mozaismus mint sas, a kereszténység mint griffmadár, az észszerű vallás (rationalismus) mint angyal, végül a jövődöbeli világosság, melynek még nincs neve.

A mozaismus sas, még pedig olyan, a mely Mózeszt kísérte és így csőrét az isteni tudomány kútfejébe ártotta. Hazugnak szídja nemcsak a bálványokat, de a gyermekeért zokogó anyát, hazugnak a rab lánczát, Neró erőszakát, a sorsot, — nincs sors csak Isten van. Isten pedig megteremtette a világot, maga alszik,

világa ájultan teng. Semmi köze a világához, ő létezik, punctum!

Így szólaltatja meg V. Hugo Mózes sasát. Az a menageria, melyből ez a csodamadár elrepült, kétségtelenül állatorvosi beavatkozásra szorúl. Luther arra a kérdésre, mit csinált Isten a világ teremtése előtt, azt feleli, vesszőt kötözgetett, hogy végig suhintson a léha kérdezőkön; a világ teremtése után pedig bizonyára az ilyen csacska madarak csőrét tompítgatja.

Különösen feltűnő, hogy V. Hugo, a ki pedig maga mélyreható evolucion ment át, mit sem sejt Izraél válásának tisztulásáról, az egyes bibliai korok és könyvek közti történeti fejlődésről.

A biblia mint irodalmi mű.

A biblia költészete iránt rendületlen V. H. elismerése és bámulata. Egy restauratio-korabeli professor a bibliát hasonlathalmaznak gúnyolja; V. H. ráczáfol, azt vitatva, hogy a biblia képpel szereti kifejezni a gondolatot. Legtüzetesebben és legrendszeresebben abban a tanulmánysorban méltatja, melyet Snakespeare-nek szentelt. A költészet elé erkölcsi hivatást tűz és rá-
 utal Jób, Mózes, Dániel, Ámosz, Ezékiel, Jesajas, Jeremias, Dávid, Salamon műveire, a melyekben a költői szépség szolgája a tartalmi nemességnek. De «az emberi szellem rendíthetetlen óriásainak dízsorát» a következők alkotják: Homéros, Jób, Aischylos, Jesajas, Ezékiel, Lucretius, Juvenalis, Szent János, Szent Pál, Tacitus, Dante, Rabelais, Cervantes, Shakespeare. Jóbot, Jesajast és Ezékielt egyénileg is jellemzi, részben nagy hatással. Jóbban az első drámát látja; Isten és a sátán,

a jó és a rossz szembe kerülnek, kifejlik a drámai cselekmény. Jób földműves király, a pusztá papja. Abrahám mellett ő az *arabs* patriarcha. Inségében még magasabb, mint szerencsében. Csak hét napi és hét éjjeli hallgatás után szólnak hozzá barátai. De a komoly hatást föl váltja a mosoly, mihelyt V. Hugo nem mint költő, hanem mint kritikus ítél. Azt hiszi, Jób könyvének eredetije *arabs* költemény volt, de elveszett és csak a Mózesnek tulajdonított héber fordítás szállott reánk és itt V. H. bámulja «a szemétdomb emberét, kit a Sinai embere fordít». *Arabs* eredetiről, Mózes fordításáról komoly ember manapság nem szól; viszont közkeletű dolgot fődözött fel, midőn kideríti, hogy Jób könyve *rhythmus*.

Jesajasban az emberiség fölött morajló örökös dörgést hallja. E jellemzés méltó volna rá, hogy minden bibliatisztelő ismerje.

Ezékielben az emberiség morgó, duzzogó jótevőjét tiszteli, egy önkéntes Jóbot. Bemutatására igen találó részleteket választ. De megint kitör belőle a féltudás. Tudvalevő, hogy Ezékiel próféta merész képzelettel mutatja be Isten megjelenését. Ezért ezen egy fejezetnek tanulmányát csak érett gondolkodásuaknak engedték meg. Már most V. H. nem tesz különbséget ezen egy és a többi 48 fejezet közt, hanem vádolja a zsidókat, hogy rettegtek Ezékieltől, hogy a papok pecsét alá helyezték a költőt. Pedig könyvének 3. verséből tudhatná V. H., hogy Ezékiel maga is pap volt, sőt ő ad leghatározottabb formát, testet a papi tannak: templomtervet, istentiszteleti rendet készít.

A bibliai költészet tetőzését Jóbban látja, még pedig

az utolsó fejezetekben, a melyek Humboldt is bámulatra ragadták. De míg a «Kosmos» szerzője a hatalmas természetfestést csodálja, addig V. H. a szertelen, a rendkívüli, a szokatlan, a groteszk, mondhatni a romantikus elemeket keresi, nézi és utánozza. «Jóbnak fejére az arabs nap tűz, mely szörnyetegeket tenyész, mely a macskát tigrissé, a gyíkot krokodilussá, a malacot orrszarvúvá, az ángolnát óriáskigyóvá, a csalánt kaktussá, a szelet számummá, a miasmát vészhalállá fokozza.» A régi mythológiából maradt szörnyetegek kellenek neki. Midőn unokáival az állatkertben sétál, Leviathant és Behémothot keres nekik. Az a hírhedt sas túl akar tenni Jób leírásán; torkot rajzol, mely ordítva egész folyót szív magába, testet, mely ércpajzsok mozgó halmának tűnik fel, álma leheletét földalatti folyó zúgásává növeli. Ezékielnél is a romantikus, mondhatni a drastikus vonások bámulója. Ezékiel — szerinte — szemetet eszik. Voltaire ezen kaczag, V. H. zokog rajta. E kaczaj jellemzi a kényeskedő, classikus, e hódoló zokogás pedig a romantikus költőt. De mind a kaczajt, mind a zokogást elfojthatták volna, mert a szemét nem eledele Ezékielnek, csak tüzelő anyaga, mely mellett ételét süti és az egész leírás csak retorikai eszköz, mely Izraél nyomorúságát példázza. Dánielben hogy ne ragadná meg az a phantastikus elbeszélés, hogy Nebukadnezar hét évig barom volt! V. H. nagyszabású hasonlata szerint a népek is baromi hivatást teljesítenek, azután válnak csak emberekké; ezt az átalakulást forradalomnak nevezik. A csodaszerűt szereti tetézni, általánosítani. A biblia elmondja, hogy Illés tűzes szekeren szállt az égbe. V. H. Abelt, Jóbot

(Le crucifix) is hasonló halálban részesíti. Gedeon katonái tenyerökből isznak. V. H. Anathias, Saul és Józsué seregére terjeszti ki e vonást (Les paroles du docteur). A bibliaolvasók előtt emlékezetes jelenet, mint idézteti föl Saul király a holt Sámuelet; Éndorba teszi a biblia ezt a rémes jelenést. Azért Éndor V. H.-nál minden csodaszerűségnek tanyája. Megszólaltatja az Éndori sibyllát, sőt úgy tesz, mintha a mécset is ismerné, mely a titokzatos jelenséget megvilágította. Még furcsább, hogy Éndort Jákóbbal hozza kapcsolatba, azt mondván önmagáról, hogy szelleme mint Orpheus Delphiben és Jákób Éndorban az aranycsillagokon végez mértant.

És itt rátérünk V. H. botlásainak sorozatára. Egyik-másik tévedése czélzatosnak látszik. Az a csacska sas például azt hirdeti, hogy Isten a 20. nemzedékig boszúl, pedig a bibliai legszigorúbb ítélete csak negyediziglen büntet és sokkal sűrűbb az a hirdetés, hogy senki nem lakol másért, hogy az éretlen bogyótól, melybe az apák haraptak, nem vásik meg a gyermekek foga. De V. H.-nak vérszínű zsidó biblia kell. Azért Salamonról azt halljuk, hogy mint a sas ott termett, a hol idegen kultuszt kellett megtorolni; pedig a biblia magáról Salamonról tudja, hogy ő is bálványimádásra tántorodott. Elisáról V. H.-nál arról értesülünk, hogy átka egy kutyának fülét megrágta, Ezráról pedig, hogy egy átkozott nőnek a gyermekét a tengerbe dobta. Ezeket a kegyetlenkedéseket is hiába keresnők bibliánkban.

Költői jogával elmondhatja (a Temple cz. négysoros költeményben), hogy Mózes szobrászt keresett a szen-

télynek, de Isten kettőt vezetett be, Oholiabot és Beczalélt, hogy az egyik az idealisat, a másik a realisat vesse. De már az kemény dolog, ha ugyanezzel a Mózes-korabeli Oholiabbal alkottatja az a termet, melyben Jézus birái tanakodnak, és keménynél keményebb, ha Zadok, a kit V. H. Jézus-korabeli papnak tesz meg, abban a templomban tanít, melyet Salamon egykor Oholiabbal a tyrusi király fájából építtetett. Kiséreljük meg a helyreigazítást. Ha Oholiab a mózesi szentélyt készítette, nem építhette föl ötödfél századdal később Salamon templomát. Mivel pedig ez a templom 586-ban Jézus előtt elpusztult, nem állhatott fönn Jézus halálának évében. Itt V. H. majdnem versenyezhet a Magyar Géniusz egy cikkirójával, a ki szerint a szabadkőmivesség vallása «az a szeretet, melyet Krisztus urunk a 10 parancsolatban juttatott kifejezésre: «Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.» (Magyar Géniusz 1893 jan. 15. «A szabadkőmivesség» Sztéryni Józseftől.) Ide vág az is, hogy az érczből való 12 ökrön nyugvó vízmedenczét átveszi Salamon templomából Jézus korába; a keresztre feszítéskor az érczőkrök rémületükben egy lépésnyire megmozdulnak. Hasonló kortévesztés, ha az urim és thummim oraculumát mely csak a babyloni fogság előtt szerepel, V. H. Caiphasnak mellére tűzi, midőn a synhedrion Jézusról dönt.

Merőben képzeletbeli adat, hogy Mózes megtántorodott Isten közelében és az a híres sas tisztára szájakodik, hogy Mózesrel együtt látta az Istent, mert Mózes azt a kívánságát, hogy Istent lássa, a biblia teljesítetlenül hagyja. Megfejtethetlen, hogy Sault és

Ezrát, kiket egy félévezred választ el egymástól, párbeszédben mutatja be. Minden laikus is elbámul azon, hogy Salamon király egy pásztoróráján azzal dicsekszik el, hogy ő látta az ujját, mely a Mné Mné Th'kél Ufarszint írta a falra, holott még a hölgyek is, ha egyébképpen nem, Heineből tudják, hogy Belzaczart rémitette meg a falra vetett tüzes betű.

V. H. nemcsak bibliai adatokat, de bibliai alakokat is teremt. Tud egy Anathiasról, ki után vért izzadt a föld és egy Annahról, ki Ezráról ábrándozott.

A bibliai történet is zavaros előtte. Samáriát, melyet csak Omri építtetett, már Nimród korában 300 tornyosnak képzei. Az assyr Tiglathot megteszi egyiptomi királylányá, a perzsák történetét megajándékozza Azer királylányal, mindkettőt Gaddal pokolba viteti.

Látni való, V. H.-nak bibliai tudománya meglehetősen sekély. Azért gúnyolódását sem kell valami nagyon komolyan vennünk, midőn pl. nevet azon az Istenen, a ki hat nap múlva elfárad, pihenésre szorúl (a mely gúnyban egyébiránt már Mohammed is megelőzte) vagy midőn Józsuát napzsandárnak szidja. Fogékony volt bibliánk hangjai, színei, képei iránt; utánzásra ihlette őt a *biblia párhuzamos és ellentétes rhythmusa*, mely V. Hugo költészetének egyik fővonásává fejlődött. Egy-egy bibliai ecsetvonást vagy krétavonalat valóságos midrasikus képzelettel alakított pompázó képpé, pl. Káin bűnhődését (La Conscience), Dánielt az oroszlán-veremben (Les lions), Ruth idylljét (Booz endormi). Majd magasztalja és utánozza, majd ócsárolja és gúnyolja a bibliát, de alig mélyed el benne.

A talmudismus.

A bibliáról hullámszik, a talmudról meglehetősen egyforma V. H. ítélete. Minden alkalommal a becsmérlés, néha a fölháborodás hangján szól róla. Itt-ott a Toldot Jesu mellett zsidó alaptörvénykönyvnek tünteti föl, pedig a Toldot Jesu a mai zsidóság előtt egész ismeretlen és csak most készül új kiadása. Gyakran a keleti népek híres vallási okirataival foglalja egybe, koránnal, Védákkal, Zend-Avestával, «a talmud», szerinte «nem kevésbé hitvány, mint a korán», «ha a Zend (t. i. Avesta) sötét, a talmud fakó»; majd meg a «rettenetes» talmudról beszél.

Ha ezt a következetes és elkeseredett gyűlölséget látjuk, okvetlenül ébred bennünk az a jogos kíváncsiság, vajjon mit tud V. H. a talmudról. Erre világos feleletet kapunk. V. H. a saját személyes talmudjából egy egész fejezetet szed alexandrinusokba, czíme: *Les paroles du docteur de la loi*, a törvénytudónak szavai. Zadoknak hívják a férfiút, kinek ajkáról V. H. talmudtudománya ömlik. Előadása következő főgondolatokba foglalható: 1. Isten osztatlan odaadást kíván — ezt készséggel elfogadjuk talmudi tannak. 2. Érzület és szertartás egyaránt fontos. Ez ugyan nem közfel fogás, de hozzávetőleges szemrehányásnak nem teljesen igaztalan; azért erre még rátérünk. 3. Isten törvénye titkos; a nép csak Lévi fiaitól kap felőle útmutatást. V. H. Brahminkasztnak képzei a levitákat és gátat emel közéjük és a nép közé (κληρος, λαος), pedig a zsidó tanhoz mindenki hozzáférhet, nem származásának előkelősége szerint, hanem buzgóságának és tehetsé-

gének arányában. 4. Az élet elmúltával az emberi tetemet semmi sem éli túl. Itt aztán feje tetejére kezdi V. H. állítani az igazságot, mert az evangelium felsőbbségét akarná dicsőíteni; pedig a halál utáni létről a talmudnak hite nem tér el az evangeliumétól. Ezt az alaptévedést V. H. egy másik részlettévedéssel igyekszik enyhíteni. Elmondhatja Zadokkal, hogy a lélek kísértetszerű lehet és hogy a gonosz ember lelkét a büntetés oda csapkodja az éjjelhez. Ezzel azt éri el V. H., hogy a talmud rémesnek, kegyetlennek tűnik föl. A derült kedvtől is irtózónak szeretné a zsidóságot jellemezni: «a nappal angyala jelen van lakomáitokon, de mihelyt nevettek, elmenekül az éjjel angyala előtt!» Ezzel szemben csak arra az adomára utalunk, mely szerint Illés próféta a túlvilági életre kiválóan méltóknak két oly embert jelzett, a kinek más érdeme nincs, mint az, hogy maguk vidámak és a szomorkodókat vidítják. (Thaanith 22a.) És ez átvezet e tanítás 5. alapgondolatához: Zadok követeli, hogy tudjanak büntetni, boszúlni, harcolni, gyűlölni; ha egy nép gonosz, aratástul, öregeستül, gyermekestül irtsák ki. Ez a beszéd Jézus korában természetesen időszerűtlen, mert ily pusztító hadviselésre semmi alkalom sem volt. De V. H.-nak szüksége van a gyűlölség e hirdetésére, egy nagy hatású ellentét kedvéért. Midőn Zadok ugyanis azzal végzi, hogy a csupán Lévi előtt ismeretes szent törvény veleje: boszúlkodjatok karddal, gyűlöljétek azt, mit Isten gyűöl, akkor egy fiatal «szőke» ember — Jézus — ellene veti: «az egész isteni tan a szeretet.» A pap erre fölkiált: «Istenkáromlás! Sérelem esett Istenen.» Pedig a nem talmudisták előtt is közhely Hillél

tanítása és Ben Azzai is vallhatta: az egész bibliát összefoglalja e mondás: szeresd felebarátodat, mint tennenmagadat. Sem Hillelnek, sem Ben Azzainak fejére nem olvasott istenkáromlást a legtúlzóbb sam-maita.

A szertartások.

Látni való, mily zavaros elemekből táplálkozik V. H. talmudkárhoztató indulata. Csak az egyik vádja közelíti meg az igazságot, hogy a szertartást majdnem oly lényegesnek nézi a talmud, mint az érzületet. De ha szemügyre vesszük, mit és hogyan tud V. H. a szertartásokról, kétesse válik minden joga az ítélkezésre. A legtöbb zsidó szertartásról hallott, de oly homályosan és oly zavarosan, hogy egy megindulandó zsidó éleclapot évfolyamokon át lehetne csodabogárral ellátni.

Ismeri a zsidó jelképeket: a thefillint, mezuzát, ciziszt és thalithot. Mikor a szanhedrin tanácskozik, «a thefillin, melyet görögül phylactériáknak neveznek», beborítják a falat, érczlapokra arany betűkkel vannak írva. Sőt Caïphas mind a két karján hord thefillint, melyeken tóraösszefoglaló verset olvashatni. A mezuzára céloz a következő gúnyosan összeállított két parancs: «a nő legyen erkölcsös és hallgató, a férfiú az egész deuteronomiumot üreges nádban tartsa», a deuteronomium a bibliának egész könyve, a mezuzára pedig csak két kis szakaszt írnak. No de hisz megesett, hogy a legelőkelőbb magyar folyóiratban, a Budapesti Szemle-ben, egy theologus, Strompf László, fölfedezi, hogy a *Semone Ezre* «ma is imádságszíjaikra és ajtófélfáikra van erősítve» a zsidóknak. (Bpesti Szemle, 1901 márczius, Strompf László: Keresztelő János, 452. o.)

Az imáról is több részletet ellesett. Tudja, hogy közös imához 10 férfiú szükséges, de nem zsidó fölfogást hirdet Zadok abban, «*hogyan Isten bejön a templomba, mi helyt tízen vannak*», mert zsidó fölfogás szerint egy embernél is, a ki elmélyed a zsidó tanba, lakozhatik Isten dicsősége. V. H. tud arról a három lépésről is, melyet az ima bizonyos fordulatanál az alázat jeléül hátrafelé teszünk; ő nála a nép három lépést tesz, valahányszor a tanító ég felé emeli az ujját. Mindennapi imának a sharrit (sacharith) mellett «*nehila*»-t, azaz a neilát említi, pedig köztudomású, hogy az csak az engesztelő nap záró-imája.

A szombatról nem mond sokat, de eléggé érdekeset. Zadok tanítja: a legszegényebbnek is meg van a maga lámpája, szombaton meg kell gyújtania, akár ha koldulva gyűjti is össze olaját, mert e napon tisztították meg őseink a várost. E megokolásból kétségtelen, hogy V. H. a szombati gyertyagyújtást összetévesztette a chanukkai mécsekkel. Úgy látszik a habdala szertartására czéloz Zadok fölszólítása: a templomban, elmondván a szokásos verset, terjeszszétek ki kezeteket a világosság felé.

A tórából való fölolvadásokról így oktat Zadok: «*Olvassátok a Pentateuchust ötével, az Exodust négyével*»; mindjárt ez a szembeállítás meghökkent, mert az Exodus egyik része a Pentateuchusnak, de az utasítás azért oly rettenetesen furcsa, mert tudvalevőleg a fölolvadáshoz szólítottak száma, mely 3, 4, 5, 6, 7 közt hullámszik, nem függ a könyvtől, a melyből, hanem az ünneptől, a melyen olvasnak. De V. H. még mulatságosabb titkokat is tesz közé ezekről az ünnepi fölolva-

sásokról. Mikor a törvényszék, Jézusról döntendő, egybe-
gyűlt, sok más mesébe való mívelet során következő is
történik: «A sciamas (olv. samesz) tartja a kulcsokat, a
cazan (chazan) a könyvet. A Dávid király írta szövegre
szögzett szemmel a két pap, kit a törvény férjének nevez-
nek, komoly magatartással olvas váltakozva egyik az
első, másik az utolsó oldalon.» Vágjunk neki a félre-
értések ezen csomójának. Dávid királynak a legkono-
kabb hagyomány is legfeljebb zsoltárokat tulajdonít,
ezekből azonban föl nem olvasnak; a fölolvasáshoz
pedig nem épen papokat szólítanak és azok, a kiket
szólítanak, rendesen nem «férjei a törvénynek». Ez az
intézmény csak a tórabefejező vígság ünnepén virág-
zik, mikor három templomlátogatót egy napi vőlegény-
nyé, a biblia jegyesévé avatnak. Ezen az ünnepen olvas-
sák a tóra utolsó és első szakaszát. Ennek az intéz-
ménynek zavaros, bomlott visszhangja, ha V. H. tör-
vényszéki tárgyaláson olvastat az első és utolsó lapról.

A halottas szertartásokat gondosabban figyelte meg,
illetőleg pontosabban hallott felőlük. Tud a haldokló
bűnbánó imájáról, a ruha elszakításáról, egy zsáknyi
földről, melyet a holtnak fejtől adnak, de tud olyan
parancsról is, hogy hétszer kell imádkozva a sírverem-
körül járni.

Akadnak aztán oly tanok is V. H.-nál, melynek zsidó
forrását bajos volna kimutatni. Zadok azt kívánja hall-
gatóitól, hogy rangjukat megillető hosszú kabátot visel-
jenek (ezt talán a lengyel zsidókról olvasta le), viszont
megtiltja nekik, hogy könyvben növényt szárítsanak,
mert ezzel gonosz szellemet visznek a papírhártyák
közé.

Szertartásmagyarázatra is vállalkozik V. H. A kilájim tilalmat, hogy t. i. a ruha ne készüljön kétféle anyagból, azzal okolja meg, hogy az Isten is egy.

A talmud történeti és irodalmi tartalma.

A talmud-korabeli történet is meglehetősen zűrzavaros V. H. előtt. Lucretius Carus, az epikuræus philosophia költői szóvivője, szerinte épúgy, mint Pythagoras megfordult Nahardea és Pumpaditha titokzatos iskoláiban és itt zsidó tudósokkal találkozhatott; már pedig a néhány századdal korábbi Pythagorasról nem is szólva, Lucretius a Kr. e. első században élt, a babyloniai zsidó iskolák pedig csak néhány századdal később lendültek föl. — Heródiás tánczában gyönyörködteti Heródest, pedig már a képtárakból ismeretes, hogy Heródiás *leánya*, Salome lejt a tánczot, mely fejébe kerül Keresztelő Jánosnak. Kant elé V. H. tudós szamarat visz, mely elkesergi, mi mindent kellett megtanulnia, azt is, hogy a szent szellem lebegett azon viták fölött, melyeket Sz. Jeromos Akiba rabbival folytatott. Akiba a II. század első felében halt meg, Jeromos a IV. században született; vitatkozásuk nem a hittudomány, hanem a mese körébe vág.

A Jézus korabeli *intézmények* közül V. H. a szanhedrint tolja a színnek előterébe. Erről annyi mulatságos adatot halmoz egymásra, mintha valaki egyenesen meg akarta volna tréfálni.

Árontól eredeztet három testületet: egy 100 tagút, melynek hivatása a tanítás, egy 11 tagú kormányzótanácsot és egy 19 tagú törvényszéket; a tagokat a szanhedrin nevezi ki, kizárólag a papok közül. Egy

szomszéd fejezetben pedig magát a 19-es törvényszéket nevezi szanhedrinnek és alapítójának Mózeszt, fejlesztőjének Makkabeust mondja. Pedig még a ki nem is czéhszerű régiségtudós, hallotta, hogy a nagy szanhedrin 70 tagból, a kisebb 23-ból állott, mert 23-nál kevesebb bíró nem is ítéltetett életről-halálról. A 19-es testület alkotó elemeit is eredeti módon állítja össze V. Hugo; tagjai: nyolcz hajadon fejű író, négy titkos tannal telt tudós, taledbe (!) burkolva és Izraélnek hét véne, fehérbe öltözve, püspöksüveg alakú turbánnal. Ez összeállítás tisztára képzeletszerű. A misna csak szavazóbírákat ismer és beéri két, illetőleg három jegyzővel, kiknek egyike a fölmentő, másika a terhelő tényeket, harmadika pedig az egész tárgyalást jegyzi. A tanácskozó hely rémes, soha nem tűnik el onnan az éjjel; csak a falat borító thefillin érczlemezeiből csal ki a mécs homályos sugarakat. A tárgyalást oly szertartásokkal kísérteti V. H., a melyek a költői képzelet szabadságán jóval túl csapnak. Minden bíró egy-egy verset mond fönhangon; aztán Dávid írásaiból olvas föl két pap, a tan férjei, egyik az első, másik az utolsó lapról. A sciamas (!) tartja a kulcsokat, a «cazan» a könyvet. A főpap biborczipőben, fehérén jelenik meg, két karján a thefillin, melyről a tant összefoglaló versek olvashatók. Mellén a pap vértet visel, melyen rubintba vannak vésve a törzsek nevei. Mikor lecsendesül a versmormolás, megindul a tárgyalás. Minden jelenlevő fölszólal. V. Hugóban van annyi méltányosság, hogy többeket Jézus védelmére szólaltat meg. De Caïphas főpap lefegyverzi a büntetést ellenzőket. Mikor kimennek a tanácskozó teremből, egy levita kikiáltó jár előttük. Kár, hogy V. H.

nem teszi hozzá, mit kellett az ily zsidó kikiáltónak hirdetnie: «N. N. a halálbüntetés elébe megy, ezek és ezek az ellene valló tanúk, a ki neki kedvező tényekről tud, jöjjön, valljon a javára».

A talmudnak költői gazdagságát nem méltatja V. Hugo. Ez annál föltűnőbb, mert a keleti képzelet alkotásai iránt fölötte fogékony. A midrás költészetéből főkép a Nimród-midrás és a Lilith-monda ragadta meg figyelmét. A bibliában Nimród hős vadász. A hagyomány Istennek és Abrahámnak elvetemedett ellenségévé teszi. Victor Hugo is Macbeth ösét látja benne. Ismeri az Ábrahám-legenda arabs változatát. E szerint Nimród Istent az égben akarja megtámadni. Egy szekrény négy szélén lándzsára szögez húsdarabokat, e darabok alá négy éhes sastkötöz. A sasok a hús felé törekesznek és így egyre fölfelé viszik a ládában ülő Nimródöt. Lilithről el is nevezi a Fin de Satan egyik fejezetét, melyben Isis-szel azonosítja, másutt meg Anankéval, sőt sibyllává is teszi.

Héber nyelvismeretei.

V. Hugo szereti előadását azzal jellemzetesebbé tenni, hogy beléje sző héber jelöléseket: taled, tafillin, sciamas, cazan, Liscat-Hagazit, Hannasei.

Legtöbb tanulmányt Isten neveinek szán. Istenben kétféle természetet hasít ketté: az irgalmat Adonaiban, a megtorlást Sabaothban látja. A Sibyllával hirdetteti, hogy Brahma annyi, mint Ábrahám, Adonisban fölragyog Adonai, Jovis pedig Jehovából kel ki. A sibylla ép arra való, hogy olyan merészeket mondjon, a mire más nem vetemedik. Csakhogy V. Hugo maga megismétli e sibyllikus kinyilatkoztatást. Összehasonlítja Prome-

theust Évával, kik mindketten a tudást szerezték meg az emberi nemnek. Évát Jehova bünteti meg, Prometheust Jupiter, a ki Jovi, Jova alakjaiban azonos vele. Hasonló tudományt árul el a Nomen, numen, lumen cz. költeményében. Isten szükségét érezte, hogy a megteremtett mindenségnek megnevezze magát. Azt kiáltotta a sötétbe: Jehova! és legott előtűnt a gönczölszekér hét csillaga, melyek mindegyike az Isten-név egy-egy betűjének felel meg. V. H. tehát 7-betűsnek nézi azt a nevet, a melynek igazi (nálunk zsidóknál tilalmas) kiejtését nem ismeri, melynek már görög neve: tetragrammaton elárulja, hogy négy betűs יהוה. Ezen megszabhatjuk V. Hugo héber tudásának mértékét.

A későbbi zsidóságról.

Számos bizonyságunk van rá, hogy V. Hugo a talmud utáni és a saját korabeli zsidóság sorsa iránt is érdeklődött. Két ellentétes hangnemből szól, majd epés becsméréssel, majd a kitagadottak iránt érzett szánalommal.

Az emberi elvetemültségek rémes lajstromában fölhozza a zsidót, mint a ki pénzdarabért mér lelket. Zsidót hoz föl ellentétül a magas szárnyalású sassal. Egyetlen fegyverül a dühöt adja kezébe. A görögökkel együtt a zsidóknak fölhányja, hogy lelkiismeretüket áruba bocsátják. Ezt a vádat a Châtiments-ban szórja ellenük, mert III. Napoleonhoz, Kis Napoleonhoz csatlakoztak. Különösen Fould bankárra ontja fölháborodását. Fould fölidézi benne Iscariotes és Shylock képét. Shylockban, egyszer, a *juiverie* és *judaismus*, a zsidó emberek és eszmék fajképét akarja észrevenni; azért oly nagy

Shylock, mert összefoglal egy egész fajt olykép, a milyenné az elnyomás tette legmagasabbjával és legalantasabbjával, hitével és csalárdságával. Egyébként hozzá teszi, hogy a zsidók, még a középkoriak is, joggal vitathatják, hogy egyikük sem Shylock. Fouldban a pénzes zsidót üldözi; gúnyja Rothschild és Samuel Bernard ellen is fordul. A képviselőházban a jezsuita-pártnak oda vágja, hogy a bankokban zsidókra támaszkodnak, kiket legszivesebben el szeretnének égetni. (1850, VIII/19.) Némi személyes haragtartás is vegyült talán a zsidó pénzről való ítéletébe; V. Hugo azt hitte, hogy Samuel kiadó rászedte.

De jogérzete és emberszeretete rendszerint diadalmaskodik a személyes elfogultságon. Egyik hőségnek, Don Ascagnenak ritka erényeül tudja be, hogy a zsidó portékáját sem nézte szabad prédának. A nagy Cid Campeador V. H.-nál büszke arra, hogy várában arabs emir és zsidó rabbi baráti vendéglátásra talál. Midőn az egyház kegyetlenségeit sötét sorokba rója, fölhányja neki azt az autodafét, melyet II. Károlynak Orleansi Lujzával kötött házasságakor rendeztek: egy 16 éves zsidó nőt elégettek és hamúját nászgyertyakép ajánlották föl a párnak. Rémülettel beszél toledói zsidókról, kiket állítólag kemenczében megfőztek. A reménynyel táplálkozók sorába a hugonották és a fekete bőrűek mellé a zsidókat is helyezi.

Ezeket a nyilatkozatokat, melyek annyira eltérnek hangulatban és célzatban, megvilágítja V. Hugónak egy rendszerebb fejtegetése. (*Journal des idées, des opinions et des études d'un jeune jacobite de 1819*). Kiváncosnak tart egy könyvet a zsidók helyzetéről a

középkorban. Maga úgy véli, hogy a zsidókat gyűlölték, de gyűlöletesek is voltak; megvetették őket, de rá is szolgáltak a megvetésre. Az istenölő nép tolvaj nép volt. Bachja ellenére (a kinek V. H. uzsorás szándékokat tulajdonít) kizsákmányolták a keresztényeket. V. H. példát hoz a gyűlöletre és példát a megvetésre. Gyűlöletről tanuskodik az az irtó öldöklés, melyet Amiens-i Péter csapatai elkövettek rajtuk. A zsidók megvetettségére bizonyosságul hívja az 1262. (pontosabban 1263-iki) barcelonai hitvitát, melyről azt hiszi, hogy a királynő zárta be egy drastikus kérdésével. Ez alkalommal Nachmanit összetéveszti Jechiellel, a párisi disputatio szóvivőjével, Paolo Christiani-t Paul Ciriaque-nek nevezi és furcsa kútfőket hoz föl, melyekre a rabbi állítólag hivatkozik. «Doch es will mich schier bedünken», hogy V. H. e nagyképű történetbölcséleti elmélkedéshez nem végzett más tanulmányt, mint Heine, az ismert pajkos verséhez. Ez a gyűlölség és ez a megvetés, folytatja V. H., idővel enyhült. A XVII. századbéli vitatkozók Orobio de Castro és Phlippe Limborch kölcsönös tisztelettel czáfolnak egymásra.

Sőt akadnak többen, kik zsidó hitre térnek. De itt feledi V. Hugo, hogy a például fölhozott Nicolas Antoine, a ki katolikusból kálvinistává és kálvinistából zsidóvá lett, máglyán lakolt második hitcseréjeért. Az elmélkedést V. H. ekkép fejezi be: «Manapság nagyon kevés a zsidó, a ki igazán zsidó és nagyon kevés a keresztény, a ki igazán keresztény. Nem gyűlölnék többet, nem vetnek meg többet, mert nem hisznek többet. Mérhetetlen szerencsétlenség! Jérusalem és Sala-

mon halva van, Róma és VII. Gergely halva. Él Páris és Voltaire.»

De ha V. Hugo fiatalabb korában abban bizakodott, hogy a lankadó hittel enyhül a felekezeti gyűlölség is — később magán és másokon tapasztalhatta, hogy a vallási üldözésnek vérvörös napja még nem alkonyodik. *Les Misérables* című regényét, melyből az erkölcsi és anyagi nyomorútlak jajja hallszik, elégettek Spanyolországban és ez alkalommal zsidónak, sőt ördögnek szidták. Alkalma nyílt kikelnie azon kísérllet ellen is, hogy a zsidókat középkori gyámság alá fogják. Midőn a parlamentben az ellen tiltakozott, hogy az olasz szabadság oltalmára küldött francia csapatok visszahelyezték IX. Pius pápát, szemére lobbantotta a pápaságnak azt is, hogy a zsidókat korlátozza és esténként bezárja, akár a XV. században. (1849 X/5.)

És itt ismerünk az igazi V. Hugóra, a ki egy fél évszázadon át minden zsarnokság és rabság ellen tiltakozott és minden emberies törekvésért hallatta messzire elhangzó szavát. Politikai pályája legelején a lengyel szabadságért száll síkra, a mi magyar függetlenségi harczunkat pedig lankadatlan együttérzéssel szemléli. Mint magyaroknak kötelességünk e nagy szellem ünneplésében hálásan osztoznunk — mint zsidóknak nincs okunk ez ünneplés elől elzárkoznunk. V. Hugo csak addig tartotta meg elfogultságát a zsidók ellen, míg semmi gyakorlati, tényleges föladattal nem került szembe. A mint a balitélet balcselekedetté fajul, fölháborodik a múlt kegyetlenségein és tiltakozik a jelen jogtiprás ellen. Műveiben is változatos rétegek rakódtak le. Történeti és bölcseleti constructióival szemben

legyünk óvatosak. Az Istenről szóló theologiai értekezésén (Le Dieu), mely bibliánk tanait elhomályosítja, szabad átsiklanunk azzal a megnyugvással, hogy az elvont eszmék le nem szűrődöttek kavarognak ebben a nagyhangzású műben. Itt és pl. *Ane*-ban a hevenyészett ismeretek súlyával megakasztja a saját lendületét. Hasonlóan ne olvassuk a *Fin de Satant*, melyben egy vénhedt zsidóság és fiatal kereszténység első küzdelmét kirívóan bemutatja. Vagyis inkább olvassuk, de ne feledjük, hogy V. Hugo arról, a miben ítél, a legfelületesebben tájékozódott. De igenis engedjük át magunkat azon kidomborodó bibliai képek varázsának, melyek a századok legendájában élnek tárulnak.

Teljünk el azzal a bámulattal, melylyel Shakespeare-ről írt tanulmányaiban (Shakespeare, Les Génies) profétáinknak hódol. És szálljon belénk az a lelkeség, mely V. Hugo beszédeiből árad, valahányszor a harc tárgya a népek függetlensége, az emberi méltóság és meggyőződés szabadsága.

Függelék : Victor Hugo Jesajas profétáról.

Jesajas úgy tűnik föl mint szakadatlanúl dörgő vilám az emberiség fölött. Ő maga a nagy szemrehányás. Írásmódja, olyan éjjeli zivataros felhő féle, egyre képekkel világosodik meg, melyek hirtelenül biborba borítják ennek a fekete gondolkodásnak egész mélységét és melyek mellett fölkiáltunk: Villámlik! Jesajas testről-testre birkózik a gonoszszaggal, mely a művelődésben, a jó előtt lép föl. A szekerek, ünnepek, diadalok elé azt kiáltja: csend! Profétiájának habja túlrad a természetén: bevádolja Babilont a vakondoknak és

denevéreknek, Ninivét odaigéri a tüskének, Jeruzsálemet az éjszakának, határidőt tűz az elnyomó ellen, a hatalmasságoknak jelenti közel végüket, megállapít napot a bálványok ellen, a magas tornyok ellen, Tarsus hajói, Libanon minden cédrusa, Basan minden tölgye ellen. Ott áll a művelődés küszöbén és vonakodik belépni. Olyan, mint a sivatagnak szája, mely a sokaságokhoz szól és a homoknak, a bozótnak, a fuvalmaknak követeli azt a helyet, hol a városok állanak; mert ez igazságos; mert a zsarnok és a rab, azaz a gőg és a szégyenültség, mindenütt található, a hol falak öve emelkedik; mert a rossz ott van, hússá válva az emberben; mert a pusztában csak vadállat van, ellenben a városban szörnyeteg. A mit Jesajas szemére lobbant saját korának: bálványimádás, tobzódás, háború, fajtalanság, tudatlanság, mindez máig tart; Jesajas örökös kortársa a vétkeknek, melyek szolgálká és a gaztetteknek, melyek zsarnokokká válnak.

Budapest.

Dr. Heller Berná.

A ZSIDÓ SIBYLLA VERSEIBŐL.*

I.

II. Töredék.

Majd ha egész elenyésznek az élők, nem lehet akkor
Hogy a halandók ágyékából Isten eredjen.

Egy Isten lesz csak, a legfelsőbb, ki teremte

Az eget és a napot s holdat s a csillagokat mind;

* A sibylla-versekről tájékoztató jegyzetet l. Évkönyv 1902. 153. l.

- 5 A földet, mi terem s táplál s a vizek sokaságát,
A meredek hegyeket s források örök kifolyását,
Úgyszintén a vizeknek ezer meg ezernyi lakóját.
És a mi csak jár, vagy csúsz-mász s élősköd a földön:
Éneklő, lármás madarak különös sokaságát,
- 10 Melyek a légben erős szárnyakkal evezve repülnek
S a hegyek odvaiban menedéket adott a vadaknak.
Mindezeket nékünk, a halandóknak, kezeinkbe
Adta egyéb sokkal, mit az emberi elme nem ért meg.
Mert halandók közt ki is érthetné ezeket mind
- 15 Meg? Csakis ő, ki a kezdettől alkotta meg, érti;
Ő, az örök mester, ki a mennyekben lakozik s ki
Jót ad a jóknak a tetteiért jutalomként,
Míg a gonosz s rosszakra gyűlölséget s haragot gyűjt,
Sujtva sirást okozó baj vész és háborusággal.
- 20 Emberek, esztelenül végromlástokra siettek?
Nem szégyeltek e kígyókat s macskákat imádni?
Nem örületes-é s érthetlen a józan eszűnek,
Hogy fazekat kiürítsen az Isten s lopjon a tálból?
Nem hogy egekbe kívánczognának örök ragyogásban,
- 25 A mit a moly megemészt vagy a pókseregekre ügyelnek.
Esztelenek, ti letérdeltek kígyóknak, ebeknek;
Madarakat s földön csúszó-mászókat imádtok,
Kőbálványt s képet, mit az emberi kéz faragott ki,
Sőt utakon heverő kőhalmaz előtt leborúltok;
- 30 És még sok egyebet — említeni szégyen — imádtok!
Esztelen ember eszelt balgán ilyen isteneket csak,
Miknek az ajkairól foly a méregcsöpp, a halálos.
Néki, az élet örök s romlatlan fény nagy urának,
A ki az embernek méznél édesb örömet nyújt,
- 35 Óh egyedül neki hajtsd az igaznak meg nyakadat csak!
Mindezeket feledésbe bocsátva, ivátok a bosszú
Rettenetes tűzü és erejű, nagy, erős, vegyítetlen
Serlegeit örületekben, mind valamennyin.

Józanodást nem akartok, ügyelni a jóra, okólni
 40 És Istent, ki ügyel mindenre, nem ismeritek meg.
 A lobogó tűz lángja elér ezekért titeket majd;
 Az örökös tűz lángja emészt véghetlen időközön
 Szégyenkezve hamis bálványhitetek hiuságán.
 Míg, kik az Istenben bizakodnak a nagy s az igazban,
 45 Élet az osztályrészük: örök ideig lakozandnak
 Majdan a Paradicsomkertben buja fű, fa, virág közt,
 Élvezvén kedves kenyerét a csillagos égnek.

III. ének 218—247 vers.

Széles utú város terül el Ur Chaldea földjén,
 Honnan az emberiség legigazságosb faja támadt,
 220 Kiknek a tervük mindig jó és helyes a tettük.
 Mert sem a nap, hold forgására azok nem ügyelnek
 És a csodás dolgokkal a földön mit se törődnek,
 Sem mélységit a tengernek kikutatni se vágynak,
 Sem tüsszentés, sem a madárjósásra nem adnak,
 225 Sem a varázslók, bűvészek s jósok seregére;
 Hasbeszélők balga beszédit nem hiszik ők el,
 Csillagból nem jósolnak, mint tesznek a chaldok.
 Csillagokat sem vizsgálnak, mik félrevezetnek,
 Miket a balga halandók naphosszant kieszelnek
 230 Szellemüket fárasztva hiába haszontalan ügyre
 És a hiszékeny embereket tévesre taníták,
 Mik a halandóknak sok rosszat okoztak e földön
 Eltérítve a jó tettektől s helyes utaktól;
 Kik az igazságosság és az erényre ügyelnek.
 235 Kiknél nincs pénzsóvárság, a mi már sők ezer bajt
 Szült a halandóknak: inséget s háboruságot.
 Becsületes mértékük a városban s a falukban.
 Egymás ellen éjjeli rablást nem gyakorolnak
 S nem hajtják el a csordáit barmok s a juhoknak,
 240 Sem szomszédja határából szomszédja ki nem vesz,

Sem a szegény embert a gazdag nem nyomorítja.
 S nem búsítja az özvegyeket, sőt kész a segélyre
 S támogatásra nekik gabonát, bort és olajat nyújt;
 Mindig gondol a népre, a melynek semmije sincsen.
 245 Sőt aratásából szívesen nyújt részt a szegénynek,
 Bétöltvén a nagy Istennek törvényt, a szentet,
 Mert mindenkinek egyformán alkotta a földet.

Nagy-Atád.

Dr. Lövy Ferencz.

HIVATALBELI EMBEREK.

Hivatalbeli emberekről szólván — nyíltan kimondom, — hogy egy hitközségi tisztségnél többet ér a nagyvárad püspöki stallum. Meg kellett tennem ezt az egybevetést, hogy azt ne higgyék, hogy holmi zsiros hivatalok fejeinek bemutatásával akarom önöket untatni. Nem, a kisvárosi és a falusi hitközség hivatalbeli embereiről emlékezem, s így dús javadalmazásu hivatatokról nem beszélhetek. A főváros is hallott valamit az én embereimről, tud valamit a tekintélyes rasekólról, a templomjáró czödóke-gaberól, a kegyes chevra-gaberól, a mindentudó dájénról, a szegény mölamedről, az éneklés művészeről, a chaznról s a Prey Páloskodó sameszről, — de nem ismeri őket a maguk valóságukban. Pedig érdekes emberek ők valamennyien, sőt értékesek is. Ime, egy bizonyosság nagy értékükről. Egy bennünket nem nagyon kedvelő ujság szerkesztője hevesen védelmezte az antisemiták igazait. Czáfolgattam a zsidókról szóló bűnlajstromát, mire megszólaltatta a nagy ágyut és a szemembe vágta, hogy a zsidó csak a hasznát keresi mindenben, ezért

nem is visel önzetlen szándékkal nobile officiumot, haszonnal nem járó hivatalt, a milyent a nemesség ezer éven át viselt. Ez a vád, ebben a formájában nem valami súlyos, könnyen rá lehet czáfolni és meg is mutattam mindjárt a czímtárban, hogy mennyi sok egyesület és testület vezetésében vesznek tevékeny részt a zsidók. Hja — szólta az ellenfél — ez mind semmi, hiszen ezeket a hivatalokat A is, B is csak azért vállalta el, hogy a nagyokhoz dörgölőzködhessék, hogy főrendekkel és képviselőkkel tegeződhessék, s hogy zsurjaira megszerezze az elmaradhatatlan reprezentációs-krisztet. E rosszakaratu túlzás hamiságait nem lett volna nehéz kimutatni, de hogy a megczáfolandó tételhez visszatérjünk, a bizonyítást más térre vittem át. Egyenkint bemutattam a kisvárosi zsidó hitközség hivatalbeli embereit, vázoltam a munkakörüket, példákkal illusztráltam istenes buzgóságukat és végül megkérdeztem, hogy: nem mintái-e ők az önzetlenségnek, a kegyességnek és a jóságnak? Hát nem nobile officiumot viselnek a mi hivatalbeli embereink? Az ellenség majdnem kapitulált. Beismerte mindenekelőtt, hogy nem tudott a mi hivatalbeli embereinkről, a tevékenységüket pedig bámulja és tételét ebben a vonatkozásban elejti.

Lám, a szegény kis községben, az elhagyatott kileben micsoda kincsek vannak! Istenem, ha aprópénzre lehetne váltani ezeket a kincseket, már rég megépítették volna a mi falvainkban a templomot s az írás tanítómesterének, a jó öreg mölamednek, két pár csizmát is készíttetnének évenként. Ma még — méltóztatik tudni — szalmás viskóban imádkoznak és a

mölamednek csak egy pár csizma jár. De hogy a biblia tanítójának sorsa ne aggaszson bennünket, vegyük tudomásul, hogy ő beéri egy pár csizmával is, hiszen keveset jár az emberek között, reggeltől estig az írással foglalatoskodik. Ő különben a chaznnal meg a sameszszal együtt húz valamicske fizetést. De szegény a község, hát a kis fizetések úgy tellenek, hogy a rasekól a gabekkel együtt alaposan ráfizet a tisztségére. Az elnök tehetős ember, bírja is a dolgot, de a gabeknek bizony nem nagyon telik költséges passziókra, mégis ragaszkodnak a hivatalukhoz.

A nádortól kezdve a szolgabirákig valamikor minden nobile officium volt, és roppant büszke e multjára a nemesség. Tartsanak velem és legyünk mi büszkék a hivatalbeli embereinkre! Így értékelem én őket, ne vegyék hát a tiszteletreméltó lelkesedés profanizálásának, ha megrajzolom kúsza vonásokban a mi hivatalbeli embereink kedves félszegségeit s az intézkedéseikben rejlő patriarkális vonásokat.

Kinek a hatalma terjed legtovább? Azt hinné az ember, hogy a hitközségi elnöké. Hiszen tekintélyben ő az első, intézkedéseinek nincsen felsőbb foruma és véleménye egyaránt megfölebbezhetetlen, akár a kántor péntek esti lehodajdíjáról mond szakvéleményt vagy akár a maczesz finomságáról nyilatkozik. És még se az ő hatalma terjed legtovábbra, hanem a chevragabée, a ki nem csak az élők, de a halottak fölött is rendelkezik, az ő hatalmi körébe belekerül szegény és gazdag, barátja és ellensége egyaránt. Ezért fél egy

kicsit a chevra-gabetól még a rasekól is. A hatalmi körben való összeütközések, az illetékességi kérdések azonban vajmi ritkák a hivatalbeli emberek között. Intézkedéseik és teendőik nem alakultak ki ügyosztályok szerint s így alaposan bele is szólnak egymás dolgaiba. Közben persze a hivatalbeli tekintélynek se híre, se hamva.

Különös formájú is ez a tekintély. A tisztség — tagadhatatlan — tekintélylyel jár, mégis úgy áll a dolog, hogy tulajdonképen a hivatalbeliek vagyona adja meg az igazi tekintélyt. Az elnök rendesen gazdag ember, van is nagy respektusa. A chevra-gabe meg a czödóke-gabe kevésbé gazdagok, néha szegények, de rendelkezik is ám velük mindenki. Megszólja őket boldog és boldogtalan, tanácscsal szolgálnak nekik még az együgyűek is. És jaj nekik, ha valahogy a tekintélytartást ambiczionálják, a gúny és a maliczia rögtön kikezdi őket.

A czödóke-gabenál példának okáért kapóra jön, hogy ő mutatja az ezüst kézzel a tóra fölolvadásánál a sorokat. Ha nem elég nyájas, kisütik róla, hogy büszke és megszólják eképpen:

— Persze, mivel a tórát mutatja, azt hiszi, hogy tud is valamit . . .

A chevra-gabénak még keményebben lehet visszavágni:

— Parancsoljon a halottaknak . . .

Ebben legalább van egy adag lehetetlenség, de erősebb a maliczia, mikor a chevra-gabét, a vándorló szegényekkel, az ajrachokkal hozzák összeköttetésbe és így szólják meg:

— Azt hiszi, hogy ajrachokkal van dolga . . .

Ezt annak köszönheti a chevra-gabe, hogy a vándorló szegényeknek ő osztja ki az adományt. Tulajdonképpen a czödóke-gabe tartoznék kiosztani a nödczvekat, de mivel szegény a község és biztos, hogy a szegények mind a két gabét fölkeresik, hasznosabb ha mindjárt a chevra-gabehoz fordítják őket.

Akármilyen kényelmetlen a szegényeknek ez a segítése, akármennyi vekszaturával is jár, mégis nagy szeretettel végzi ezt a chevra-gabe. Hogy is ne, hiszen a vándorló szegények között megtiszteli a házat egy-egy ben-tajre is, az írásban járatos ember. A tudós férfinak van is nála módja minden jóban és ha ebéd után még egy kis tajret is mond, bőségesen ellátja utravalóval a gabe. A szegények előtt tárva-nyitva e ház és a szomszéd parasztok, a kik a szegények fölvonulását látják, szelid humorral el is nevezik a gabet: zsidó kódisbírónak.

Megkülönböztetett figyelemben van része a gabe házánál a talmudiskolába, a jesivába járó bóchernek. Ismeretes önök előtt bizonyára a protestans legatusság, az ifju theologus, a ki a papi pályára készül és ünnepeken kis falusi templomokban teszi meg szárnypróbálgatásait? Nos, ennek a legatusnak hasonmását megtajáljuk a zsidóknál is. Nem azokra a szegény bócherekre gondolok, a kik eljutnak mindenfelé és a jó emberek adományai révén kis szünetet tartanak a koplalásukban. A jesivának is vannak legatusai. A nagy ünnepek előtt állítanak ők be a gabekhez, ketten jönnek együtt és elkérik a község évenkénti adományát a talmud iskola tanulóinak tápintézete javára, az úgyneve-

zett mezajnesz chevra számára, a mi a Mensa Académikának felel meg. A jesiva küldöttei nagy tisztességben részesülnek a gabenál. Megvendégelik őket, aztán jóakaró érdeklődéssel megkérdezik őket, hogy mit csinálnak a bócherek, tanulnak-e szorgalmasan, kell-e még sokat koplalniok, bántják-e őket és van-e köztük gazdagabb is. Az utóbbi kérdés mögött, mintha lappangana valami. Van-e gazdagabb fiu is a bócherek között? Persze, persze: a gabenak eladó lánya van és a talmud megfelelő vagyon mellett értéket ad a legénynek.

A hivatalbeli emberek választásánál sem ismeretlen a korteskedés. Hiszen ha a faluban két minjera való ember, vagyis húsz zsidó férfi lakik, akkor legalább is huszonkilencz véleménynyel indul meg a választás. De közben az érdekek közössége, meg a ravaszság, no, meg az asszonyok politikája kiegyenlíti a véleménykülönbségeket és mire szombaton a tóra elé járulnak a megválasztott férfiak, mindenkinek juttatnak egy-egy miseberacht.

A békét azonban örök időkre nem lehet biztosítani, meg-megrendül némelykor egy-egy hivatalbeli állása, a mi egy valóságos kabinetválság izgalmaival is fölért.

Baranya-megye egy kis zsidó hitközségéről tudnak egy ilyen klasszikus kabinetválságot. Itt az történt, hogy a chevra-gabet a szegényebb emberek leköszöntették, mivel a vád szerint a tóra örömnépén a gazdag gyerekeknek két viaszgyertyát is adott, a szegényeknek meg alig adott egyet is. De külön bukás ennél az, a mely egy nagyobb tolnamegyei községben esett

meg. Itt a czödóke-gabet megbuktatta egy szellemes maliczia.

Úgy történt a dolog, hogy a gabenak régi vágya volt, hogy egyszer ő mondhassa el az esőért való fohászt, a gesemet, a minek az előimádkozásával kis községben a legjámborabb és a legtudósabb embert tisztelik meg. A gabe bizony nem volt se jámborságban, se tudásban kiváló és veszekedő természet hírében is állott. A gesem imáért azonban addig erőszakoskodott, míg végül beleegyezett a rabbi is, a rasekól is, hogy nyugtuk legyen tőle, nem ellenkeztek tovább: — Jó, mondja el a gabe az esőért való imát! Fölvirradt a nagy nap, büszkén lépett elő a gabe és kezdetét vette az ájtatos fohász. Ám alig kezdett az imába bele a gabe, megeredt az eső, zuhogott a zápor és az esőcseppek paskolták a gyöngye ablakokat. Roppant önérzettel ment a gabe az ima után a helyére, mikor pedig vége volt az istentiszteletnek, az udvarban egyenesen oda rohant a rabbi meg az elnök elé és az egész község hallatára fitymáló lenézéssel kérkedett az imája eredményével.

— No, elnök uram, ugy-e, hogy engem meglát és meghallgat az Isten!

A rasekólt kissé bántotta a nagy siker, a jó eső, a mire már olyan szükség volt. Boszúságában aztán visszavágott a gabenak:

— Persze, hogy meglát téged az Isten, hiszen ilyen emberek kedvéért küldte egyszer az özönvizet is . . .

Óriási hahota támadt erre és a gabe hirtelen eltűnt. De rajtaszáradt a viczcz, hogy özönvizet is küld érte az Isten. A maliczia végre is annyira bántotta a gabet,

hogy leköszönt a tisztségéről és a közszereplést többé nem ambicionálta.

Egy kis izelítőt akarok még adni a hivatalbeli emberek hatalmaskodásából. Nem olyan hatalmaskodásról van szó, a mely egzisztenciákat tipor el és keserűséget támaszt, inkább ártatlan kedvtelés ez a hatalmaskodás. Jól megmagyarázza e hatalmaskodás különlegességét a somogyi példa. Egy somogymegyei faluban történt a világraszóló szenzáció, hogy az új kántor péntek délután czilinderben ment végig az utcán. Egyszerre föllobbant az egész hitközség indulata. A rasekól tüzelt a legnagyobb erővel.

— Hogy mer ez az ember czilindert hordani? Hiszen a toponári rabbi is csak nagy ritkán tesz czilindert a fejére! És ez a jött-ment czilinderben henczeg! Mi fizetjük és ő lenéz bennünket . . .

Szegény kántor jámbor fajta volt, nem nézte ő le a a községbelieket. Igaz, kissé egyenesebb tartással lépdelt, mikor a czilindert föltette, de az is igaz, hogy lehet már tizenöt esztendeje, mikor a czilindert olcsó pénzért beszerezte. Új ember volt a községben, az éneklésnek értette a módját, ezért kis ideig csak tűrték, hogy szombatonkint ő volt a legtekintélyesebb férfiú a faluban a fényes czilindere révén.

Egy nyári napon aztán végképp betelt a pohár. A kántor kis fia két szódavizes üveggel ment az utcán, egyik kezében meg egy citromot is szorongatott. Egy bolt előtt együtt ült néhány emberrel a rasekól meg a két gabe. A kíváncsiság hirtelen félbeszakította a beszélgetésüket, megállították a kántor fiát és megkérdezték tőle, hogy ki beteg otthon. Mert falun nagy sor

az, ha valahova szódavizet meg citromot visznek. A fiu — mit sem sejtve — megmondta az igazat:

— Nem beteg kérem, senki sem. A papának melege van és iszunk majd limonádét...

Több se kellett, egyszerre harcias hangulat támadt a bolt előtt. Szapulták a szegény kántort, a hogy csak tellett.

— Nem elég, hogy cilinderben jár, még limonádét is iszik hétköznapi, mikor semmi baja sincs...

— És a mi pénzünkért! — szörnyűködött a gabe.

— No ezt már nem hagyjuk ennyiben! — fogadkozott a rasekól.

A példátlan tékozlásnak, a limonádés uraskodásnak híre terjedt gyorsan a faluban. És a radikális elem addig izgatott, míg végül megegyeztek abban, hogy ilyen embert nem szabad tartani, ez megrontja a legjobbakat is. Föl is mondtak a kántornak. Jött aztán szegény és szánta-bánta a bűnét, mentegetődzött és külön-külön bocsánatot kért mindenkitől. Jó szerencse, hogy alapjában jó ember az elnök is, a gabe is és visszavonták a fölmondást. Előbb azonban megfogadtatták a kántorral, hogy nem hord többé cilindert és nem iszik többé limonádét.

Így végződnek a hatalmi túlkapások. Kedvesen, jószágon intézik el a hivatalbeliek a bajokat. Egyes cselekedeteiket meg éppen titokban végzik. A gabe-nak a gazdagok néha adnak egy kis pénzt, hogy ossza ki a szegények között és a gabe úgy intézi ezt az osztást, hogy a községben, a hol mindenki tudja egymás ügyes-bajos dolgait, senki sem tudja, hogy ki kapott segítséget.

Művészei ezek az emberek a szeretet és testvériség kegyes cselekedeteinek, a jótékonyságnak és az egymás segítésének. A köznap ridegségébe melegséget és poézist visz az önzetlen buzgólkodásuk, az emberszerető jóságuk, a mely patriakális keretében és szürke félszégsgében a zsidó hagyomány ékessége. Szeretek erről emlékezni, mikor melegségre vágyakozom, a kis községbe menekszem és a távolból köszöntök egy embert, a ki két évtizede viseli a fárasztó hitközségi tisztségeket. A fővárosban nem akar letelepedni, a szeretet gyökerei a kis város embereihez kötik. Köszöntöm istenáldással jó apámat és vele együtt vallási szervezetünk minden kedves, derék hivatalbeli emberét.

Budapest

Hajdu Miklós.

AZ ARANYBORJU.

Negyvened napja már — sűrű köd elfedte,
Egyedül áll Mózes Jehovával szembe',
Negyvened napja már, hogy a Szinai bércezen,
Mózesnek mond az Ur: «Ez legyen a törvény!

Én vagyok az Isten, úr a mennyen, földön.
Kezem intésére megnyílt a börtön,
Szolgaság házából én hoztalak ide,
Szent a melyet mondok, szent legyen az ige.

Bűnös, ki aranyból, mocskos földi sárból
Képet a képemre, undok bálványt tákol,
Átkos az áldozat, mely az előtt izzik,
Bosszúm nem csillapul harmad, negyed ízig!»

Zeng, harsog a szent szó, véső száll a kőre,
 Így írja meg Mózes, mind örök időkre,
 Éje nincs, napja nincs, túskebokor lángol,
 Buzog a szent forrás Seregek Urától.

De most, mint bős vihar, felzúdul az égbolt,
 Tüzes villám lobban, hol eddig csak köd volt,
 Nem malasztos törvény, nem irgalom hangja,
 Rémitő mennydörgés . . . száll az Úr haragja.

«Mózes, a te néped többé már nem népem,
 Ellenség kardjától többé meg nem védem,
 Lángoszlop az útját többé nem mutatja,
 Nem hull az égből már ösvényére manna.

Mózes, a te néped keménynyakú fajzat,
 Parancsoló szómra alig alig hallgat,
 Bálvány előtt térdel . . . haragom sújt rája,
 Elpusztul mint porszem, szélvész fuvásába'!»

«Ítéző nagy Isten szembe szállok veled!
 Őseinknek adott szavadat meg ne szegd,
 Ábrahám, Izsáknak, Jákobnak istene!
 Szavad a zálogunk és mi bizunk benne.

Azért vezettél ki nyugalmas hajlékbul,
 Hogy az ellenségnek hajíts martalékul?
 Kezem által azért tettél csodát, ezret,
 Hogy testünk vadaknak lakomára vessed?

Izráel Istene, kegyelmezz e népnek,
 Táborába, engedd, gyorsan visszatérjek,
 Hadd látom, mit mível: azután ítélkezz!»
 Szólott az Úr szava: «Menj vissza a néphez!»

Szinai bérczéről le, a völgyfenékbe,
Csacska patak partján Mózes visszatére,
Mély gond ül szemében, gond ül a homlokán,
Köd dereng körülé, sűrűn gomolyogván.

Szikláról sziklára hull alá a csermely,
A hogy lejobb kerül, foszlik a ködtenger,
Ott a felleg szélén, rég várja naponta
Mózes, Núnak fia, Jozsué a szolgál.

Most megjött a vezér . . . leborul elébe,
De az üdvözlő szó elhal remegésbe,
Fenséges homlokon ül a harag, átok,
Szikrázó szemekben lobogó villámok.

Már látszik a tábor . . . már hallatszik hangja,
Futó szél felkapja, magával ragadja,
Rideg szirthez csapja onnan visszadördül,
Jozsué szól: «Uram, kürt harsog a völgyből.»

«Fulladj el átkos hang, harsona törj össze,
Káromló rivalgás, némulj el örökre!
Nem diadalt hirdetsz, nem is vereséget,
Mulhatatlan szégyent, mely lelkemben éget.

Nézd e czéda népet, bálvány körül tánczol,
Hütlenül elfordult Seregek Urától.
Színaranyból öntött Istent borjuképre,
Az előtt csorog az áldozatok vére!»

Rémítő dühében messze elhajítja
Törvények tábláit . . . Isten maga írta!
Kő a kőre súvit, ezer szilánk pattan,
Visszhangul az ég is dördül a magasban.

Borzad, a ki látja : mint mikor fővénybe
Gyors, czikázó villám sisteregve sujt le
Mózes elől a nép úgy porzik szét messze,
Vétek öntudata kél gyáva szivekbe'.

Egyetlen ütésre felbukik a bálvány,
Porrá ég a szennyes áldozatok lángján,
Víz színén szétszórja, nyoma se maradjon,
Iszap rejtse mélyen ingoványos parton.

«Háládatlan fajzat, aljas söpredék te
Rajtad a pogányság fertőztető vétké!
Kóbor kutya lelke nem ismer hűséget,
Mérges giz-gaz vagy te, kiirtalak téged!

Ide mellém álljon, kinek szive tiszta!
A kit megbánás hoz Jehovához vissza!
Vétkesek vérében fürödjék a kardunk,
Istennek szent nevét dicsérje az ajkunk!»

Sátrak során végig patakként hull a vér,
Atya gyermeket öl, testvért gyilkol testvér,
Háromezer hulla fekszik vérbe fagyva . . .
Kereng a magasban ölyvek éhes hadja.

Szinai bérczének meredek ormára
Megindult lélekkel Mózes ismét járna:
«Uram, a te néped bűnökben fetrengett,
Megbűnhődött érte . . . adj neki kegyelmet!

Szünjék meg haragod, bocsásd meg a vétket,
A te szavad lesujt, a te szavad éltet,
Akaratod szerint világ sorsa eldől,
Irgalmazz; . . . vagy pedig törülj ki könyvedből.

Törülj ki könyvedből, hadd essem el én is,
 Vérrel a véremből, hadd bukjam el én is,
 Csikasz farkas éljen Izráelnek csontján»
 Zúgott az Úr hangja: «Figyelj reám szolgám!

Én vagyok az Isten, igazságos Isten,
 A kinek szívében rút hamisság nincsen,
 Szemet veszek szemért, vért veszek a vérért,
 Ártatlant nem vesztek bűnösök vétkéért.

Eljön még az a nap, törvénytétel napja,
 Mikor ez a nép is ítéletét hallja,
 A mikor a gonosz minden tettért szenved,
 A mikor a tiszta nyer égi kegyelmet.

Fel hát újra Mózes . . . Vessed kőtáblára
 Mi az örök Isten örök igazsága,
 Nem pusztít el vihar, nem sodor el örvény,
 Biztos úton vezet szent szavam: a törvény!»

Budapest.

Dénes Tibor.

AZ AM HOÓRECZ.

Adalék a második templom korabeli pártharczok történetének
 ismertetéséhez.

Föltételezhetem — s talán joggal — hogy nincs az Év-
 könyv olvasói közt csak egy is, ki életében még soh'se
 hallotta volna a kifejezést: Am Hoórecz. Zsidó körök-
 ben közkeletű e kifejezés, sűrűn halljuk, magunk is al-
 kalmazzuk, de ha arra kerül a sor, hogy e szónak hű
 és szabatos, a benne rejlő fogalomkört teljesen vissza-
 tükröztető fordítását adjuk, úgy megakadunk s azt

vesszük észre, hogy itt is azon számos és közhasználatban levő szavak egyikével van dolgunk, a melyek a fordítás által sokat veszítenek a fogalom gazdagságából, a tartalom tömörségéből, a kifejezés zamatjából.

Mit értünk ugyanis Am Hoórecz alatt? Ha e kérdéssel sorra járnék t. olvasóim közt, úgy bizonyára sokféle választ kapnék, a melyek azonban különböző árnyalatokban csak azt fejeznék ki, hogy Am Hoórecz az, a ki a vallásos dolgokban tudatlan, nem ismeri a vallásgyakorlatot, járatlan Izraél szent irodalmában. Ma tényleg ezt értjük alatta s a benne rejlő fogalomkörre nézve teljes kielégítést nyer a kíváncsi kérdező, ha megtudja, hogy a szó maga «ország népé»-t, tehát a népet, a tömeget, a profanum vulgust, vagy a «föld népé»-t jelenti, tehát a parasztot, a kinek Palesztinában ép oly kevéssé volt módja és alkalma kiművelődni, irodalommal, tudománynyal megismerkedni, mint akár a magyar parasztnak.

Tudom, hogy sokan, kiknek érzékenységet legtávolabbról sem érinti az Am Hoórecz kifejezés, melyet nemcsak mosolyogva hallgatnak meg, de minden ségyszerűség nélkül, sőt sokszor még önvédelem czéljából is használnak önmagukról, nagyon is neheztelnének, ha a szó jelentését a paraszt szóval magyaráznók, mint-hogy a paraszt kifejezés nemcsak az ismeretek hiányát, hanem a műveletlenséget, a társadalmi illem nélkül való szűkölködést is magában foglalja. Pedig látni fogjuk, hogy volt a zsidó történetnek olyan korszaka is, a mikor Am Hoórecz alatt tényleg parasztot értettek.

S ugyan mit szólnának, ha azt mondanám, hogy Am Hoórecz valósággal nem jelent egyebet, mint idiótát?

Persze nem a mai értelemben, hanem eredeti fogalmának megfelelően, a mikor a még élő görög nyelvben az idióta magánembert jelentett, szemben az államférfiakkal, népet szemben a közügyek vezetőivel, utóbb pedig mindenkit, a ki valamely jellegzetes tulajdonsággal felruházott körön kívül állott, s így a tudóssal szemben a tudatlant, a szakértővel szemben a laikust jelentette. Azóta az idióta a hülyeségig fejlődött, holott az Am Hoórecz lényegében ma is csak az, a mi volt régente, t. i. Am Hoórecz.

Ezen szó alakját és fogalomkörét még legjobban talán a laikus szóval fejezhetnők ki; a laikus szintén a népet jelentő görög szóból származva eredetileg a vallás tudományától távol álló tömegre vonatkozott szemben a vallástörvényt képviselő testülettel, a klérussal, a mely jelentés utóbb mindenre átruháztatott, a mi bizonyos szaktudással állott szemben.

Így tehát három szó áll rendelkezésünkre, a melyekkel az Am Hoórecz le volna fordítható: a dehonesztáló paraszt, az értelmetlenné vált idióta és az egyrészt nagyon is sokat, másrészt pedig semmit sem mondó laikus, s mindannyian érezzük, hogy ha e szavakkal lefordítva nem is forgatjuk ki egész lényéből az Am Hoóreczet, úgyde egyik sem képes teljesen kifejezni a szó jelentését, s csak azt érezzük, hogy az Am Hoóreczet csupán megérteni tudjuk, de nem lefordítani. Hogy pedig miért nem lehet egészen kifejezően lefordítani, annak okát egyedül abban találom, hogy e szó értelme — el-lentétben a más nyelveknél tapasztalható történeti fejlődéssel — a történet folyamán nem változott, hanem gazdagodott tartalomban. A mint anyanyelvünkben,

még nem is oly régen, a cseléd szót gyermekére alkalmazta a szülő, vagy a mint a vásárcsarnokban már nem a fejedelmi címzést jelzi a nagysága kifejezés, úgy egészen mást értünk ma az idióta és laikus szavak alatt is, mint a mit eredetileg, vagy a történeti alakulás egyes fázisaiban jelentettek. Nem úgy az Am Hoórecz; az nem változott Izraelben soha, hanem mindig szaporodott. Ha az élő nyelvekben használt szavak fejlődését folyamhoz hasonlítanám, mely helyenként a beléömlő mellékvizek következtében s a különböző közetek behatása alatt nemcsak színében, de vegyi alkotó részeiben is változik, úgy az Am Hoórecz szót czisztarnához kellene hasonlítanom, mely magába fogadta mindazokat a képzeteket, a melyeket Izraelben a történet egyes korszakaiban az Am Hoóreczről alkottak, megőrizte a régít s folyton gyarapította újabb képzetekkel a tartalmát, úgy, hogy a mai Am Hoórecz már nemcsak egyik újabb árnyalata a fogalomnak, hanem egész színeképlet, melyben fölismerhetők a harmadfél-ezer éves történet nyújtotta derűs és sötét sávok.

Ha ezek után természetesnek találjuk a lehetetlenséget, hogy egy szóval lehessen visszaadni e kifejezés teljes tartalmát, úgy legalább adjunk választ arra a kérdésre, hogy a történeti fejlődés alapján kire alkalmazható jogosan e szó?

Körülbelül 1700 évvel ezelőtt már oly tekintélyes történetnek örvendhetett az Am Hoórecz, hogy még a tudományosság és törvénykezés vezető férfjaiban is kétség támadt már az iránt, hogy tulajdonképen ki értendő alatta, s másrészt már oly erős hálót fontak akkor a vallásos és társadalmi törvények az Am Hoórecz

köré, hogy a tudósok kénytelenek voltak a kérdéssel behatóan foglalkozni, hogy pontosan s minden kétséget kizáró módon állapítsák meg az Am Hoórecz lényegét.

Megindult hát a nagy vita (Berakhoth 47. b.); azt mondta az egyik: Am Hoórecz az, a ki reggelenként és esténként nem imádkozza el a Semá Jiszróélt; a másik mondá: az az Am Hoórecz, a ki nem rak Tefillint; a harmadik nézete szerint: a ki négyszögletű ruhája sarkain nem hord Czicziszt; a negyedik úgy véli, hogy az, a ki lakása ajtaján nem tart Mezuzót; az ötödik szerint, a ki étkezésnél figyelmen kívül hagyja a megtisztulás törvényeit; a hatodik szerint az tekintendő Am Hoórecznek, a ki gyermekeit nem taníttatja vallástudományra; az általános nézet oda irányult, hogy bármennyire otthonos legyen is valaki a vallástudományban, mégis csak Am Hoórecz az, ha nem adta meg a kellő tiszteletet a tóra tudósainak; végre pedig még olyan nézettel is találkozunk (Berakhoth 61. a.), mely szerint Manoach azért volt Am Hoórecz, mert mindenben a felesége tanácsát követte.

Ime, t. hallgatóim, tengernyi irodalmunkban az egyetlen hagyomány, mely az Am Hoórecz fogalmának meghatározásával foglalkozik, s mely meghatározások azonban — bár igen fontos vallásgyakorlati tételek elhanyagolását veszik kiinduló pont gyanánt — nem nyújtanak elég alapot azon szigorú vallásos és társadalmi törvényeknek, annak a megdöbbentő gyűlöletnek s kiközösítő törekvésnek, mely évszázadokon át megvetéssel, megbélyegző lealázással környezte az Am Hoóreczet. E rendszabályok s kijelentések, melyek legnagyobb-

részt a közönséges időszámítás első két századában tettek, a következők: Am Hoórecztől nem szabad elfogadni tanuságot, nem szabad őt valamely titokba beavatni, nem szabad sem árvagyámnak, sem jótékonyági pénztár gondnokának kinevezni, elveszett jószágát nem szabad kihirdetni, hogy a becsületes megtaláló visszaadhassa, sőt utazás alkalmával kísérendőül sem szabad felfogadni (Peszachim 49. b.), mert az Am Hoórecz gyanus egyén, ki nemcsak az enyém s tied közti különbséggel nem törődik, de szükség esetén még utitársa életét sem tartja szentnek. Ma szocialistának, vagy anarkistának mondjuk az illetőt, Palesztinában Am Hoórecznek nevezték azt, a kinek jelszava volt: az enyém tied s a tied enyém (Aboth V. 10.) Nem szabad Am Hoórecz leányát feleségül venni, s a ki Am Hoóreczhez adja leányát, mintha oroszlán karmai közé dobta volna (Peszachim 49. b.). A mihez az Am Hoórecz hozzányúl s ha csak gyanúba fogható is az érintése, már tisztátlan, a miért is a ki tudós vagy vallásos hírében akar állni, ne tartózkodjék Am Hoórecz társaságában (Berakhoth 43. b.), ne lakjék nála s ne adjon neki szállást (Demaj II. 3.), ne étkezzék vele együtt (Sabbath 13. a.) s ha már a béke kedvéért meg is engedhető, hogy a tudósnak vagy vallásosnak felesége szítát vagy rostát kölcsönözzön az Am Hoórecz feleségének, sőt még hogy segédkezzék is neki az őrlésnél, de azonnal ott kell hagynia, mihelyt dagasztani kezdi a tésztát (Chulin 6. b, Gittin 61. a.). Ám nemcsak a lévítai tisztaságra nézve vétetik gyanúba az Am Hoórecz, de a papi járulékokra nézve is s szavának nincsen hitele, ha bármint erősítgeti is, hogy gabonájából, vagy gyümölcséből megadta

a dézsmát ; ezért a ki igényt tart arra, hogy vallásosnak tartsák, ne adjon el gabonát az Am Hoórecznek (Demaj II. 3.) s a ki azt akarja, hogy tized dolgában higgyenek szavának, az ne lakjék Am Hoórecznél (Demaj II. 2.). Am Hoóreczet nem szabadott harmadiknak befogadni Mezumon-Bencsoláshoz (Berakhoth 47. b.), a vallásgyakorlatban megengedett könnyítést nem szabad vele közölni (Menachoth 99. b. Chullin 15. a.) s előtte zárva vannak a menyország kapui is : Am Hoórecznek nincsen túlvilági léte s nem fog részesülni a feltámadásban. (Kethuboth 111. b.).

Természetes, hogy az Am Hoóreczek nem nagy önmegtagadással fogadták a tudósok ezen rendszabályait s lealázó kijelentéseit, hanem oly féktelen gyűlölet támadt bennük, a minőre csak az Am Hoórecz képes. Nagyobb a gyűlölet — mondja a hagyomány (Pesachim 49. b.) — melylyel az Am Hoórecz viseltetik a tudósok iránt, mint a minőt a bálványimádók táplálnak Izraél iránt, s ha a létfontartásban nem volna ránk szükségük, úgy bizonyára már rég agyonverték volna bennünket. Rabbi Akiba is mondta : a midőn még Am Hoórecz voltam, forró vágyamat képezte, hogy egy tudóst fogaimmal téphessek széjjel (u. o.). Persze az ilyen jámbor óhajtasokra a tudósok sem maradtak adósak a válaszszal s oly kijelentésre ragadtatta el magát R. Eli-ezer, hogy az Am Hoóreczet szabad Jom Kippurkor, mely szombatra esik, leszúrni, ha — mint későbbi magyarázók mondják — akkor vérfertőzést követett el (u. o. és Ran az Alfászihoz u. o.), valamint R. Jochanan, ki azt mondta, hogy az Am Hoóreczet szabad mint a halat fölhasítani, mit a középkori vatikáni czen-

zura megtoldott a Jehudi szóval, hogy t. i. a szeretetnek ezt a művét csak a zsidó Am Hoóreczen szabad gyakorolni (u. o. Bacher, Ag. d. P. Am. I. 64.⁵). A kölcsönös gyűlölség megtagadta az Am Hoórecztől még a képességet is a jámborságra (Aboth II. 5. Erubin 39. a.) s szépen fejezi ki a tudósok engesztelékenységet s az Am Hoórecz jámborsága iránti bizalmatlanságot R. Simon b. Lakis mondása, mely szerint ha egy tudós bosszúálló és haragtartó, úgy kösd övedre, azért csak ragaszkodjál szívósan hozzá, de ha egy Am Hoórecz jámbor, úgy menekülj a szomszédságából (Sabbath 63. a.). Az Am Hoórecz iránt táplált gyűlölség nemcsak pusztá theória volt, hanem — úgylátszik — szomorú gyakorlati következményekkel is járt, melyet a következő eset világít meg. Marcus Aurelius római császár idején nagy pestis és éhínség dühöngött Palesztinában is; midőn már magas fokra hágott a nyomor, R. Jehuda, a dúsgazdag pátriárka megnyitotta gabonatárait és segélyt osztogatott az inségesek között, de eleve is kijelentette, hogy csak azokat részesíti segélyben, kik valástudományyal foglalkoztak, holott Am Hoórecz ne is merészeljen közelébe férközni; segélyosztás közben betolakodott hozzá Jonáthán b. Amram s könyörögve mondá: Uram, adj nékem is ennem; mire a pátriárka kérdé: Fiam, tanultál-e Irást? Jonáthan azt felelé, hogy nem. Úgy talán írásmagyarázatot? Azt sem! Úgy hát mi alapon adjak néked élelmet? Adj, Uram, ennem, mint a hogy szemtelen kuttyákat s ragadozó hollókat is táplál az Isten! A kétségbeesés megindította a pátriárkát és segélylyel bocsátotta el Jonáthánt; de minthogy még azután is sopánkodott azon, hogy gyön-

geségében Am Hoórecznek adott kenyeret, környezete arra figyelmeztette, hogy úgy rémlik, mintha az a Jonáthán a tudósok közé tartoznék; az ügyet megvizsgálták s miután kitűnt, hogy Jonáthán csakugyan nem a tudománya révén akart kenyérhez jutni, ez az önmegtagadó szerénység annyira meghatotta a pátriárkát, hogy azontúl az Am Hoórecznek is juttatott segílyt, előbbi eljárását azzal okolván meg, hogy mindennemű csapás csak az Am Hoórecz miatt éri a világot. (B. Bathra 8. a.).

Ezek után t. olvasóim most már igazán türelmetlenül kérdezhetnék, hogy tulajdonképen mit is jelent hát az Am Hoórecz? Mert az imént hallott kijelentéseket, rendszabályokat, társadalmi elszigetelést és megdöböntő gyűlöletet nem képes kielégítő módon megokolni a talmudbölcsek meghatározásainak egyike sem. Mindenki méltányolni fogja a talmudbölcsek álláspontját, kik a legszigorúbb megítélés alá fogták a válástörvény megszegőit, mindazonáltal nem találunk elég alapot az Am Hoórecz olyatén megrendszabályozására s nem értjük meg az ellene lángoló fékevesztett haragot, ha az Am Hoórecz ismertető jele nem lett volna egyéb, mint csak az, hogy nem tartott be pontosan egy-egy meghatározott hagyományos törvényt, vagy nem adta meg a kellő tiszteletet a tudósoknak, vagy különösen ha R. Nachman definícióját akarnók elfogadni, hogy Am Hoórecz az, a ki mindenben a felesége tanácsát követi.

A meghatározások s rendszabályok eme útvesztőjéből csak a történet fonala vezetheti ki az Am Hoóreczet úgy, hogy teljes alakjában, igaz mivoltában figyel-

hessük meg. Mielőtt azonban megragadnám a történet fonalát, kérem t. olvasóim közül azokat, kik a zsidóság történetével soh'se foglalkoztak, sziveskedjenek türelmes figyelemmel követni az előadást; azon fogok igyekezni, hogy az ismeretlen talajon ismerős alakzatokat találjanak fel az idegen képekben.

A bibliai könyvek, melyek a babylóniai fogságig tárgyalják őseink történetét, az Am Hoórecz kifejezést részben általában a lakosságra, legtöbbsnyire pedig a népre használja, ellentétben a királylyal, papokkal, hatusági személyekkel, tehát az idióta eredeti értelmében. A babylóniai fogságból való visszatérést s a templom restaurálását tárgyaló könyvekben már más jelentése van az Am Hoórecznek, mely kifejezés alatt az országban lakó pogány és félzsidó nép értendő, melylyel a fogságból visszatért zsidók összeházasodtak. Az utolsó próféták és a jeruzsálemi templom buzgalmas helyreállítói teljes lelkesültséggel igyekeztek a vallásos érzület föllendítésével megszerezni a templom számára a régi dicsőséget, s a vallásos érzület benső megerősödése céljából elkülönödéssre szólították fel a hazatért zsidókat az ország népétől. A vegyes házasságok felbontása és a társadalmi különválás nagyrészt sikerült is, de — s ez a de képezi azt a vörös fonalat, mely keresztülhuzódik az egész történeten s a mely összeköti a mai Am Hoóreczet a kétezer évvel ezelőttivel, a mikor Am Hoórecznek nevezték nemcsak az országban lakó más vallású népeket, hanem természetyszerűleg a zsidók közül is azokat, kik velük a vallásos kötelék meglazítása árán léptek szorosabb érintkezésbe. Ezen az alapon fejlődött ki Palesztinában mindinkább na-

gyobbodó két párt: az Am Hoórecz és az elkülönödők tábora.

A magyar reformáció idején különösen kedvelt témája volt az íróknak, hogy párhuzamot vontak a magyarok és a zsidók története közt. Igaz ugyan, hogy az egészen párhuzamos vonalak sohse találkoznak úgy, hogy teljesen födjék egymást, de emberi szemeinkkel mégis csak azt látjuk, mintha bizonyos távolságban egy csúcsba futna össze a két vonal s így nem bánom, ha jól eső optikai csalódással tekintik is a párhuzamot, melyet a magyarok s a zsidók története közt akarok vonni, mert hazánk eleven emlékekben élő története s még mai napig sem befejezett országos és zsidó felekezeti pártalakulása legalább meg fogja értetni velünk a zsidóság régi történetét.

A hazai zsidóság körében tapasztalható vallásos irányzatokat s ezeknek egymás elleni heves küzdelmét ismerik önök. Ezen kép kiegészítése czéljából idézzék képzeletük elé hazánk XIX. századbéli szomorú s jól ismert történetét, azt a két villamos battériát, mely Pozsonyban és Bécsben volt felállítva, a melyek ellentétes áramlatából kipattant szikra a forradalom lángjába borította az országot. Önök ismerik az előzményeket, ismerik a következményeket, tudják, hogy előbb is, meg utóbb is, a ki akár hiúságból, akár politikából, akár nagyravágyásból, akár pedig csakugyan a haza érdekében óhajtott szerepelni, vagy eredménynyel működni, annak kaczerkodnia kellett az osztrákkal s volt idő, mikor németnek mondták azt is, ki magyar nadrág helyett pantalonban járt, még ha a legigazabb honfiúi szív dobogott is keblében. Ezen történeti háttér mellett

képzeljék el a parlament mai pártalakulását, az úgynevezett szabadelvű pártot, melyet az ország egyes vidékein most is csak német pártnak hívnak, s vele szemben a függetlenségi s klerikális irányzatú néppártot, úgy e tükörben hű képét láthatják a zsidók történetének a második templom idejéből, valamint bármely alföldi kurucz hanglejtéséből, melylyel még ma is «a némötji» ről szól, kiérezhetik a gyűlölet s megvetés egész skáláját, melyet a talmudból idézett mondások az Am Hoóreczről hangoztatnak. Mert Am Hoórecz egyértelmű volt a hazaárulóval.

Ugyanis a babylóniai fogságból való visszatérés után bár saját országukban, őseik hazájában, de idegen uralom alatt éltek a zsidók. Egymást váltotta fel a perzsa és makedón, majd az egyiptomi és szír uralom, mely idegen fenhatóság képviselője a főpapok kezében volt. Ez alkalommal nem bocsátkozhatom annak a taglalásába, hogy mivé alakulhatott volna Palesztina helyzete, ha a második templom helyreállítása után azonnal külön kezekben lett volna a politikai s külön a vallásos főhatóság; tény az, hogy végelemzésében e két hatalom egyesítése okozta a szentföld benső békéjének a földúlását, az ellentétek kiélesedését, a jeruzsálemi szentély gyakori megfertőzését, a zsidó nép nagy tragédiáját.

A főpapok, minthogy politikailag felelősek voltak az idegen fenhatósággal szemben, szüntelen összeköttetésben álltak az idegen udvarral s így gyakran juthattak abba a helyzetbe, hogy akár egyéni hajlamaikat követve, akár pedig az uralkodó hatalom iránti hízélgés folytán, oly idegenszerű szokásokat vegyenek fel, a melyek az

elkülönödéssre hajló vallásos nép előtt csorbát ejtettek a vallásos tekintélyen.

Az egyiptomi és szír udvarokban a görög műveltség s görög vallás divott, s a ki Jeruzsálemben politikailag szerepelni, vagy a királyi udvar kegyébe akart jutni, az nem zárkozhatott el a görög műveltség elől, melynek előmozdítói a főpapok s a papi családok voltak, mint a melyek a zsidó népben a magas arisztokráciát képezték s ennek révén a politikai vezetést is képviselték. Eleinte politikai okosság volt a görög művelődés és szokások meghonosítása, mely visszatetszést keltett ugyan s mindjobban növelte az elégedetlenséget is a vallásával elzárkozó nép körében, de utóbb, midőn a főpapi hatalomra vágyás olyan versengést keltett, hogy a főpapi jelöltek nem tudtak különbséget tenni a templomi vagyonban az enyém és tiéd közt, és a szír udvarnál egymásra licitáltak a megvesztegetésben s a görög szokások terjesztésében, a mi által éppen Antiochus Epiphanes vérszemet kapott s a hatalomért még vallásukat is eláruló főpapok segédkezésében bízva magát a görög vallást akarta meghonosítani a zsidók közt, tetőpontjára hágott az elégedetlenség s a vallására féltékeny nép a Hasmonæus papi család köré csoportosulva, mely család talán egyedül képviselte a papok közt a zsidó nemzeti irányt s az idegen szokások terjesztésével szemben az arisztokraták közül az ellenzékét, kibontotta a forradalom zászlaját. E forradalom a vallásos független néppárt győzelmével végződött s miután oly teljes volt a diadal, hogy a hős Makkabeusok egészen fölszabadították az országot a szír uralom alól s megalapították a független királysá-

got, megfosztották a görögösítő ősrégi főpapi családot a hivatali utódlás jogától, s helyébe a néppárti Makkabäus Simon lépett mint egy új főpapi s fejedelmi dynasztia megalapítója.

Ettől az időtől fogva a pártok szerepet változtattak; kormányra jutott az előbbi ellenzék s ellenzéki párttá szervezkedtek azok, kik a hatalom polczáról letaszítva már azért sem tudtak belenyugodni a megváltozott helyzetbe, minthogy maga a nép továbbra is tisztelte bennük a papi jogokkal felruházott születési arisztokráciát. Előbb a vallásos és nemzeti buzgóságában elkülönödő nép alkotott külön pártot, a Perusim, a farizeusok, vagy elkülönödöttek pártját, mely párt természetesen Am Hoórecznek nevezte mindazokat, a kik az elkülönödöttek pártján kívül állottak, kik meghódoltak az idegen szokásoknak s az erős nemzeti érzés feláldozásával, mely nem járhatott vallásos lanyhaság nélkül, igyekeztek az idegen uralomnak hízelegni. Most, hogy a farizeus párt jutott uralomra, ellenzékké szerveződött a letaszított papi arisztokrácia, mely párt ez idő óta a szadduceus nevet viselte, azoknak a jelzésére, kik Zadok főpap utódjaihoz szítottak, a mely párt tagjaira azonban a farizeusok továbbra is a régi közkeletű Am Hoórecz kifejezést alkalmazták, mint olyanokra, kik a nemzeti öntudat lazaságával idegen szokásokkal kaczerkodnak s a kik szabadabb vallásos gondolkozásukkal a nyílt vitatkozás terére léptek. Míg ugyanis egyrészt a farizeusok, vagyis a jeruzsálemi néppárt a vallásosság megerősítése céljából elkülönítő törvények felállításán fáradoztak, addig a szadduceusok, vagyis a jeruzsálemi szabadelvű-párt, a görög kor-

szellem szabadelvű irányát követték, tagadták a lélek halhatatlanságát, az emberi szabad akaratot, ellentétbe helyezkedtek a hagyományos törvényhozással s az Írás törvényeinek csak a szellemét tekintették irányadónak; daczára annak, hogy a párt zömét papok képezték, nem vették pontos figyelembe a papi tisztaság hagyományos törvényeit, s könnyen vették a női tisztulás szabványait (Niddah 33. b. l. Weisz, D. D. Vedórsov I. 119.), nem kötötték magukat a mindennapi Sema-imának meghatározott időben való elmondásához; az Írás törvényeit: «kösd azokat jelül kezedre s homlokdíszül szemeid közé s írd azokat ajtófélfádra» valamint: «szemlélőszálakat készíts ruhád sarkaira» raczionálisan magyarázták s nem raktak Tefillint, nem hordtak szemlélőszálakat s nem vertek ajtaikra Mezuzót. Valóban a Talmud erre vonatkozó tételeiben teljesen födi egymást az Am Hoórecz a Szaduceus kifejezéssel, a minthogy tényleg több helyen a farizeussal kifejezetten az Am Hoórecz van ellentétbe állítva (Sabbath 13 a. Chagiga 18 b. Chullin 35 a., valamint, hogy a Chabèr-Társ is ugyanaz, mint farizeus, csakhogy egymás közt Társ-nak szólították egymást; l. Schürer, Geschichte II. 400 és Weisz, D. D. Vedórsov I. 115. A Chaber pedig ellentétbe van helyezve az Am Hoóreczczel, Demaj II. 3. VI. 9. Chagiga 25. b. Erubin 39. a.); ebből érthető meg, miért rovatott fel halálos bűn gyanánt az Am Hoórecznek, ha az Aron Hakkódes (frigyláda) helyett a nép nyelvén használatos arameus Arna kifejezést mondta s a «zsinagóga» szó helyett «nép házá»-t mondott (Sabbath 32. a.), melyben gúnyos utalást láttak arra, hogy a templom feletti uralmat a nép s a néppárt fog-

lalta le és ebből érthető meg, hogy az Am Hoórecznek miért nincs túlvilági léte s hogy az Am Hoórecz fogalmának megállapításakor a múlt emlékei alapján miért mondták, hogy Am Hoórecz az, a ki nem mondja reggel-este a Semát, vagy, a ki nem rak Tefillint, nem hord Czicziszt, vagy nem tart Mezúzót; ebből magyarázható meg Simon ben Gamliél fájdalmas feljajdulása, hogy: «a papi járulékok és tizedek szentesítésének törvényei a tóra lényegéhez tartoznak s mégis Am Hoóreczeknek voltak kiszolgáltatva» (Sabbath 32. b.), melylyel a templom pusztulása fölött bánkodó tudós a nemzetietlen s így vallástalan főpapokra utalt, valamint, hogy a talmud számos törvénye a levitai tisztságról s papi járulékokról mindazt a meggyőződést kelti, hogy azok nem a tudatlan köznép fékentartására, hanem a vallástalan és nemzetietlen arisztokrata-párt ellen-súlyozására hozattak. Így bővült az Am Hoórecz fogalma a nemzeti érzés megtagadásától a vallásos könnyüvérvőségig, mely ellen annál inkább buzgólkodtak a farizeusok, minthogy szomorúan tapasztalták annak a mondásnak igazságát, a melyet egykor egy Tiszapárti képviselő vágott oda boldogult Csanády Sándornak, hogy ha ő jutna a kormányra, úgy ő is szögre akasztaná az elveit. Bizony csakhamar szögre akasztották elveiket a hasmonæus főpap-fejedelmek is, kik a vallásos néppárt vállain jutottak a trónhoz; a királyi udvarnak az arisztokratákkal kellett tartania, a külföldi udvarok utánzásában áldozatul hozta a szigorú vallásos irányzatot s bizonyára ilyen emlékek hatása alatt keletkezett a talmudi mondás (Horajoth 13. a.), hogy egy fattyú vallástudós többet ér, mint egy Am Hoórecz fő-

pap (a minthogy Hyrkán János szadduceus főpap-fejedelmet tényleg megrágalmazták mocsoktalan származásában a farizeusok) s bizonyára ily emlékek hatása alatt tette meg később R. Eliezer azt a bánatos kijelentést, hogy midőn egykor Izrael vénei királyt kértek, helyesen cselekedtek, mert azt mondták: adj nekünk királyt, hogy bíraskodjék felettünk, de ezt elrontották az Am Hoóreczok, kik azt mondták: mi is olyanok akarunk lenni, mint a többi népek (Szanhedrin 20. b.). Ezek a királpárti Am Hoóreczok nemzetellenes és vallástalan törekvéseikkel elérték azt, hogy a nép egészen a farizeusokat támogatta, kik oly erős pártot képeztek, hogy még a vérszomjas Heródes (kit idegen származása folytán Josephus, Antiquitates XIV. 15. 2. «idiótá»-nak és «félzsidó»-nak nevez) sem tudta elnyomni őket s hogy a papok, kik túlsúlyban a szadduceusokhoz tartoztak, kénytelenek voltak a farizeusok utasításai előtt meghajolni; pedig vallásosságukat színelgesnek tudta mindenki, jámborságukban meg nem bízott senki, mert már gyökeret vert Hillél mondása: az Am Hoórecz nem lehet igazán jámbor, akárhogy hangoztassa is folyton a törvényt, mégis csak szadduceus; ma megfordítva mondják a törvényt hangoztató szabadelvű szadduceusokra, hogy mégis csak néppárti farizeusok! De hiába volt már minden színváltoztatás; addig kaczerkoddak a szadduceusok Rómával, míg kezére nem játszották az országot; Jeruzsálem sorsa már el volt döntve, Titus elhamvasztotta a szentélyt s a szadduceusok, kiknek éltető eleme a politika volt, miután nem szerepelhettek többé, az állam feloszlásával letűntek egyelőre a történet színteréről. Csak egyelőre;

mert ha a jámbor és igazán vallásos farizeusok megnyugodva Isten akaratában önmegadással szenvedték el a hontalanság fájdalmait s az iskolák légkörében, a törvény tanulmányozásában keresték vigasztalódásukat, úgy a szadduceusok, kiket Renan (*Geschichte*, V. 44.) a Párisban élő zsidó világfiakkal hasonlít össze, azon zsidó arisztokratákkal — mondja Renan — kik csak nagy ritkán járnak a zsinagógába s legtöbb idejüket nem zsidók körében töltik el, azok sehogy sem tudtak beletörődni az elnyomottság helyzetébe, szerepre vágytak és — daczára a legnevesebb törvénytudósok békéltető fáradozásának — addig élesztették a lappangó elkeseredettséget, míg tényleg sikerült az utolsó szabadságharcz lobogója köré gyűjteni a szentföld zsidóságát, mely végső küzdelem eredménye teljes leveretés s legjobbaink vértanúsága volt. Bizony megértjük a jámbor tudósok fájdalomszülte mondását, mely még félszázaddal utóbb is vádlólag hangzott el R. Juda pátriárka ajkairól: Minden baj csak az Am Hoórecz miatt éri a világot.

A Bar Kochba lázadás után nem szerepel többé az Am Hoórecz, de még nem halt ki egészen; nem farizeusoknak képezi már ellentétét, hanem a Talmud Chakham-nak, a törvénytudósnak; az Am Hoórecz még nem tudott egyszerre szakítani teljesen a vallástalan irányzattal, a világfias gondolkodással, a vallástudósok iránt táplált lenézéssel, de lassanként elhalványodott a politikai gyűlölet s mintegy a békekísérlet szép példáját láthatjuk R. Juda b. Ilai (a buzgalmas R. Akiba tanítványa) mondásában, mely szerint (B. Mezia 33. b.) a talmud chakham tévedése szándékos bűnnek, holott

az Am Hoórecz vétke csak tévedésnek tekintendő; valamint R. Simon b. Lakis mondásában, mely szerint (Chullin 92. a.) Izraél a szőlőtőhöz hasonlít, melyen a venyigét a gazdák képezik, a fürtöket a tudósok, a leveleket az Am Hoóreczok s a fölösleges kacsokat a tudatlanok; a fürtöket észre sem venni, azok szerényen húzódnak meg, csak a leveleket lehet látni, de azért hadd imádkozzanak csak a fürtök a levelek javáért, mert ha a levelek nem volnának, melyek föltartóztatják a nap perzselő sugarait, úgy nem teremhetnének a fürtök sem.

A palesztinai zsidóság történetével kihalt egészen az Am Hoórecz régi fajtája; az elnyomatás kora nem alkalmas világiak nevelésére s az üldözés viharai egy földel alá űzik a közös sorsúakat; nincs ott már sem keletje, sem alkalma a pártoskodó szabad gondolkodásnak.

El is mosódott az igazi Am Hoórecz emléke, úgy hogy Babylóniában, hol Palesztina után a zsidóság szíve dobogott, a X. században már azt se tudták, hogy mihez fogjanak a Talmud sokrétű törvényeivel, melyek az Am Hoóreczra vonatkoznak, s jellemző egy ismeretlen Gáónnak a döntése, melyben azzal magyarázza meg az Am Hoórecz mivoltát, hogy váltót vagy kötelezvényt ír alá, a nélkül, hogy el tudná olvasni, vagy meg is érteni, a mit aláír; no ez már csakugyan Am Hoórecz, idióta, de a mai értelemben; s nem kevésbé jellemző Haj gáón döntése, melyben az olyan mondatik Am Hoórecznek, a kinek nincsen Derekh Erecz-je, a mit szintén nem tudok lefordítani, de hiszen megértjük alatta a parasztot (l. Tesuboth Hageonim, ed. Har-

kavy 1885. p. 116. és Tesub. Hag. Skhaaré Tesub. no. 23. és 24.).

Azóta közkeletűvé vált a kifejezés olyanok jelzésére, kik járatlanok a vallásos irodalomban. De vajon helyesen használjuk-e mi e kifejezést s csakugyan az rejlik-e benne, a mit mi értünk alatta? A nyelvészek azt állítják, hogy a szavakat ide-oda dobálják a történet hullámai s csak azt szabad értelmezésüknél irányadóul vennünk, a mit az egyes korok élő nyelvhasználata értett alattuk. Ez tökéletesen igaz ugyan, de az Am Hoórecz nem törődik a nyelvészek törvényével. Mert ma, a midőn a zsidóság kebelében ugyanoly jellegzetes törekvésű pártokat látunk, mint voltak Palesztinában kétezer évvel ezelőtt, egész öntudatlanul protestál maga az Am Hoórecz szóval és tettel az ellen, hogy a szó csak a fejlődés időleges értelmében és ne a kétezer év óta összehalmozódott jelentésben alkalmaztassék reá. Tessék csak valakit kiszemelni, a ki tetszelgős mosollyal önmagáról is elismeri, hogy Am Hoórecz; minő jellemző tulajdonságokat vesznek rajta észre, melyek folytán rászolgál a díszes névre? Művelt világfi, tagadja zsidó nemzetiségét, nem mondja el reggel-este a Semát, nem rak Tefillint, nem hord szemlélőszálakat, nem tart Mezuzót, gyermekeit nem nevei tóra-ismetre, a vallástudománynak nem adja meg a kellő tiszteletet, talán váltókat is ír alá vaktában s talán még a felesége tanácsát is követi.

Ezen elemekből áll az Am Hoórecz, mely szót ugyan lefordítani nem tudom, de az előadottak után, azt hiszem, mindnyájan rá fogunk ismerni.

Uj-Pest.

Dr. Venetianer Lajos.

MINDENTUDÓ ÁRON BÁCSI.

Ismerik őt minálunk, itt a Tisza partján.
Virágzik a bibircsók himlőhelyes arczán.
Testalkata olyan, mint a görbe fának törzse,
Kacsaringós «S» betűbe zsugorodik össze.

Atalvető lebernyeg, cifra kaczabajka
S térdig érő miatyánk libeg-lobog rajta.
Pajzánkodó sihederek gúnyt úznek belőle,
Panyókáján nagyot rántva nógatják előre.

Csetlik-botlik, meg-megáll. Inog már a térde,
Útközben a göröngyöt alig veszi észre.
Holdvilág süt fejbúbján, czipó van a hátán.
Gubbaszkodik bibliáján, akár csak böles Nátán.

Tudománya óriás, feneketlen tenger.
Ki gondolná, hogy ilyen öklömnyi kis ember,
Egyszemélyben pap és kántor, egyházfi és metsző
Azonkívül sírásó és házasságszerkesztő.

Szó, a mi szó. Őkelme már sok sírt áshatott
Fiatalnak, öregnek. Egynek *itt*, másnak *ott*.
Péter-Pállal szőkét-barnát összeboronálva
Többet küldött Gyehennára, mint a Menyországba.

Könyv nélkül is tudja ő, kinek hol a sírja,
Élő, halott egyaránt fejébe van írva.
Emlékszik, hogy ki mikor tért csöndes nyugalomra,
Sötétben is rátalálna minden sírhalomra.

A jázsági községek apraja és nagyja
Mindentudó Áronnak hívja-hivogatja.
Szent igaz, hogy Áron bácsi ördöngős nagymester
Rászolgált e dicső névre százszor is, nem egyszer.

Szatócsnak is beválna. Rég ott hever nála:
Viaszgyertya, havdála, naptár, mizrach-tábla,
S más efféle csiri-csaré, sok-sok drága holmi.
Potom áron lehet nála mindent vásárolni.

Kenyérhagyó nagyhétre süti a sok pászkát,
És sátoros ünnepre kötüzi a pálmát.
De mit ér, ha nincs keletje? Sajnos, de hát így van.
Annyit se nyer néha benne, mint Bertók a csíkban.

Minden lében fakanál. Nincs nyugta, nem pihen.
Lakodalmas dáridón ott terem sebtiben.
Sűrög-forog, sok a dolga, sok a mondókája,
Kivált, hogyha sűrű garast hullatnak markába.

Ha az áldás megfogant az új mátkapáron,
Hát megint csak bekukkan Mindentudó Áron.
Tán gyanítja, hogy fiuval köszönt be a gólya,
Köszörüli a szerszámját cirkumcizióra.

S ha az ágyból lábra kél az ifjú kis mama,
A «Szent kut»-hoz kísérni ő szokta egymaga.
Ő ad neki utmutatást két vagy három ízben,
Hogy mikép kell tisztálkodni szentelt *mikvë*-vízben,

Beteghöz is el-eljár, mint a javasasszozy,
De nem azért, hogy holmi kenőcsöt kotyvasszon.
Nem kell annak patikaszer, ördög-pirulája,
Egy-két zsoltár, szent zsolozsma jobban kikúrálja.

Am ha látja, hogy immár nem használ a kúra
S menni kell a vándornak az utolsó útra,
Ott virraszt az ágya mellett éjjelről-éjjelre,
És unszolja bűnbánatra, vallomás-tételre.

S ha jobb létre szenderült . . . Ő is zokog gyászol,
Siránkozó Jiszgadalt elmondja vagy százszor.
Imádkozik a halottért derűre-borura,
Korán reggel, késő este a templomot bújja.

Semmiye sincs szegénynek, se tücski, se hajtski.
Termőfája elvirult, többé már nem hajt ki.
Amije volt, elprédálta három mostohája.
Biz' a templom egere is gazdagabb őnála.

Ujévkor, ha megfújja a harsogó sófart,
Nyögdecselve köhinget és nagyokat sóhajt.
Hejh, mikor még rózsásabb volt életének útja,
Másképp szólott a riadó, vígabban is fújta.

Vége van már annak a szép időnek, vége.
Boldogsága rombadőlt s minden reménysége,
Amióta elhantolták első életpárját,
Drága kincsét, szemefényét, istenfélő Sárát.

Volt őneki egykoron második párja is,
Tűzről pattant menyecske, dévajkodó, hamis.
A míg ő a templomba járt, addig a szép Klára
Legényekkel ölelkezett magamulattára.

A harmadik, az még él, Delila leánya,
Haja nyüstjét gyakorta két kézzel czibálja.
Áspiskígyó, vén szipirtyó, Metuzsálemína,
Meglássátok, atyafiak, ez viszi őt sírba.

Fogytán a szusz... Lassankint minden cserbe hagyja.
Megnyekken a harsona s elreked a hangja.
Erőlködik szegény Áron — hiába, hiába,
Nem győzi már lélekzettel úgy, mint hajdanába.

Hány éves már kigyelmed? — tudakolják tőle,
Ő pedig csak czélozgat a zsoltárköltőre:
«Hetven évig él az ember, — jól mondta Szent Dávid,
Hetvenen túl már csak lézeng, pihenőre vágyik.

Bár ha Isten akarja, élélhet nyolczvanig.
De ki tudja? Hátha csak máig vagy holnapig?
Öregségünk javarésze vesződés és bánat,
Boldogságunk szép napjai gyorsan tovaszállnak.»

És hogy jobban megértsék Szent Dávid igéit,
Magyarázni igyekezik elejitől végig.
Minden szónak porcikáját csüri-csavarintja,
Majd a komoly szentbeszédet tréfára fordítja.

Vásároltam — hangzik a tréfás magyarázat,
Piros almát, borízút, hetven egynehányat.
És berakva kosaramba kezdtem kérincselni:
«Adjon egyet ráadásul, kedves Rézi néni!»

Hederíteni se akart könyörgő szavamra,
Nagynehezen mégis csak dobott kosaramba
Egy vadalmát, kukaczosat. Lám, *ilyen a rá'dás!*
Nem ér az egy ütöt taplót, nincs már azon áldás.

Igy vagyunk az évekkel. Szűken mérik nagyon.
Talán fönn az égben is nagy drágaság nagyon.
Hetven évet ád az Isten — jól mondja Szent Dávid.
Hetvenen túl egy-két rá'dás már nem sokat számít.

Rimánkodunk sokáig, sóvárgunk, sóhajtunk,
Míg végre a jó Isten megkönyörül rajtunk.
Nagynehezen kegyelemből megkapjuk a rá'dást,
De mit ér az, testvéreim, nincs már azon áldás!

Öregségünk javarésze vesződség és bánat,
Boldogságunk szép napjai gyorsan tovaszállnak.

Szolnok.

Heves Kornél.

ZSIDÓK A BOSNYÁK OKKUPÁCZIÓBAN.

Felolvasásra került az IMIT 1902 decz. 2. felolvasó estélyén.

Az ezután következő esztendőben negyedszázada annak, hogy Andrássy Gyula gróf, mint osztrák és magyar külügyminiszter elküldött előbb egy, aztán sok-sok magyar ezredet Boszniába, sétálni. Nem tudom, honnan támadt az a tévedése, hogy odalent, a Görbe hegyek országában várva-várják a mi katonáinkat, s hogy az egész okkupáció nem lesz egyéb, — a mint egy bécsi félhivatalos azt akkor költői lendülettel megírta, — «eine Promenade, mit Musikbegleitung inmitten ihrer Befreiung vom Türkenjoch entgegen jauchzender Völker.» (Séta zenekísérettel olyan népek között, melyek ujongva várják megszabadításukat a török iga alól.) Még a katonai körök is ebben a tévedésben voltak s föl sem tették volna előre, hogy abból az egy-egy kétheti sétából, melynek útját mesés pontossággal kiczirkalmazták a térképen, véres hadjárat lesz. A melynek történetét úgy stratégiai, mint politikai szempontból később többen is megírták.

De nem írták meg mostanáig sem, hogy milyen sze-

repe volt a zsidóságnak ebben a harczyi játékban. Nem pedig azért, mintha kicsinyelték volna ezt a szerepet, hanem mert a népkáoszban, a mi az okkupáczió idején Boszniában és Hercegovinában kavargott, nem tudták megkülönböztetni a zsidót a bosnyáktól, az albántól, az arnautától, a bolgártól, s Isten tudja csak még mi-féle fajbeliektől és népelemektől, melyek ott izegtek-mozogtak.

A megkülönböztetés alkalma és módja az első harczok lezajlása után is csupán azoknak adatott, a kik mint zsidók jutottak érintkezésbe a bosnyák zsidósággal. A nélkül, hogy kerestük volna az érintkezést, eljött annak természetes szüksége, — az őszi zsidó nagyünnepek beálltával. S találkoztunk olyan téren, a hol a zsidólélek mindenkor egybeolvad s fölébred benne az a tudat, hogy Jehova népe együvé való. Találkoztunk a templomban, Isten oltára előtt.

Másként és másutt nehéz is lett volna. A Keleten élő zsidó elszigeteltsége és zárkozottsága, a meglehetősen egyforma török viselet, melyet az idők folyamán akczeptált és csak az okkupáczió befejezése után vetett le — egyfelől, másfelől a mindent nivelláló uniformis nehezítette meg a kölcsönös fölismerést. Pár évvel a mi vendég- és sétalátogatásunk előtt jelent meg az az iráde, mely a Boszniában lakó zsidókat ha nem is egyenjogosította a többi bennlakóval, de föloldotta ama súlyos és megszegyenítő kötelezettség alól, hogy a ruhájukon megkülönböztető jelt viseljenek. Gondolom, hogy Midhát pasa műve volt ez a rendelet, legalább ő rá vall annak liberális szelleme.

A véletlen azonban úgy akarta, hogy én valamivel

előbb mint a többi társaim kötöttem ismeretséget a boszniai zsidókkal. Úgy történt, hogy szeptember 22-én, Bihács várának bevétele után két nappal, a mi századunktól küldöttek ki egy «czugot» az elrejtett fegyverek beszerzésére. Kellemetlen egy munka volt ez nagyon! A bosnyáknak családi ereklje ma is még a fegyvere, hát akkor, midőn minden egyes handzsárhoz és kováspuskához egész legendakör fűződött. El is tagadták a létezését és ha mégis rátaláltunk, olyan nyöszörgést vittek végbe, hogy bizony megesett volna rajtuk a szivünk, ha meg nem gondoljuk, hogy ez a «családi ereklje» pár nap előtt még erősen szerepelt az ellenünk vívott harczokban.

Közel a régi török lovaskaszárnyához, melynek széles udvarán még Mátyás-korabeli rozsdás ágyúgolyóbisok heverték, volt egy nagyon szűk sikátor, a melynek házai korántsem érték be azzal, hogy török szokás szerint hátat fordítanak az utcának, hanem még azonfeül félig a föld alá bujtak. Minden ház kis várnak látszott és mikor végigmasiroztunk a zeg-zugos sánczterületen, hálát adtunk az Istennek, hogy nem kellett ezt a területet fegyveres kézzel külön kivívni. Mert sok vérontásba került volna ez a munka!

Az utolsó háznál megállottunk és miután hadnagyunk óvatosságból feltüzette a szuronyokat, bekopogtattunk az alacsony, vassal kívül is, belül is bélelt ajtón.

Olyan gyorsan nyitották ki, mintha már vártak volna bennünket. A «portás» egy öreg férfiú volt, hófehér szakállal, félig törökösen, félig európai módra öltözve. Egészen elfogulatlanul viselkedett és két karját a mel-

lén összefonva, nyájas szalem alejkummal üdvözölte parancsnokunkat.

A hadnagy kiválasztott öt embert, a ki vele együtt ment a házba. Én is azok között voltam. Lementünk vagy tíz rozoga lépcsőfokon, végigkopogtattunk egy szűk folyosón és benn voltunk a családi szentélyben: egy meglehetősen üres, nagy teremben, a mely felülről, üvegtetőn keresztül kapta a világosságot.

Parancsnokunk szerb nyelven adta elő, hogy miért jöttünk, és fölszólította a ház urát, hogy adja elő, a mi fegyvere van. Mint bácskai fiú én is értettem szerbül, — a mi körülbelül azonos a bosnyákkal — és így maradt meg emlékezetemben az egész beszélgetés.

— Uram, — válaszolt az öreg férfiú, a ki minket idáig kalauzolt, — fegyverünk nincs... Minek is volna? Izrael nem harcolhat, mert az Úr haragja kiütötte kezéből a kardot és rámérte, hogy a türelem és megadás fegyverével győzze le ellenségeit... Aztán, ha volna is, maguk ellen én úgy sem harcoltam volna, mert, nemde, hogy magyarok?

— Azok volnánk! — válaszolt egy kicsit elcsodálkozva hadnagyunk.

— Én és a családom Magyarország vendégei voltunk 1861-ben, épen tizenhét esztendővel ezelőtt. Akkor történt, hogy egy kegyetlenszívű basa kiadta a rendeletet, hogy minden zsidó takarodjék ki a villajetből. Azzal gyanúsította őket, hogy titokban fegyvert és lőport szállítanak a lázadó bégeknek. Én hát itt hagytam a házamat és gyalogszerrel indultam a feleségemmel Magyarországnak. Mindenütt barátságosan fogadtak, nevezetesen hitsorsosaim, a magyarországi zsidók része-

síttettek vendégszeretetükben. Pancsován történt, hogy feleségem megszülte egyetlen leányunkat, a kinek én halából és jóleső visszaemlékezés kedvéért a Madzsarla nevet adtam.

— Ez mind igen szép, öreg! — mondta a hadnagy. — De nekem ki van adva a rendelet, hogy a házadat átkutassam. Mert a parancs, parancs!

Hozzá is láttunk. Kértük az öreget, hogy menjen előre és értesítse a háznépét, nehogy a szokás ellen vétünk, mikor őket meglepjük — fedetlen arczezal. Ő mosolyogva jegyezte meg:

— Nem vagyunk mi mohamedánok, hogy fátyollal eltakarjuk a nő arczát. Az utcán megteszik, mivelhogy máskülönben kicsufolná őket a bamba tömeg, — de hogy a mi asszonyaink lelki tisztaságát beszenyezhetné egy idegen férfiú tekintete, azt nem hiszszük.

Hanem azért mégsem találkoztunk nővel. Hallottuk azonban a suttogásukat magunk mögött. Különösen akkor, — s ijedten is hangzott egy kicsit, — mikor már végigjártuk az egész házat és egy alacsony vasajtóhoz értünk, mely olyan volt, mint a bejáratok a középkori gazdagok kincstárához.

Az öreg keze reszketett, mikor a kulcslyuk nyílását kereste és a szemében különös ragyogás jelent meg, a hogy könyörögve fordult a parancsnokunkhoz:

— Okvetlenül szükséges, hogy ezt is kinyissam?

— Nem segíthetek rajtad, öreg, — válaszolt a hadnagy, — mert úgy szól a parancs . . . De miért nem akarod kinyitni? Nagyon drága fegyver van tán ott?

— A legdrágább, a mi zsidó embernek adatott. Az, a mely harczolni segíti kétezer év óta és erőt ad neki,

hogy elviseljen szenvedést, gyötrelmet, lelki és testi megaláztatást. A thóra . . . Ide hoztuk, ide rejtettük, mikor az ostrom alatt egy ágyúgolyó átesapott a templom falán és az oreunt összezúzta . . . A thórát az a golyó sem bántotta . . .

A hadnagy egy kissé megsértődött.

— Miért nem akarod nekem megmutatni? — kérdezte. — Vagy azt hiszed, hogy keresztény ember nem tartja tiszteletben a más vallásbelinek szentírását? Vagy tán azt gondolod, hogy a nézésem megszentelteleníti?

— Távol legyen tőlem, hogy azt higgyem. De hozzányúlni, kézzel érinteni azt, csak zsidónak szabad. Nehéz és egymagam föl nem emelhetem, ki nem hozhatom.

Ekkor előléptem én.

— Jelentem alássan, hadnagy úr, — mondtam magyarul, — bennem megvan a szükséges kvalifikáció: zsidó vagyok én is.

Az öreg figyelmesen hallgatta a beszédemet és jóllehet, nem értett belőle semmit, kitalálta a gondolatmenetemet, mert most hozzám fordult:

— Jehudi ató? (Zsidó vagy te?) — kérdezte.

Egy kicsit meg voltam akadva, mert ámbátor gyermekkoromban szorgalmasan tanultam a héber tudományokat, az idők folyamán sok elpárologott az emlékezetemből. De összeszedtem magamat egyetlen, mindent megmagyarázó mondás elejéig:

— Halau áchim anachnu? Halau él echod borónu? (Vagy nem vagyunk mi testvérek és nem egy Isten teremtet minket?)

Az öreg odajött hozzám, szívére ölelt és megcsókolta az arczomat. Így kötöttem ismeretséget Pintó Benjamminal, annak a háznak az urával.

II.

Egy hét múlva újból találkoztunk. Roshasono előestéjén elmentem a templomba, hogy kadist mondjak abban az évben elhunyt édesanyámért.

Mikor a bátyám kíséretében, a ki egy zászlóaljban szolgált velem, az egyszerű imaházba léptem, már a mairiv imánál tartottak. S a mint a jiszgadalhoz értünk, az én hangom is belevegyült az előimádkozó szavába.

A templomban levők összenéztek, engem néztek és mikor a smojne eszerét befejezték, odajött hozzám egy gazdagon öltözött öreg férfiú, a kinek helye az oreun mellett volt és megszólított:

— Ugy-e, testvér, te vagy az a katona, a ki a mult-héten nálam járt?

— Csakugyan én vagyok.

— Udvözöllek testvéri szeretettel és arra kérlek, hogy jer el velem te is, a kísérod is vacsorára. Te monád, hogy testvérek vagyunk, s nem is volna illő, hogy a mi vérünk Roshasono napján idegenek között költse el, a mit földi jóban adott az Isten.

Hálás köszönettel fogadtuk el mindaketten a szívélyes meghívást, a mely egy kis változatosságot ígért a meglehetősen unalmas katonai étrendben. Négy hónap óta, hogy «okkupáltunk», egyebet sem ettünk, mint rizsben főtt húst és annyira voltunk, hogy dühbe ho-

zott a «rizs» szónak pusztá említése is. Elmentünk hát templom után Pintó Benjamin házához.

Milyen más volt az most, mint első látogatásunk alkalmával! Fényesen kivilágítva a belseje. Ezüst lámpák, ezüst állványokon mindenfelé. Drága szőnyegek borították a szűk folyosót, a hol én egy hét előtt botorkálva a nappali sötétségben végigkopogtam. Keleti zamatú és illatú virágok, porcellán és ezüst edényekben kétoldalt, úgy, hogy az én kopott egyenruhám, melyen az istállószag valósággal elterpeszkedett, — hisz a kaszárnya, a melyben elhelyeztek, azelőtt istálló volt, — nem tudott hova lenni csodálkozásában. A nagy teremből nem látszott meg az üvegfedő, mert hófehér függönylepel borította. Az üresség is eltűnt, mert mindenfelé puha vánkások kínálkoztak, apró asztalok álltak, valósággal roskadozva a gyümölcsök, üdítő italok, a dulcsászák és rózsaillesztos sütemények terhe alatt.

De a mi még ezeknél is bizalomgerjesztőbb volt és a gazdagságnak képét adta, a nők jelenléte és a csillogó ékszer, meg a finom csipkedisz, mely ezeket az eleven virágokat ékesítette. Akadt azok között idősebb és fiatal, szép és kevésbé szép, de valamennyinek arcán, mint egy közös családi vonás, a jóság és az igazi nőieség. Ugy fogadtak, mintha igazán testvérük volna ez a szegény agyongyötört, külsőleg is elhanyagolt katona. Részvét, jóindulat és szeretet sugárzott a tekintetükből és ekkor éreztem át először életemben annak a mondanak a jelentőségét:

— Halau áchim anachnu? Hát nem testvérek vagyunk e, a kik egy hitért szenvedtünk?

A fal mellett egy állványon gyönyörű pipakészlet állott. Remek csibukok, drágakövekkel kirakott nargilék és opálköves dobozokban az illatos szultándohány. A háziúr észrevette mohó nézésemet és mosolyogva jegyezte meg:

— A feleségem fényűzése. De jut majd belőle nektek is.

— A tied is bizonyára? — kérdeztem.

— Nem a! Én nem dohányzom. Volt egy idő, mikor a gondúzó füstfelhőbe elmerülni életem legnagyobb gyönyörűségének tetszett. De bekövetkezett a száműzetés, a nélkülözés. A feleségem, a ki megszokta a dohányt, nem tudott lemondani róla, kettőnek pedig nem telt. Lemondtam hát én, hogy ő neki jusson. S azóta csak ő dohányzik a mi házunkban.

... Egész faji jellemzést láttam ebben az egy vonásban. Ime, a zsidó, a ki dolgozik, küzd, lemond, — csak hogy az övéinek meglegyen minden, a mit szivük óhajt.

A nők suttogva beszélgettek egymás között. Néha megütötte a fülemet egy lágy hang, ismerősnek tetszett, de mégsem tudtam, hova tegyem.

— Milyen nyelven beszélnek? — kérdeztem.

— Spanyolul, — volt a válasz. — Mert onnan származunk. — S hozzátette reszkető hangon: — Négyszáz esztendeje, hogy onnan elkerültünk.

... Négyszáz esztendeje? S erről a fajról merik állítani, hogy könnyen cseréli a hazát és azt az elvet vallja: *ubi bene, ibi patria*?

Négyszáz éve, hogy elkerült onnan, mert egy örült király fanatizmusa kikergette a második hazából...

Vagyonától megfosztva, lelkében megtépve, kínzástól testileg elgyötörve ment át a spanyol határon a zsidó és szeme még mindig odairányítva, szíve még mindig tele odahúzó vágygyal, a nyelv pedig, melyre gyermekeit tanítja és szerelmesének vallomást tesz, még mindig a spanyol nyelv.

III.

Én a háziúr mellé jutottam. Szerb nyelven beszélgettünk és a hol az nem fejezte ki eléggé gondolatainkat, kíségetett a losen hakaudes, a szent nyelv, a mit őseink beszéltek egykor Palesztina földjén.

Csodálatosan föléledt, megszaporodott rövid néhány óra alatt ebbeli nyelvkészletem. S ne vessenek bár ki, de én azt hiszem, hogy minden zsidó ember lelkében csak szunnyad ennek a nyelvnek tudása, alkalomra vár, mikor a mult föltámad, hogy ő is föltámadjon. Akkor pedig a zsidó ember megérti azt a nyelvet, még ha sohasem tanulta is.

... Látom, nagyon elcsapongok már. Vissz az emlékezet. Horgonyt vetek hát a hajójának és partra szállítok valamit a kincseiből. Ha nem is sok és nem elég értékes, csak rajtam múlik, de nem a kincseken.

Sokat kérdeztem szívélyes házigazdámától az okkupáció előtti és alatti viszonyokról. A többi között azt is, hogy a bosnyák zsidóság milyen állást foglalt el a fölkelőkkel szemben?

Ő kifejtette előttünk, hogy a túlnyomó része nem rokonszenvezett a fölkeléssel. Sokkal inkább mi velünk, a kik mandátumot kaptunk a béke és a rend helyreállítására. Kereskedés útján érintkeztek, ő és a többi

bosnyák zsidók a művelt Nyugottal és onnan várták üdvüket, megszabadításukat, a bégek zsarnoksága, a török helytartók kapzsisága és nyomása alól. Szaloniki felől hozták ügynökeik a híreket arról a nagy háborúról, melyben a török hatalom összetört és a biztatást, hogy a jobb idők hajnala fölvirradt.

De ha akadt is volna, a kit rokonszenve a fölkelők ügyéhez csatol, nem talált módot arra, hogy azt tettel is kifejezze. A török nem engedte fegyverkezni a zsidót, a benszülött bosnyák eltűrt minden lenézést és szenvedést a töröktől, hacsak kétszerte akkora rész jut belőle a zsidónak. Azt, hogy vele egy sorban harczoljon, semmiesetre sem tűrte volna meg! Idegeneknek nézte a zsidókat, most is, négyszáz év után is csak bevándorolt spanyoloknak.

— S nem volt arra egyetlen eset sem, hogy zsidó a fölkelők sorában harczolt? — kérdeztem én.

Habozva, kelleetlenül jött a válasz a házigazdám ajakáról:

— Volt egy vagy kettő... De azok nem számítanak, mert a kik odacsatlakoztak, haszonlesésből tették. Rablóbandába állottak, nem pedig szabadságukért harczolók sorába... Hanem egy esetet mégis tudok, a mikor önérdék nélkül ment egy zsidófiú a fölkelők közé. Petrováczban történt, hogy hét esztendővel ezelőtt a keleti pestis kiirtotta az egyetlen ott élő zsidócsaládot és nem hagyott belőle életben csupán egy tízéves fiút. Mire mi megtudtuk a gyászos esetet és intézkedhettünk az árva gyermek sorsáról, elmúlt két esztendő. A fiú azalatt egészen elidegenedett tőlünk, hasztalan hívtuk Bihácsba és kínáltuk meg jobb sorssal. Mikor a fölke-

lést szervezték, ő is beállt egy csapatba és mondják, hogy a legvitézebb harcosok közül való. Hogy mi lett a sorsa, nem tudom.

... Megtudtam én később és el fogom mondani, egyelőre azonban elmondok egyet-mást azokból, a mit azon az estén hallottam.

A mi bosnyák hitsorsosaink az okkupáció előtt nagyon különleges és zárkózott életet éltek. Külön bíróságuk volt, mely egyedül zsidók közötti ügyekben ítelt. Ezt az ítéletet nem lehetett fölebbezni. Más vallásbeli-ekkel való pörösködésben vegyes bíróság ítelt, a mely háromnegyedrészen mohamed vallásuakból és csak egynegyedrészen zsidókból állott. Képzeltető, milyen volt a zsidóember igazsága, ha törökön kereste!

A családi élet nagyon benső volt és tiszta. Az otthon nyelve, mint már mondtuk, csaknem kizárólag a spanyol volt. A házban az asszony szabadon járt és kelt, födetlen arczczal fogadta látogatóit, a férje barátjait is beleértve, de ha kiment az utcára, a török szokásnak hódolva, sűrű fátyolt viselt.

A gyermek nevelését az anya vezette, az oktatást, mely elsősorban a spanyol nyelvre, a zsidó történelemre és a szentírás alapos tudására vonatkozott, a hitközség ellenőrizte. Magániskolák minden nagyobb községben voltak, a ki pedig többet akart a gyermekei számára, Szalonikibe küldte azokat felsőbb iskolára.

Az iskola mindig a templommal volt kapcsolatos, többnyire annak előcsarnokában folytak az előadások. Ez különben a törököktől átvett szokás, kik ma is követik.

Az érintkezés a két nem között, mielőtt a házasság

létrejött, majdnem egészen azt a szokást követte, a mi hajdan szokás volt Palesztina földjén. Ezen alig változtatott a kétezer esztendő. Az ifjú és a leány csakis a leány szülőinek házában láthatták egymást s abban a pillanatban, a mint föltámadt az egyik vagy a másikban az érdeklődés gondolatja, gondosan el kellett kerülni a találkozást, — legalább is egy félévig. Akkor aztán elküldhette kérőit az ifjú a leány szüleihez. Ha ezek beleegyeztek és megtörtént az eljegyzés, a melynek törvényes ereje volt, ismét találkozhattak a lány anyja jelenlétében.

Az elválás nem okozott nagyobb nehézséget, de azért nagyon ritkán fordult elő.

... Körülbelül ennyi, a mi megmaradt emlékezetben és ha volna benne itt-ott tévedés, mentsék ki a hosszú idővel, azzal a huszonnégyszáz esztendővel, a mely azóta elmúlt.

IV.

Épen kilencz nappal ama rám nézve olyannyira érdekes est után jó messzire voltunk Biháctól. Megjött a parancs, hogy az első zászlóaljt fölváltsuk a czirkáló őrszolgálatban, melyet eddig a vilajetnek északi részén teljesített.

Elindulásunk előtt bucsut vettem az öreg Pintótól és családjától. Nem tudom, miféle bogaram támadt, hogy mikor a kapuig elkisért, tréfásan odaszóltam neki:

— Ha visszajövök, hírt hozok a petrováczi zsidófiúról, a ki elment fölkelőnek!

Ő is mosolygott és barátságosan integetett felém mindaddig, míg a nagy sánczkapú el nem nyelte az ala-

komat. Egy óra múlva már visszhangzott a hegyi ösvény lépéseink egyforma koppanásától és mentünk, mendegeltünk napokon át, zeg-zugos utakon, melyeken rajtunk kívül ember alig járt.

A kilenczedik napon tábort ütöttünk Lipács környékén, egy fensíkon, egészen közel az erdőhöz, mely a körülfekvő hegyeket borította.

Nyugodtak voltunk és teljes biztonságban éreztük magunkat. Egész czirkáló utunkon az ellenségnek nyomát sem találtuk, aztán pedig — épen ma délelőtt olvasták föl nekünk a napiparancsban, hogy Bosznia teljesen paczifikálva van. Most már igazán csak séta az egész katonáskodás!

Az esthajnali csillag békésen ragyogott az égen, mikor kijött a kapitányunk a sátrából és a nevemen szólított. A kezében egy csomó levelet és levelezőlapot tartott.

— Mondja csak, önkéntes, — kérdezte tőlem és barátságosan mosolygott, — kik is voltak sajátképen azok a Hazmoneusok?

A katonának nem szabad semmin sem csodálkozni, különösen ha a fölebbvalója kérdezi. Így hát lehetőleg világosan, röviden és mégis kimerítően, — «prompt, bündig und dennoch ausführlich», mint a Dienstreglement mondja, — azt válaszoltam:

— Jelentem alássan, kapitány úr: az egy papi család volt, mely az ó-korban sok bölcs és vitéz hőst adott a zsidó nemzetnek.

— Így már értem! — mondta a kapitányom és átadott nekem egy levelezőlapot. — Az édesatyja írta. Nem volt szándékom, hogy elolvassam. De szemembe

ötlött ez a mondás: «Úgy viseljétek magatokat, fiaim, hogy méltók legyetek a Hazmoneusokhoz . . .» Mi is a maga édesatyja?

— Jelentem alássan, kapitány úr: az én atyám tanító.

— Derék ember! Irja meg neki, hogy tiszteltetem.

— Jelentem alássan, kapitány úr, meg fogom cselekedni . . . S volna egy kérésem . . .

— Mondja el.

— Vagyunk itt tizen, mindannyian zsidóvallásuak és holnap lesz a legnagyobb ünnepünk, a Jomkipur. Szeretnénk összejönni ezen a tisztáson ma este és imádkozni Istenhez . . .

— Csak rajta, fiaim! Szeretem, ha a katona nem fél az ördögtől és tiszteli Istent.

Öt percz múlva együtt voltunk a kis tisztáson, az erdő szélén, a hova eljutott az esti szellőtől mozgatott fák rejtelmes suttogása. Gyönyörű őszi est volt, mélységes csend honolt a tájon és a lélek szárnyaló áhítatának mi sem állott útjában, mikor fölkereste Istenét . . .

Látom még most is magam előtt azt a madarasi fiút, a ki előkereste katonai felszereléséből az oda nem tartozó, de őt soha el nem hagyó hófehér imaköpenyt. S a többinek is akadt a készletében egy, a mindennapi imádságra való könyv, sőt machzor is, a melyben az ünnepi imádság foglaltatott.

A madarasi fiú előimádkozónak volt a fia és pompásan értett az ősi imák és énekek előadásához. A szivünk mélyébe kapott velük. Sohasem rezgett át anyyira, sem azelőtt, sem azután a lelkemen az áhítat,

mint azon az estén. Templomnak csodálatos szép volt a környezet. A hatalmas fák, mint egy domnak pillérei nyultak az égbe, a csillagok: mintha az elhunyt ősök lelkei lobognának fölöttünk és a gondolat, hogy ezer veszedelem után itt vagyunk mégis, hálát adhatunk az alkotónak életbenmaradásunkért, ihlettel töltött el minden szívet.

A hogy buzgón imádkozom egysorban a többivel, egyszerre csak kettéválik velem szemben a bokor és halk, nesztelen léptekkel jön ki abból egy bosnyák viseletű fiú. Azt hittem, hogy kecskepásztor, a kit a kíváncsiság csalt elő.

Úgy jött, mintha valami ellenállhatatlan ösztön kényszerítené. Megbűvölve az áhítatos hangoktól, tétován és akarata ellenére . . .

Fegyver nem volt a kezében, oda sem néztünk hát néki. Tán ez bátorította föl, hogy mindinkább közeledett és egyszerre csak azt veszem észre, hogy ott áll mellettem, belenéz az imakönyvembe és idegenszerű kiejtéssel bár, de egészen érthetően velem imádkozza a zsoltárt:

«Óvinu, malkénu, pszách sáré somajim liszfiloszénu».

. . . Atyánk, király, tárd föl imádságunk előtt mennyországodnak kapuit . . .

Elcsalta közénk az ősrégi zsidó érzés, a mely szívet szívhez kapcsol.

Nem tudott annak ellentállni. Lefoszlott szívéről a fásultság rozsdája, a hideg közöny. Érezte, hogy most, e pillanatban közénk való. Eljött, hogy velünk együtt imádkozzon.

... De egyszerre csak megszólalt a század trombitája vésztjelző hangon, kettészakítva minden áhítatot. Hangzott a kapitány parancsot osztogató szava az éj csöndjében. Nem telt bele két percz és a tisztás üresen maradt, sorban állottunk valamennyien, a fegyvert szorongatva.

Hirtelen megszólalt újból a kapitány hangja, kicsengett belőle a jókedv.

— Hát magához mi ütött, Fleischmann? — kérdezte a madarasi fiútól, a ki az imént még előimádkozott nekünk. — Miért viseli azt a fehérséget?

Szegény Fleischmann a nagy sietségben magán felejtette az imaköpenyt és szörnyen restelte, hogy vele ilyesmi megeshetik. Mert nagyon rendszerető katona volt. A kapitány, látva zavarát, megvigasztalta:

— Különben nem baj! Csak menjen gyorsan hátra és vesse le, nehogy célpontul szolgáljon minden...

A mondat végét nem hallottuk. Abban a pillanatban megelevenedett az egész erdő. Pokoli üvöltés és ordítás támadt. Hatalmas sortűz villant felénk.

— Arczra le! — kiáltott a kapitány.

Gépiesen engedelmeskedtem én is... De mégis láttam, hogy kettévált a szemközti bokor... Ott állott a cserjes nyilásában a petrováci zsidófiú... A kováspuskáját arczhoz emelte... Egyetlen lövés és szegény Fleischmann hófehér imaköpenyén kerek piros folt jelent meg...

★

Bihácsban voltam ismét négy hét múlva, mikor a petrováci zsidófiút a rögtönítelő katonai bíróság halálraítélte. Fegyver volt a kezében, mikor elfogták.

— Mit kerestél a fölkelők között? — kérdezte a katonai bíróság elnöke, — hisz te zsidó vagy.

Egészen egykedvűen válaszolt a fiú. Mintha csak magának beszélne, saját maga előtt mentené a cselekedetét.

— A zsidófiút mindenki elhagyta . . . Senki sem törődött vele . . . Éhen halt volna, ha meg nem könyörül rajta a hajdamák, az erdők lakója. S mikor a hajdamák azt mondták neki: «Jer velem és harczolj azok ellen, a kik ránk törnek» — ő elment és harczolt . . . S mikor kezébe adta a puskát és azt kívánta, hogy lőjön azokra, a kikkel az imént együtt imádkozott, — mit tehetett volna egyebet?

Öt perczzel később a bihácsi sánczokban eldördült hat puska. A szegény petrováczi zsidófiúnak ez volt a halotti nótája.

Budapest.

Tábori Róbert.

GYERMEKMESÉK.

1.

A KALÁCS.

Jó péntek est. Az első péntek este,
Hogy az asztal fején egy hely szabad,
Hogy egy karosszék elhagyott, elárvult,
Mert gazdájára örök éj szakadt.

A férj megtörve ül az estebédhez,
S nem üdvözölheti már hitvesét,
S hiába várja anyja ajakáról
Három bohó kis gyermek a mesét.

Ah, azelőtt hogy csillogott az asztal!
Kaczaj csengett s nem volt itt szenvedő.
És most, és most úgy véli, hogy az abrosz
Egy végtelenbe nyúló szemfedő.

A gazda előtt a fonott kalács állt,
Beborította hófehér lepel.
Foszlós, fehér volt s minden egyes morzsa
Valami édes illatot lehel.

De ime, a hogy felpillant, előtte
Egy letakart kalács, mint egykoron.
Igaz, nem lisztből — sárból összegyúrva,
Nem foszlós és belepte a korom.

S megszólal Böske : Nézd, czukros papuska,
Ezt a kalácsot én sütöttem ám,
Hogy itt legyen, mint eddig péntek este,
A mikor még süttött jó mamám.

Könyek között mosolyg az atyja erre,
És Böskének egy édes csók kijár,
S a szomorú, a sötét éjszakába
Belopózik az első napsugár.

2.

GYÁSZFORDULÓ.

A napok, az évek mily gyorsan suhannak.
Hogy nem látták egymást, kilencz éve annak.

Az egyik testvérrel játszott a szerencse,
Tudta a módját, hogy Fortuna szeresse.

A másikat pedig a tékozló élet
Megrontá s vagyona hamar semmivé lett.

A szegény és gazdag ellenséggé lettek
S gyűlölték egymást most, kik előbb szerettek.

S kilencz év után most édes anyjuk hantja
Mind a két testvért im vissza hívogatja.

Talán a véletlen szeszélye okozza,
Hogy anyjuk sirjánál őket összehozza.

Avagy talán nem is a véletlen míve,
Hivogatta anyjuk porladozó szíve.

Gyászforduló napján találkoznak ottan.
A szegényebb testvér rongyban és kopottan.

Mellette kis fia, barna fürtű gyermek,
Mint a friss vadvirág, mely az erdőn termett.

Ott áll atyja mellett szétfoszló ruhába,
A lyukas czipőből kilátszik kis lába.

A másik testvér hord gyémántgyűrűt, lánczot,
Mellette bársonyba fiacskája játszott.

A szegényebb testvér kérlelően tekint,
Mintha szólna: Dolgos leszek eztán megint.

Mintha így beszélne: Oh, bocsáss meg nékem,
Megbűnhődtem én már, mit vétettem, régen.

Hadd szünjék a harag az anyai sirnál.
Mondd, így gyűlölséggel, tova menni bírnál?

Nézd a könyvem mint hull e fölszentelt rögre,
Haragot ne hordjon szíved mindörökre!

De a másik testvér reá tekint zordul
S hogy ne lássa, inkább a sirtól elfordul.

S míg a két testvér közt vége nincs a pernek,
Kiváncsian nézi egymást a két gyermek.

Néz csak, néz a szegény, hosszan irigykedve,
Hogy a másik milyen bársonynyal van fedve.

A gazdag meg lopva tekint a szegényre,
Félig szánakozva, félig pedig félve.

Kezében egy forint, a mit adott atyja,
Oda lép s a fiu zsebébe csusztatja,

S szól: Nézze apuskám, milyen szegény gyermek!
Neki adtam pénzem; úgy-e hogy nem ver meg?

Csókot nyom az apa fia homlokára
S a régi gyűlölség oszlik mint a pára.

Testvéréhez siet s átöleli sírva.
Tán e forró könnyek leérnek a sirba.

A szép őszi napnak aranyos sugára
Mintha mosolyogna: Végre valahára!

És a sírhant fölött a fűszál megrezdül,
Őszi szél fuvalma suhant ott keresztül.

Vagy az anyai szív a sírban megdobban,
S attól hajladoznak a fűszálak jobban?

3.

A GONDOS KIS LEÁNY.

Hideg, csikorgó téli nap,
Fehér pelyhek hullonganak,
És vágyam messze, oda von,
Hol örökös a nyugalom.

Amott egy sir, nincs jel se rajt,
Fölötte csak a dudva hajt;
A síron kis leány pihen,
S néz, vaj nem látja senki sem.

Imája száll az ég fele,
Mint kis madárka éneke,
És forró könnye lopva hull . . .
Vaj' érzi-e az ott alul?

A zord hidegség egyre nő.
Vállán kis gyapjukeszkenő,
Reá teríti sebtiben,
Hol édes anyja lent pihen.

Megkérdezém: Ugyan minek
A keszkenő a sír felett.
És szólt: Itt nyugszik jó anyám
S a nagy hidegben fázna tán.

Budapest.

Feleki Sándor.

EGY RÉGI NÓTA.

Felolvastatott az IMIT első vidéki felolvasó estéjén,
Debreczenben 1902 márczius 9-én.

Mikor Debreczen vidékén járok, a hol gyermekségem boldog esztendőit, a pillangó-kergetés bájos idejét töltöttem, olyankor mindig eszembe jutnak a régi emlékek, a kedves emlékek, s fülemben csendül egy régi dal, egy szomorú nóta:

Szól a kakas már,
Majd megvirrad már;
Ha az Isten néked rendelt,
Tied leszek már!...

Minden időnek meg van a maga nótája, de a régi nóta hangja kedvesebb, mint az új nótáé; amaz szebben csendül.

Miért? Azért, mert a régi nóta visszahozza az ifjúságunkat, az elmúltat; elővarázsolja a múlt idők verőfényes, bájos idejét. Az emlékek szinte belecsimpaszkodnak a nóta zengő szálaiba és egyszerre csak elénk támad maga a múlt, maga az ifjúság, az élet tavasza, melyet most, a *ma* reális milieujében szebbnek, ragyogóbbnak és boldogabbnak látunk, mint a milyen a valóságban lehetett valaha, régen.

Egyszerre, egy napon, egy óra alatt vénülünk ki a gyermekcipőkből s egy reggel ott találjuk magunkat a mindennapi kenyeret hajszoló, az éhes, a telhetetlen emberek zsivájában. Egy napon arra ébredünk, hogy nem kergetjük többé a lepkét, nem építünk porból várat, nem vágyakozunk többé azok után a haszontalan örömek után, melyek nemrégiben még boldogsággal

töltöttek el. Szétfoszlottak a tündérialmok s a gyermek-
évek boldog idejéből nem marad egyebünk, csak egy
dal, a mit az apánk dudolgatott valamikor; nem marad
egyebünk, csak annak a csóknak emléke, a mit bucsu-
zóul adott az anyánk valaha, régen.

Ilyen emlékem nékem az a nóta, a mely mindig a
fülembé cseng, valahányszor Debreczen vidékére téve-
dek. De nem csak az én emlékem ez a nóta; emléke,
nótája minden debreczenkörnyéki zsidónak száz esz-
tendő óta, mert száz esztendeje, hogy egy öreg zsidó
pap, a nagykállói rabbi megírta. Azóta egyre éneklik
lakodalmi vígságban, esős őszi esték szomorúságában
a nagykállai rabbi nótáját:

Szól a kakas már,	Micsoda madár?!
Majd megvirrad már —	Micsoda madár?!
Zöld erdőben, zöld mezőben	Arany szája, arany lába...
Sétál egy madár.	Engem oda vár.

Várj madár, várj!
Várj madár, várj!
Ha az Isten neked rendelt,
Tied leszek már.

Lassan.

(Kótára szedte: dr. Molnár Géza.)

A verse egyszerű, naiv: a nótája szomorú. De hát így is jó azoknak, a kik éneklik jámbor zsidó lakodalmon. Rendesen úgy éjfél után, mikor a debreczeni homoki bor, vagy az Érmellék tüzes nedűje már feloldotta a szíveket, mikor az aranyifjúság tánczra perdül: akkor ősz szakálú zsidók, öreg írástudók egy sarokba huzódnak s a kiknek ajkát zsoltáréneknél egyéb soha el nem hagyta: rágyújtanak egy *magyar* szerelmes nótára, szomorú nótára és éneklik hévvel, lelkesedve:

Szól a kakas már,
Majd megvirrad már...

Ezzel köszöntik a hajnalt.

Maga a vers egyszerű, igénytelen. Afféle naiv népdal, mely nem alkalmazkodik valami túlságosan a poétika szabályaihoz; de a nótájában van valami, a mi belémáramlik a szív húrjaiba. Van ebben a dalban valami végtelen szomorúság, mintha a zsidóság ezredéves bánata sírna-rína ki belőle.

Mi az, a mi ebben a nótában olyan szomorú? Miért bús a zsidó nóta? Szomorú, mert könnyei vannak a búbanatnak. A zsidóságnak pedig minden időben meg volt a maga oka arra, hogy sirva vigadjon.

De meg van ennek a nótának egy másik érdekessége is. Az, hogy ez a nóta a magyar zsidóság egyetlen *politikai* nótája. Hogy allegória akar lenni, hogy szimbolum benne a szerelmes vágyakozás, hogy politikai nótának van szánva, az kitetszik abból is, hogy a dal utolsó strófáját így éneklik:

Szól a kakas már,
Majd megvirrad már,
Jibune hamikdus ir Czion temale !
Mikor lesz az már ? !
Vesod nosir sir chodos uvirnono náálé !
Ideje volna már !

Szabadon való fordításban, versbe szedve így szól a két héber sor :

Mikor épül a szent templom,
A sors mikor telik be már ?
Ujjongani szeretnénk újra !
... Szól a kakas már ...

A fájdalom a boldogsággal, a reménység a kétségbeeséssel ölelkezik a nótában. Annak a tűznek a lángja csap ki a sorok közül, mely a X—XI. század zsidóságát hevítette ; mikor a Juda Halévik költeményt írtak arról, hogy felépül még a szent templom . . .

Álom volt az egész, a mely nem teljesült ; utolsó fellobbanása egy nagy és szent vágyakozásnak, de elmúlt, elenyészett. Nem maradt egyéb belőle, csak az emlék, meg Juda Halevi bájos költeményei. A nevezetes idők eltűnt képei azonban olykor megelevenednek, olykor kibontakoznak a múlt idők ködéből és az emlékek feltámadnak mindannyiszor, valahányszor a zsidót bántják. Ez a feltámadt emlék olvadt dallá a «Szól a kakas már . . .»-ban is.

★

Valami különös véletlen, hogy a «Szól a kakas már . . .» költőjének az ősapja ugyanabban az országban született, a melyben a legnagyobb zsidó poétának : Juda Halévinek a bölcsőjét ringatták, Spanyolországban.

A XVI. században, az inkvizíció véres éveiben menekült el a spanyol földről, a máglyahalál borzalmai elől, két testvér: *Jechezkel* és *Eizik*. Hosszas bolyongás után Magyarországra tévedtek és *Szerencsen* alapítottak új otthont. Eizik családjából származott rabbi Reb Eizik, a nagykállói zsidó pap, a ki most száz esztendeje magyar nótát írt arról, hogy majd megvirrad már . . .

Érdekes ember volt a nagykállói rabbi; érdekes az életefolyása is.

Gyöngé, vézna testű gyermek volt. Alig hogy fölcseperedett, az apja megházasította s a maga szárnyaira bocsátotta. Kereskedjék, éljen a maga emberségéből. A rajongó gyerek azonban sehogysem tudott bele-törődni az új sorba s egy napon otthagya Szerencset, meg a feleségét s megszökött hazulról. Átgyalogolt Csehországba, a nikolsburgi rabbihoz: rabbi Reb Smelkéhez.

Két esztendeig hallgatta a tudós pap tanításait; két esztendő múltán aztán egy napon bevallotta a rabbinak, hogy neki bizony felesége van otthon, Szerencsen. Az ősz pap nem örült a felfedezésnek.

— Micsoda? Neked feleséged van s te ott hagytad? Lódulj azonnal haza!

Eizik megijedt.

— Aztán mihez fogjak otthon? — mondta félénken. — Élhetetlen ember vagyok én, nem értek én semmihez ezen a világon.

A rabbi gondolkozott. Kevés vártatva aztán megszólalt:

— Légy *melamed* (tanító).

— De rabbi, ahhoz tudás kell, én pedig nem tudok semmit.

— No, akkor légy *rabbi* — mondta a pap tréfásan.

Taub Eizik,* mit tehetett egyebet, nyakába vette a sátorfáját és megindult hazafelé. Hosszú vándorútján eljutott Debreczenig. Fáradtan, elgyötörve ült az útfélen, a mikor arra jött Jankev Fischnek, a nagykállói rasekolnak a szekere. Jankev Fisch megszólította a fiút. Kikérdezte, hogy hova, merre igyekszik. Megsajnálta az elgyötört gyereket s hazavitte Nagy-Kállóra tanítónak a fiai mellé.

Ez úgy 1780 körül történt.

Künn a mezőn, a nagykállói homokos puszták kellő közepén építettek a tanító számára nádfödeles kunyhót. A kunyhó volt a lakás is, az iskola is. Itt lakott Taub Eizik elvonultan a világ lármájától, nem érintkezve mással, csak a tanítványjaival, meg a pásztorokkal. Igazi poéta lélek volt s lassankint szerelmes lett a nagy természetbe, a homokos pusztákba. És ott a természet ölen, a puszták rengetegében nem volt más szórakoztatója, csak a biblia, meg a pásztor-furulya hangja s a mint az édes-bús hangokat tornáczára hordta a kósza szellő : elhallgatta volna napestig.

Szomorú volt a nóta hangja, mert minden pásztor-furulya bánatosan szól. De meg bánatosak voltak akkoriban a nóták Magyarországon. Csak az imént áldozott le Rákóczi napja, csak az imént hunyt el a kuruczok csillaga s a pásztornép furulyája még mindig a vad-

* A Taub nevet valószínűleg József császár idejében vette föl.

kerti csatáról, meg arról mesélt, hogy «a tábor, a tábor zászlóit lehajtja a majthényi páston». Még alig telt el akkor egy félszázad esztendő, hogy megkötötték a szatmári békét s még mindig arról szólott a nóta, hogy «*Megvirrad még valaha, nem lesz mindig éjszaka...*» Vesztett csatákról regélt a nagykállói pásztorok furulyája is, mert hát a nagykállai puszták nem messze esnek Szatmártól.

Ebben a környezetben született meg a nagykállói rabbi, reb. Eizik nótája: «Szól a kakas már, majd megvirrad már...»

A nóta pedig szét vitte a rabbi nevét, hírét szerte az országban. Messzi földről zarándokoltak el hozzá tanácsért és a ki nála járt, az mind vitt tőle emléket, egy bús magyar nótát.

Tűntek, múltak az évek s az idő legendás alakká tette a nótaköltő papot. A környékbeli lakosság mesét szőtt róla, meg a nótájáról. És a legenda szállott szájról-szájra, apáról fiúra.

Egyszer künn sétált a mezőn — így beszéli a hagyomány — a mikor egyszer csak bús tilinkó üti meg fülét. Úgy tetszett neki, mintha hallotta volna már valahol ezt a nótát, de hirtelenében nem jutott eszébe, hogy hol hallotta. Abban a pillanatban valami ellenállhatatlan ösztön azt mondta neki:

— Tanuld meg ezt a dalt, mert így rendeli ezt az Örökkévaló.

A rabbi megindult a hangok után. Egy ismeretlen juhászember fújta a tilinkót.

— Taníts meg a nótára — mondta a rabbi.

A juhász elfújta a nótát, a rabbi pedig csudálatos-képen első hallásra megtanulta a dalt.

A legenda szerint a juhász attól a pillanattól fogva nem tudta többé elfújni a nótát; de el is tűnt másnap arról a környékről, senki sem tudja, hogy hová lett.

Ez a dal volt az, a melyhez rabbi Reb Eizik később magyar szöveget írt.

Eddig a legenda.

Hogy a nóta-legendából mennyi a valóság, azt ma már nagyon bajos lenne eldönteni. A valószínűség az, hogy a poétikus lelkű, magyaros rabbinak megtetszett a pásztorok bússzavú kurucznótája s mivel legjobban hozzá illett a hangulatához: megtanulta, kuruczos szöveget fundált hozzá. Később aztán eltanulták tőle a hívek és ha úgy esett, elénekelték a nem tisztán egyházi jellegű ünnepségeken is. Elvégre, a mit a rabbi énekel, azt istenkisértés nélkül elénekelhették a hívek is. Később aztán, mikor a környékbeli zsidóknak rosszabbodott a dolguk és szavakat kerestek a szenvedések kifejezésére, akkor szinte kinálkozott az alkalom, hogy minden szenvedésöket és reménységöket belemagyarázzák a nagykállói rabbi nótájába.

Igy toldhatták hozzá a rabbi magyar nótájához a két utolsó *héber* sort.

Egyébként a «Szól a kakas már ...» kezdetű dal nem az egyetlen magyar nóta, mely a Debreczen környékén lakó zsidók egykor nem tisztán egyházi jellegű ünnepeken énekelnek. Nagyon népszerű például ez a nóta:

Túl a Tiszán, — erről is, —
 Áldjon meg az Isten is,
 Téged rózsám, engem is ...
 Még a ki föl nevelt is.

Vagy :

Erdő, erdő, de magos vagy!
Édes rózsám, de messze vagy!
Ha az erdőt kivághatnám:
A rózsámat megláthatnám.

Nem érdekesség nélkül való, hogy mind a két nótát *zsidó melódiára* éneklik és például az «Erdő, erdő, de magos vagy . . .» kezdetű dalba is — hasonlóan a nagykállói rabbi nótájához — új értelmet magyaráznak bele a Debreczen környéki talmud tudósok. Szerintük ez a dal is allegoria ép úgy, mint a «Szól a kakas már . . .» és az alatt a kitétel alatt, hogy «erdő, erdő, de magos vagy . . .» tulajdonképen azt kell érteni, hogy milyen nagy a zsidókon a «*gélesz*», az átok.

Hogy a nagykállói rabbi nótája nem csupán lakodalmi ének akart lenni, az kitetszik minden sorából. Mikor ez a nóta született, olyan idők jártak akkor, hogy nem csoda, ha Czionra gondoltak a zsidók. Olyan idők voltak azok, a mikor még bottal mérték a jog-, törvény- és igazságot. A zsidó ki volt rekesztve a polgárt megillető jogokból és ki volt rekesztve a városból is. A falu szélén ütötte föl sátorfáját, ha ugyan a földesúrnak nem volt ellene kifogása. Megtört ember volt a zsidó, a kinek házat építeni, földet vásárolni nem volt szabad. Csak az adót, meg a *Malkegeldet* fizette hűségesen a zsidó.

Debreczen is csak 1848 után nyitotta meg kapuit a zsidók előtt. Addig jóformán csak vásár alkalmával mehetett be a zsidó a «püszták fővárosába». Huszon-

négy óráig maradhatott Debreczen falai között, ha volt «türelmi bárczája». Ha meg elmulasztotta a czédulaváltást, akkor a pandur 12 botot, vagy 12 korbácsot vert rá a városháza udvarán a mulasztásért. Meghálnia még türelmi bárczával sem volt szabad a város falain belül; de ha szabad lett volna is, ugyan ki adott volna szállást a zsidónak?!

Teljesen azonban még Debreczen városa sem tudott megglenni zsidó nélkül. A XIX. század legelején a debreczeni határban volt két korcsmája a városnak: az egyik korcsma neve volt «*Ponyvás*», a másiké «*Gilányi*». Ezt a két korcsmát zsidók árendálták: a «*Ponyvás*»-t Áron Ábrahám, a «*Gilányi*»-t Steinfeld Mihály. Ez a két korcsmáros volt Debreczen két első zsidaja.

Heti vásár alkalmával ebbe a két korcsmába tértek nyugovóra a vásáros zsidók. Nagy vásárok alkalmával meg valóságos szekérvár volt a két korcsma környéke.

Hajdanta hiresebbek voltak a debreczeni nagy vásárok. Még Pest-Budáról is lejöttek a kereskedők, pedig vasut nem volt, az országutat pedig nem gondozta a vármegye. Nehogy azonban nagyvásár alkalmával a debreczeni czívis tulságosan összekeveredjen a zsidó kalmárokkal: a város végén, a Tizenhárom város mellett, ott a hol most a nánási viczinális vasutja halad: mély árkot ásatott a város. Ez az árok választotta el a zsidó kereskedő ponyvás sátrát a debreczeni iparos sátrától. Túl az árkon a zsidó üzérkedett, árkon innen a debreczeni.

Mikor aztán elmúlt az országos nagyvásár: a zsidó haza huzódott a portékájával ismét a falujába s éldegélt a mint lehetett.

Csodálatos idők voltak azok a régi idők, mikor a debreczenkörnyéki ember csak az új pénzről tudta meg, hogy Budán vagy Bécsben nagy politikai változások vannak. Pénz, az aztán volt temérdek fajta. Volt paraszt forint, konvencziós forint, kurta forint, gyász forint, pengő forint, sájn forint; huszas, hatos, garas, batka, fitying. Volt kék hasú, piros hasú, zöld hasú, meg az Uristen tudná előszámlálni, hogy milyen hasú bankó. A bankók hasának a színe változott csak, de az értéke mindig alatta állott a parienak.

Mikor tavaly nyáron Debreczen környékén barangoltam s gyűjtöttem a környékbeli zsidóság történetéhez az adatot: egy kedves öreg bácsi a következő épületes példát mondta el a különböző, egymást gyorsan követő pénzek illusztrálására:

— Tudja öcsém — mondta az öreg úr — a negyvenes évek valamelyikében, pontosan már nem emlékszem, nagy volt a szárazság a vidéken. Eső nem esett, búza nem termett s éhínség szakadt a környékre. Elmentem egy jómódú paraszt nemeshez, gondoltam csinállok vele valami üzletet. Tudtam, hogy van pénze, mert a régi törvény megvédte a nemest maga ellen a törvény ellen is. Hivatalos személy nem mehetett a portájára, ha a gazda nem akarta. Ezt az állapotot aztán sokan a maguk hasznára fordították s megesett, hogy a környék összes lopott holmiját nemes emberek vásárolták össze, mert a nemest nem lehetett elcsukni orgazdaságért. Az én emberem is ilyen úton-módon szedte meg magát. Elmentem hát hozzá s azt mondtam: «Kávás gazda! Álljunk össze vagy hárman s a Nyírségben vegyünk össze vagy ezer forint ára búzáat. Ott ter-

mett az idén is. Idehaza aztán eladjuk, talán hoz valami hasznot.» El is mentünk, hoztunk is életet. El isadtuk és *tizenhat forint* volt a hármunk tiszta haszna. A tizenhat forinton aztán megosztottunk *hármán* s mindegyikünknek jutott *tizennégy forint*.

Kissé elcsodálkoztam a különös osztozkodáson, de az öreg mindjárt megfejtette a rejtélyt.

— Ön csodálkozik azon, hogy ha tizenhatot három részre osztanak, hogy juthat egynek-egynek tizennégy. Pedig egyszerű a számítás, csak ismerni kell a régi pénzviszonyokat. A mi hármunk tiszta nyeresége tizenhat forint volt *pengőben*. Egy pengő forint pedig manapság egy forint öt krajczárnak felelne meg s miután a tizenhat pengő forintot háromfelé osztottuk, jutott egynek-egynek 14—14 *sájn forint*. Már pedig a *sájn* forintnak csak 40 krajczár volt az értéke.

Ennyiféle pénzzel számítottak a régi időkben. Egy pár csizmának öt *sájn* forint volt az ára, de ha rossz volt a termés és nagyon szorult idők jártak: akkor 5—6 pengő forintra is felsrófolták egy pár csizma árát. Egy köből búzának négy ezüst huszas volt az ára, a rozst három ezüst huszasért vesztegették, a zabért meg csak 30 garast kértek. A tekintély az *ekebeli jószág*-nál kezdődött. A kinek két «*ekebeli jószág*» járt ki az udvaráról az már *kigyelmed* volt és rámás csizmát viselt.

Csak a zsidó maradt meg minden időkben «csak zsidó»-nak.

Egyszerre aztán jöttek az új idők. Az apró viskókban kaszát köszörültek. Dobpergés, csatazaj tette hangossá a hortobágyi pusztákat. Felvirradt 1848.

A zsidó is ott küzdött a csatásorban. Hogyne ment volna, mikor veszedelemben volt a haza, mikor el akarták venni azt a földet, melyen született, azt a földet, a mely a mindennapi kenyeret termette. Aztán következett Világos. Világos után a Bach-korszak . . .

De az éjszaka után virradás következik. Megvirradt a zsidókra is. Megváltozott minden. Divatját múlt nóta lett a rabbi nótája.* Nem voltak már «idegenek és zsellérek ezen a földön» a zsidók. Debreczen is megnyitotta kapuit előttük. A *sámsoni* zsidók voltak az első beköltözők; aztán jöttek a nyírség, a hajduság zsidói és nagy kereskedő várossá tették Debreczent.

Igen megváltozott minden. Csak debreczenkörnyéki puszták poézise nem változott. Virágos most is, délibábos most is, csudásan szép kereteként annak a haladásnak, a mely lerombolta a régi viskókat s palotákat épített helyébe, jogot teremtett a jogtalanság helyébe.

És a régi idők hírmondójaként megmaradt az egyetlen magyar-zsidó politikai nóta a: Szól a kakas már... Az öreg rabbi ajkán ugyan már rég elnémult az ének. Rabbi Reb Eizik ott porlad a nagykállói temetőben, de az emléke ma is él; sírjához ma is elzarándokolnak halála évfordulóján, Ádár hónap 7-ik napján, a jámborok.

* Azóta csak egyszer lett divatos nóta a «Szól a kakas már . . .» az alföldi zsidók közt: a híres eszlári-pör tárgyalása alkalmával. Talán semmi úgy nem jellemzi az akkori hangulatot, mint az a körülmény, hogy ez a divatját mult, félig már elfelejtett nóta ismét előkerült a mult idők emlékeinek lomtárából és újra népszerű lett.

Örök nyugó helyét egyszerű emlék jelöli. Ő maga szerkesztette meg a saját sírfeliratát. Ime : *

פ"נ
הרב ר' אייזיק רב דק"ק
קאלעב היא היה
ערלעכער יוד ולמדן
על הדף נפטר כבן
שבעים ו יחיים לחודש
אדר תקפ"ט

Ez a sírfelirat tökéletesen jellemzi az ősz pap nagy szerénységét. Nagy tudós volt, nevét szárnyára vette a hír s elvitte külső országokba is, de nem a hírére, nem a tudományára volt büszke, hanem arra, hogy becsületes, jó zsidó volt.

★

Zsidó lakodalmakon pedig, úgy éjfél után, mikor megered a jókedv, az öregek meghuzódnak egy sarokban és a kiknek ajkát zsoltár éneknél egyéb soha el nem hagyta : rágyujtanak egy profán szerelmes nótára, de az a nóta oly bús, olyan szomorú . . .

Budapest.

Pásztor Mihály.

* Itt nyugszik Rabbi Reb Eizik Nagykálló szent községének rabbija. Becsületes zsidó volt. Meghalt 70 éves korában, Ádár 7-ik napján, 5589.

KORDA GYURI MEGTÉRÉSE.

1.

Korda Gyuri jogászgyerek a világát könnyen élte,
Ifju hevét elernyesztő robotmunkán nem fecsélte.
Valahonnan Tiszántulról a gyorslábu kedves posta
A bőséges garasokat pontosan kezébe hozta.
Valahonnan Tiszántulról minden hónap elsejével
Bekopogtak a garasok héberbetüs kis levéllel:
«Édes fiam» ez állt benne «imádkozom teéretted,
Hogy ha ezt az írást kapod, ép legyen a tested-lelked,
Imádkozom Adonaihoz mert megadott annyi kincset,
Hogy utadra tövis helyett gyümölcsöt és rózsát hintsek;
Imádkozom Adonaihoz hogy mint egykor jó apádra,
Lépteidre, tetteidre úgy tekintsen százszor áldva.
Imádkozom Adonaihoz: oltalmazza szived, elméd,
Hogy ne feledd teljesíteni a vallásunk szent kötelmét!»

2.

Korda Gyuri eleinte hűn követte anyja szavát,
Minden szombat s ünnepnapon áhitattal templomba járt,
Mécsest gyujtott, kaddist mondott, tfillint rakott, czicziszt
Hogy ne érje tréfi ajkát buzgón viselt arra gondot. [hordott,
Heted napját minden hétnek megszentelni nem mulasztá,
S ez napon egy szegény társát vendégül mind ott marasztá,
Kováasztalan kenyér került husvétkor az asztalára,
Hanukakor rámosolygott viaszgyertyák fénysugára.
A Jomkippur magas napján tisztafehér taliszt öltött,
S esttől estig imaszó közt föl se vette a nagy bőjtöt.

3.

Korda Gyuri így élt, így tett néhány álló esztendeig,
 Nem is látta, nem is bánta, hogy társai kinevetik,
 Nem is érzé, hogy körölte egészen más a levegő,
 Nem zavarta, hogy mellette majd mindenki hiteszegő.
 De miként a szinaranyynak fényét az idő lemossa
 És miként jó aczélra is leülepszik piszkos rozsdá...
 Lassan-lassan olyanná lett az ő híres jámborsága
 Mint ha többé élőcsiga nincsen benn a kagylójába.
 Ajka mozgott, lába eljárt, de a szíve már nem érzett,
 Megmaradt a külső forma, de tartalma elenyészett.
 S aztán aztán... mint a bokor mely virágát hullatgatja
 Egy nap ezt a... más nap azt a szép szokását hagyta abba.
 S aztán lassan minden gúnyra nagyon érző lett a lelke
 S napról-napra magát mindig jobban-jobban elrestelte.
 A míg végül szégyenében olyan perczhez is elére
 Hogy szinte megharagudott anyja szokott levelére.
 Haragudott... aztán többé reá nem is hederített,
 S világért sem árulá el semmiben az ősi hitet.

4.

De ha Korda Gyuri urból valóságos póse vált is,
 Nem csökkenté ez a métely az ő régi szorgalmát is.
 Minden tanár megkedvelte, minden fokot jól megállá.
 Úgy hogy egyszer e levél ment anyja messzi hajlokába:
 „Büszke szívvel jelenthetem az örömhírt éd's anyámnak,
 Hogy kitűnőn tettem le ma a doktori végvizsgámat,
 Jövő szombat délelőttjén avatnak fel díszben, fényben,
 Ó miért hogy jó anyácskám nem lesz ott az ünnepélyen?
 Ó miért az út oly hosszú? Mért a vonat olyan rázós?
 Ó miért hogy drága anyám gyenge már az utazáshoz!

5.

Harmadik nap Tiszántulról mint a villám sebbel-lobbal,
Távirat jött pár szűk szóval, de jelentős tartalommal:
«Holnapután megérkezem, karjaidban leszek este
Ifju lettem, egészséges, szívem feléd száll repesve!...

6.

Korda Gyuri e szavakra olyan víg lett mint a gyerek,
Hirtelen nagy jókedvében majd hogy nem hányt bukfen-
Szeme ragyog, arca ég a viszontlátás örömétül, [czeket.
Szerető hű fiúszíve szinte kábul, szinte szédül.
De nem soká... egyszerre csak az eszébe jut valami,
S marczangolva tépik mellét bubánat és kín nyilai:
«Póse lettem! Apikórosz! Jó anyácskám ha meglátja,
Meghasad a hívő szíve gyötrelmébe, fájdalmába.
De nem látja... igen igen gyarló voltam, gyáva, hitvány,
A kísértés ördögének rést engedvén, ajtót nyitván.
De nem lettem végleg rabja! Kikergetem mindörökké,
Édes anyám te segíts, hogy meg ne ejtsen soha többé!
Hogy ne férjen közelembe hitetlenség gonosz férge,
S vérem meg ne fertőztesse közönyösség álnok mérge.
Igen igen! Más akárki bármit szóljon, bármit tégyen
Engem már nem tántorít meg, meg nem téveszt léha szé-
Nyiltan vallom a vallásom, nem tagadom a hitem meg, [gyen.
Nyiltan hozom áldozatom én Adonai istenemnek,
A ki engem idáig vitt, jó anyámat ide hozza
A ki sorsom, útam létem, így gondozza, kormányozza!

7.

S Korda Gyuri hű buzgalmát hamarosan meg is kezdé,
A mezüzet ajtajának félfájára kifüggeszté,

Megszenyezett edényeit uj, tisztákra becserélte,
 A cziczist is megcsókolva visszarejté kebelére.
 Tfillint rakva elrebegte rég nem mondott imádságát,
 S megnyugodva, emelt fővel, várta anyját, a jót, drágát.
 Emelt fővel ment anyjával szép magasztos ünnepére
 S vele aztán imaszóra a templomba hogy betére
 S hogy utána boldog-büszkén egymást forrón átölelték,
 Egy nagy érzés járta által mindakettő jámbor lelkét.
 «Ki megvédett, hogy népünket bajveszélyek le nem győzék.
 Hála a nagy Adonainak, örök hála és dicsőség!»

Budapest.

Lenkei Henrik.

AZ Ó-ZSIDÓ ISKOLA.*

Régi bölcseink egyikétől, a ki részt vett a palesztinai zsidóság ujjaélesztésének munkájában, miután Róma Jeruzsálemet legyőzte, egy ima maradt ránk, melyet olyankor mondott el, mikor az iskolából távozott. Az ima így hangzik:¹⁾ «Köszönet neked, Istenem és atyáim Istene, hogy életem sorsát azoké közé helyezted, kik zsinagógákban és iskolákban ülnek és nem azoké közé, kik színházban és czirkuszban ülnek. Én fáradozom és ők fáradoznak, én kitartok és ők kitar-
 tanak; de én a paradicsom kedvéért fáradozom, ők pedig az enyészet örvénye kedvéért fáradoznak.»

* Bécsben, 1902 január 8-án tartott felolvasás, a «Gesellschaft zur Sammlung und Conservirung von Kunst- und historischen Denkmälern» cz. társulatban.

¹⁾ Nechunja b. Hakkána, j. Berákhót 7 d; más verzióban b. Berákhót 28 b.

Ezen imában a tökéletes megelegetés mellett, melyet a jámbor irástudó hivatásában talál, a zsidó kultúra és a görög-római kultúra között fennálló ellentét is plasztikus kifejezést nyer. A görögök színháza és a rómaiak czirkusza, a pogány életkedvnek ezen két intézménye, melyeket Palesztina zsidói saját országuk városaiban is megfigyelhettek, az ő szemükben különös ismertető jelei voltak a pogány műveltségnek, mely Izraél vallásával és erkölcsével annyira ellenkező szellemű volt. Úgyszólván e szellem megtestesülésének tekintették a színházat és czirkuszt.

Ezért a szentírás ama tilalmát,²⁾ hogy ne kövessék a népek szokásait, egy régi magyarázat³⁾ a színházra és czirkuszra vonatkoztatja. A csúfolók ülése, melytől a zsoltárkönyv első verse óv, Rabbi Méir, a második század ünnepeit tanítója szerint, egyet jelent a színházzal és czirkusszal.⁴⁾ Méir egyik kortársa Elija prófétának tulajdonítja azon kijelentést, hogy a föld azért inog, mivel színházat és czirkuszt kell hordania, holott Izraél szentélye romokban hever.⁵⁾ Abban a gonoszban, kinek istentelen gondolkozását a tizennegyedik zsoltár ostorozza, a harmadik század egyik palesztinai predikátora Ézsaura, vagyis Rómára ismert, melynek gyalázatosságai, a mindenütt felállított bálványtemplomok, színházak és czirkuszok a föld kerekességét betöltik.⁶⁾ Egy másik Izraél községét a próféta

²⁾ Leviticus 18,2.

³⁾ Szifrá az id. helyre.

⁴⁾ Tószefta Ab. zára 2,e; Ab. di R. Nátán 28,9; v. ö. b. Abóda zára 18 b.

⁵⁾ Nehórái, j. Berákh. 13 c; Sóchér tób, Zsoltár 18,8-ra.

⁶⁾ Sámuel b. Nachmán, Sóchér tób, Zsoltár 14,1-re.

szavaival ⁷⁾ szólaltatja meg: «Nem ültem a mulatozók körében, a pogányok színházában és czirkuszában, hogy velük ujjongjak». ⁸⁾ És egy harmadik a zsidóságnak a jövőben a pogányság fölött kivívandó győzelmét azon jóslattal jelzi, hogy eljövend az idő, melyben színház és czirkusz Izraél tanainak hirdető helyeivé válnak. ⁹⁾

És valamint Palesztina zsidó népének a görög-római kultúra minden fényével és bűnével, minden vidámságával és erkölcstelenségével együtt a színházban és czirkusban vált különösen szembetünővé, ép úgy látta a tulajdon, örökölt kulturáját a zsinagógában és iskolában megtestesülve. A zsinagóga, mint a közös istentisztelet, az egybegyűlt község nyilvános oktatásának színhelye, az iskola, az ifjúság tanításának és a felnőttek közös tanulmányának színhelye: mindkét intézmény a különleges zsidó kultúra alkotása, a minthogy mindkettőnek együttesen a zsidóság megmentése és fentartása volt feladata.

Hogy miben állott a zsidó kultúra különlegessége, mily módon tudott érvényre jutni saját hazájában a görögök és rómaiak kulturájával szemben, erre a két évezrednyi távolságból a világtörténeti szemlélődés jobban megtanít, mint a korábbi korszakokban lehetséges volt. Ma nem fogunk a régi Izraél kulturájának oly alkatrészeket tulajdonítani, melyek nem tartoztak hozzá; nem fogjuk, mint az ó- és középkorban ko-

⁷⁾ Jerem. 15,17.

⁹⁾ Jósze b. Chanina, Megilla

⁸⁾ Abba b. Káhana, Peszikta 6 a.

moly gondolkozók egész komolysággal tették, Izraél prófétáit és bölcseit görög filozófusok és kutatók tanítóivá megtenni; sőt inkább elismerjük, hogy Izraél hivatása nem a művészetek és tudományok megteremtése volt s hogy e téren inkább vett, mintsem adott volna. Csakis vallása és a vele elválaszthatatlan kapcsolatban lévő ethika által vállott Izraél alkotó kulturnéppé és a nemzetek szövétnekévé. A gondolkodás világossága az igazi istenismeret folytán, az érzés nemesbülése, a kötelességtudás kiélesülése, az élet és feladatainak szentesítése a valódi istenismeretben gyökerező erkölcsösség által, ezek Izraél különleges kultúrájának lényeges elemei és ezek tették a zsidóságot hivatottá arra, hogy a népek tanítója legyen és az emberiség erkölcsi átalakulását előidézze.

Izraél kultúrájának első, teremtmő korszaka a szentírást hozta létre, mely azonban nem maradt a múltnak holt emléke, hanem tovább élt a néppel és új életet keltett a népben, melynek kebeléből származott. A tóra parancsaiból és elbeszéléseiből, a próféták beszédeiből, a bölcsek és költők szavaiból ugyanazon szellem áradt ki, mely ezen iratok alkotóiban élt. És az új kulturkorszak, a mely a régi iratokkal való foglalkozásban és azok átalakulásában gyökerezett, ez a *második templomról* elnevezett korszak legsajátosabb terméke gyanánt az *írástudást* hozta létre és egyszersmind azon intézményeket is, melyek által az egész népnek megadatott, hogy benne részt vehessen. Ezek a *zsinagóga* és az *iskola* intézményei.

A sokféle változás és megrázó események alatt, melyek a második templom idejében a zsidó nép külső

történetét irányítják, mindkét intézmény fejlődése és erősítése csendben ment végbe. A perzsák uralmát felváltja a görögöké, Egyiptomét a syr; Antiochus zsarnoksága a Makkabeusok küzdelmeit és győzelmeit eredményezi; egy új, nemzeti királyságnak a rómaiak mindent elnyelő hatalma vet véget; a procuratorok elnyomásai az utolsó hősi küzdelmet idézik elő és a fővárossal és a szentélylyel együtt romba dől az állami önállóság végső maradéka. De a romok közül ki-magaslik templom és iskola, mint egy új létnek erős vára és mint valódi kulturhely azon szellem továbbfejlesztése és továbbfenntartása számára, mely bennök kifejezésre jutott.

És midőn egy kiváló *babyloniai* tanító a *negyedik* században a kilenczvenedik zsoltár első szavait így paraphrasálta:¹⁰⁾ «Ó uram, te menedékünk voltál minden nemzedéken át a zsinagógákban és iskolákban,» ez nem csak szellemes magyarázata a biblia szavának, hanem utalás is a történelmi igazságra. Az Isten által való elhagyatottság érzete nem verhetett gyökeret, míg zsinagógák és iskolák tevékenységet fejtettek ki. Hol található Isten? Kérdé egy prófétai igére¹¹⁾ czélozva *Palesztina* zsidóságának egyik nagytekintélyű vezetője a *harmadik* században. Erre így felel: A zsinagógákban és iskolákban.¹²⁾ Kortársa, Rabbi *Jiczhak*, a szellemes írásmagyarázó, mondta ki a merész szót: Valahányszor a zsinagógákban és iskolákban összegyül Izraél, Isten dicsősége ott jelen van.¹³⁾ A zsinagógából és iskolából kiinduló szellemi

¹⁰⁾ Rába, Megilla 29 a.

¹¹⁾ Jesája 55, e.

¹²⁾ Abáhú, j. Berach. 8 d.

¹³⁾ Peszikta 193 a b.

ébresztésre az Énekek Éneke¹⁴⁾ szavai utalnak, melyeket allegorikusan Izraél községének szájába adnak: Én alszom, de szívem ébren van! ¹⁵⁾

Már Bileám, a pogány jós is a zsinagógákat és iskolákat¹⁶⁾ dicsőítette Jákób sátrai- és Izraél lakóhelyeire¹⁷⁾ vonatkozó dicsőítésében, mint ezt hívő lélekkel föltételezték. És ép így a *második* század egyik pogány bölcsének tulajdonítottak egy kijelentést, mely a zsinagógáknak és iskoláknak a zsidó népre való páratlan jelentőségét emeli ki. *Gadarai Oinomaos* volt ez, Rabbi *Méir* barátja. Mondását a következő költői elbeszélés tartalmazza: ¹⁸⁾ Egyszer eljöttek a pogányok gadarai Oinomaoshoz és megkérdezték: Hogyan győzhetjük le ezt a népet? Erre azt felelte: Menjetek szerte és figyeljétek meg zsinagógaikat és iskoláikat. Míg ezekből kihallatszik az iskolás gyermekek csengő hangja, semmit sem tehettek ellenök. Mert így jövendölte nekik ős atyjuk: ¹⁹⁾ «A hang Jákób hangja, a kéz Ézsau keze. Míg Jákób hangja kihallatszik a zsinagógákból és iskolákból, Ézsau kezének — Ézsau Rómát jelenti — nincs hatalma fölötte.»

A zsinagógákat — mint ebből az elbeszélésből is kitűnik — mindenek előtt oktatási helyeknek is tekintik. Azok is voltak, nem csak azért, mert az ott összegyűlt község a szentírás szavaiból és a felolvasáshoz csatlakozó magyarázatból okulást merített,

¹⁴⁾ Én. éneke 5,2.

¹⁵⁾ Sír rabba e. h.

¹⁶⁾ Num. 24,5.

¹⁷⁾ Szanhedrin 105 b.

¹⁸⁾ Gen. r., 65. fejj., Ékha r. prooemiumok 2. sz.; Peszikta 121a (Abba b. Káhana).

¹⁹⁾ Gen. 27,22.

úgy hogy *Philo* a zsinagógákat iskoláknak nevezi,²⁰⁾ melyekben a zsidók minden szombaton az őseiktől örökölt bölcseslettel foglalkoznak és a hol mindenféle erkölcs taníttatik;²¹⁾ hanem a szó szoros értelmében véve oktatóhelyek voltak, minthogy abban a régi időben a fiatalság első oktatása rendszerint a zsinagógában folyt le.²¹⁾ Ezért a német zsidók azon nyelvhasználata, mely a zsinagógát iskolának (*Schule*) nevezi, már az ó-korra nézve is történelmi jogosultsággal bír.

Zsinagóga és iskola az ó-zsidó homiletikában, melynek sokhangú dicsőítő karából néhány kijelentést idéztem, egységet képez. Mint intézmények is elválaszthatatlanul együvé tartoznak és kiegészítik egymást. Midőn a zsidó nép az önálló nemzeti lét külső követelményeitől meg volt fosztva, bennök találta fel annak lehetőségét, hogy sajátos kulturáját fenntartsa és átterjen az *új létalakra*, a mely számára a nemzetek között ki volt jelölve. De különösen az iskola az, mely elsőrendű történelmi tényező gyanánt az új létalakra való átmenet idejében páratlan működést fejtett ki.

Hiszen a zsidó nép az állami önállósága elvesztését követő első századokban a nemzeti közösségnek oly képét nyújtja a történet buvárának, melynek legmagasabb érdeke a tanulás és tanítás, mely egyetlen nemzeti kincsként a tanulás és tanítás tárgyát: az Írást és az atyák hagyományát őrizte, melynek vezérlő osztálya a mindenki előtt nyitva álló tudósok osztálya és melynek egyetlen látható tekintélye a főiskola volt.

²⁰⁾ *Philo*, *Vita Mosis* III, 27.

²¹⁾ *L. alább*, 265. l.

Az ó-zsidó iskolai élet, melyből az egész nemzeti lét gyújtópontjává vált főiskola keletkezett, ez okból nagyjelentőségű tárgy az Izraél múltjába elmerülő történelmi szemlélődésre nézve. Hogyan fejlődött a zsidó iskola Palesztinában a második templom idejében, miben állott szervezete, mik voltak legszembetűnőbb ismertető jelei, miben láthatjuk tanítása célját és eredményeit, erre akarok következő fejtegetéseimben röviden utalni.

I.

Az ó-zsidó iskola kezdeteiről, a mint Palesztinában a második templom idejében kifejlődött, nincsenek semmiféle tudósításaink. Azon történelmi mű, melyből historiai ismereteinket a babyloniai száműzetés utáni első két évszázadról merítjük s a mely magában foglalja a most egymástól különválasztott és héber bibliánk végén lévő: *Krónika*, *Ezra* és *Nechemja* könyveit, egyetlen egyszer tartalmazza azon szót, melylyel később valamennyi rangú tanulót jelölnek meg, a talmid²²⁾ szót, s ezzel az énekes iskolákra céloz, melyek Jeruzsálem szentélye mellett fennállottak, s melyekben hivatott mesterek a zsoltárok énekeseit, a levita énekkarokat kiképezték.

De ezen történelmi mű más érdekes adatokat és tudósításokat tartott meg számunkra, melyekből képesek vagyunk az ó-zsidó iskola eredetét megismerni. *Ezráról*, az írástudóról azt beszéli, hogy gondolatait

²²⁾ I. Krón. 25,s.

arra irányította, hogy az Isten tanában buvárkodjék és Izraélben törvényt és jogot tanítson.²³⁾ Azután elevenen ecseteli az első *nyilvános tanítást*, melyet Ezra, avatott egyénektől támogatva, Jeruzsálemben tartott. A ker. időszámítás előtti 445. év ama nevezetes tisri 1. napját, melyen Ezra a levitákkal oldalán az összegyűlt népnek a tórát felolvasta és értelmezte,²⁴⁾ az ó-zsidó iskola születésnapjának tekinthetjük. Mert Ezra által tartott ama tanítás tárgya, a tóra, főtárgya maradt azon tanító tevékenységnek, mely Jeruzsálem és Judæa iskoláiban kifejtetett.

Bár ezen iskolák felállításáról mit sem tudunk, feltehető, hogy már Ezra maga kezdte meg annak a megvalósítását, a mi életének egyik főfeladata volt, hogy Izraélben a tórát tanítsa. Azon intézmények közt, melyek a hagyomány neki tulajdonít,²⁵⁾ az iskolákat nem találjuk ugyan, de a babyloniai talmud egy helyén²⁶⁾ — igaz, hogy apokryphnek tartott helyén — azt olvassuk, hogy Ezra elrendelte, hogy *tanítók tanítók mellett* alkalmaztassanak, mivelhogy a kartársak versenye folytán a tudomány szaporodik. Ez adat belsőleg igaz, mert a szentföldi iskola Ezrát tényleg alapítójának tekinthette és ebbeli érdemét a nyelvhasználat is megörökítette. A *szófér* szó, melylyel Ezra hivatását mint írástudóét, ki a széferrel, a könyvvel κατ' ἐξοχήν foglalkozik, jelölik, a későbbi századokban az iskolamestert jelentette, de egyszersmind a régi írástudókat is, kik Ezra követői és művének első folytatói voltak.

²³⁾ Ezra 7,10.

²⁴⁾ Neh. 8,1-8.

²⁵⁾ Bába Kamma 82 a.

²⁶⁾ Bába Batra 21 l alul.

Ezeket a régi irástudókat a hagyomány *a nagy gyülekezet férfainak*²⁷⁾ is nevezi, ama döntő gyülekezet emlékére, a mely néhány héttel Ezra nyilvános tanítása után Jeruzsálemben megtartatott és a melyben az egész nép képviselői ünnepélyesen kötelezték magukat Mózes tanának megőrzésére.²⁸⁾ E nagy gyülekezet férfiai oly tételt állítottak fel,²⁹⁾ melyet az ó-zsidó iskola alapgondolatának tekinthetünk. A tétel így hangzik:

«*Képezzetek ki sok tanulót*». E tétel a vezető férfiak elé azon czélt tűzi ki, hogy a tanulást sokaknak tegyék lehetővé és hogy az iskola körét kiterjesszék.

Ezt az alapgondolatot a Krónika egyik elbeszélésében is felismerhetjük. Itt ugyanis azt olvassuk,³⁰⁾ hogy Jósáfát király egy többnyire levitákból összeállított collegiumot, mintegy tanító bizottságot küldött ki, hogy a népet az ország minden városában a tórára tanítsák. A Krónika szerzője ebben az elbeszélésben azt a feladatot, melyet Ezra és követői maguk elé tűztek, már Jósáfát király által teljesített és a buzgó levita előtt lebegő ideál megvalósítását, a mint ez gyakran történik, a dicső multba helyezi.

Hogy ez az eszmény, a mely az egész országot, Judæa összes városait felölelő tanintézmény, lassanként megvalósult, jelenti egy felette érdekes hagyomány, a mely a palesztinai ifjuság nyilvános oktatásának történetét lapidáris rövidséggel adja elő. E hagyomány közlője Ráb, Babylonia legnagyobb tekintélye a

²⁷⁾ Ansé Kenészet Hagge-

²⁸⁾ Neh. 9,1. [dóla.

²⁹⁾ Misna Ábót 1,2.

³⁰⁾ II. Krón. 17,7.

III. században, az iskolaügy nagy barátja és fejlesztője; de mindenesetre régi palesztinai hagyományból merítette.

A traditio így hangzik: ³¹⁾ Kezdetben minden atya maga oktatta fiát; kinek nem volt atyja, nem részesült tanításban. Később elrendelték, hogy Jeruzsálemben iskolák alapíttassanak, melyekbe a vidéki gyermekeket is fel kellett hozni. Ezután minden kerület kapott iskolát, de a tanulók már érettebb korban, mint 16—17 évesek kerültek az iskolába, kik, ha a tanító szigorú volt, ellenszegültek és elmaradtak. Végre Józua ben Gamala elrendelte, hogy az ország minden helységében ³²⁾ a gyermekek számára tanítókat alkalmazzanak és a gyermekeket 6—7 éves korban hozzák az iskolába.

Bár a palesztinai iskolaügy eme története nagyon is mesterkéltnek hangzik, mégis bizonyos, hogy történelmi valóság magva rejlik benne. A nyilvános iskoláztatás lassan előrehaladó meghonosításának emléke jegeczesedik itt ki: először a főváros, azután a kerületi székhelyek, végre az ország összes városai kaptak iskolát. A kerületi iskolákról szóló adat a kerületet egy ritka szóval ³³⁾ jelöli, a mely, mint Nechemja feljegyzéseiből tudjuk ³⁴⁾ a perzsa uralom korszakában Judea kerületeit jelölte. Ugyanezt a szót egy másik hagyományban is találjuk, a mely az egyes

³¹⁾ Bába Batra 21 a.

³²⁾ E szók: «minden tartományban» néhány kéziratban és régi idézetekben hiányoznak és Esztér 8,17 (v. ö. 9,28)

analogiája által bele jutottak a talmud szövegébe.

³³⁾ Pélekh.

³⁴⁾ Nehem. 3, 9, 12, 14—18.

kerületek és városok számára felállított törvényszékekről szól.³⁵⁾ Ez a szó igen világosan utal a perzsa korra. A törvényszékek felállítása és az iskolák meghonosítása az egyes kerületekben tehát bizonyára a perzsa korszakban az Ezra után következő században történt.

A palesztinai iskolaügyre tartozó utolsó rendelkezés hagyományunk befejező adata szerint egy fél évezreddel Ezra után bocsáttatott ki és szerzője a második templom gyors egymásutánban váltakozó utolsó főpapjainak egyike volt, kikről a történet csupán dicstelen tetteket jegyzett fel. De képzelhető-e, hogy oly mélyreható rendszabály, a milyen az ifjuság általános iskoláztatása, ily időben és ily szerzőtől ered? Az a kor, melyben Józsuá ben Gamala — vagy ben Gamaliél — mint főpap alig két évig működött,³⁶⁾ szerencsétlen forrongás kora volt. Az önkényeskedő procurátorok igája súlyosan nehezedett az országra és a nép közvetlenül a rómaiak elleni nagy és kétségbeesett harc kitörése előtt állott. Alkalmas volt-e ez a kor arra, hogy az egész országra kiterjeszkedő, békés művelődési munkát célzó rendszabályt keresztül vigyen? És ha a rendelet tényleg Józsuá ben Gamalától indult volna ki, megvalósíthatták volna-e az utána következő háborús években, és gyümölcsöket érleltetett volna-e úgy, hogy a szóban forgó hagyomány közlőjének állítása szerint ennek volna köszönhető, hogy a

³⁵⁾ Makkót 7a; Tószefta szerint gyülekező bemutatói Szanhedrin, 3. fej. végén. L. ról.
³⁶⁾ még Tósz. Bikkúrim 2,8, a 63—65 Kr. u.
 zsenge áldozatnak kerületek

tóra Izraélben feledésbe nem ment? Továbbá, hihető-e, hogy a főpapi méltóság egyik viselője, miután e hivatal tekintélyét rég elvesztette és a nemzet mozgató erőivel összefüggésben nem állott, vitte volna diadalra a farizeusok, a régi írástudók örökösei által képviselt irány alapgondolatát, az ifjuság oktatásának általánosítását?

Ily történelmi valószínűtlenséggel szemben megengedhetjük magunknak, hogy a hagyomány szövegét kiigazítsuk, miáltal ez a fontos adat igazi történelmi összefüggésébe kerül. Bátor vagyok föltenni, hogy itt *névcseré* történt.

A hagyomány eredetileg nem Józsua ben Gamaláról szólt, hanem e név egy régibb viselőjéről *Józsua ben Perachjáról*.

Józsua ben Perachja Hyrkan János főpapi uralkodó korában működött, mint az írástudók feje, mint az akkor először a farizeus név alatt a történelem világosságába lépő nagy párt vezetője, a mely befolyását és hatalmát csakis Hyrkan uralkodásának utolsó éveiben volt kénytelen a sadduceus pártnak átengedni. Ebben az időben a makkabeusok felkelése és győzelmei által előidézett vallásos és nemzeti fellendülés tetőpontját érte el Judeában. Ez a kor minden más kornál alkalmasabb volt arra, hogy a farizeizmus szellemében gyökerező ilyen rendszabályt, a milyen az egész országra kiterjedő iskoláztatás volt, megalkosson és keresztülvigyen. Józsua ben Perachja egyetlen mondása, a mely az utókorra szállt, ezt a férfiút kiválóan alkalmasnak tünteti fel az iskolaügyre vonatkozó rendszabály megalkotására. Jelmondata, melyet

az Atyák Mondásaiban ³⁷⁾ olvasunk, a tanulásra vonatkozik és így hangzik: Szerezz magadnak *tanítót* és végy magadnak *tanulótársat*! Ez a mondás az ó-zsidó iskola története szempontjából különben sem közömbös, mert ebben találjuk először azt a két szót, melyek a tanító és kollega állandó megjelöléseivé váltak. Az egyik, *ráb*, mester, tanító, *rabbi* alakjában a tudós megtisztelő czimévé is vált és a másik, *chábér*, a mely általában a társat, de Józsua ben Perachja mondásában a tanulótársat jelenti, később szintén önálló jelentésre tett szert, mert vele jelölték a tudós kollegiumok tagjait vagy pedig általában a tudósokat.

Ha ezen, megvallom, kissé merész, de a szóban forgó korok és férfiak körülményeinek megfontolása mellett jogosult föltevés szerint nem a főpap, Józsua ben Gamala, hanem a kétszáz évvel idősebb irástudó, Józsua ben Perachja volt a palesztinai általános iskoláztatás megalapítója, akkor érthetővé válik egy másik hagyomány is, a mely az épen megbeszélte és kiigazított, az iskolaügy successiv fejlődésére vonatkozó hagyomány körébe eddigelé semmiképen sem volt beleilleszthető. Eme másik hagyomány ³⁸⁾ szerint ugyanis *Simon ben Sétach* volt az, a ki elrendelte, hogy a gyermekek iskolába járjanak, más szóval, ő hozta be az általános és kötelező ifjusági iskoláztatást. Simon ben Sétach pedig Józsua ben Perachja tanítványa volt s egyszersmind utódja, mint az irástudók feje. Simon ben Sétach volt az, a ki, midőn Jannai Sándor a farizeusok ellen irányuló véres üldözései

³⁷⁾ Misna Ábót 3,4.

³⁸⁾ Jer. Kiddúsin, 8. fej. végén (32 c d).

véget értek, pártjának befolyását helyreállította és egy régi tudósítás szavai szerint³⁹⁾ *a tórának régi tekintélyét visszaszerezte*. Salome Alexandra királynő békés uralkodása és Simon ben Setách erős vezetése alatt az írástudás virágkora köszöntött be. A farizeusok erőre kaptak és befolyásuk előtt meghajlott a nemzet nagy többsége. Ez ismét alkalmas idő volt az iskola megszilárdítására. A mit Józsua ben Perachja megkezdett és a mi Jannai Sándor üldözései éveiben teljesen keresztülvihető nem volt, azt Simon ben Sétach ismét megindította. Rendelkezése úgy tekinthető, mint tanítója és elődje rendelkezésének megújítása és kiegészítése.

Most úgy képzelhetjük a dolgot, hogy az általános iskoláztatás Palesztinában nem úgy, mint eddig hitték, csupán kapuzárás előtt, Jeruzsálem utolsó napjaiban honosítottatott meg, hanem hogy ez az intézmény akkor már kétszáz év óta működött azon hatalmas befolyás eredményekép, a melyet a farizeusok a hasmoneus királyság napjaiban a szellemek fölött nyertek, de egyszersmind állandóan emelkedő erkölcsi befolyásuk soha ki nem apadó forrásakép is. Csakis, ha így képzeljük a történelmi fejlődést, hozhatjuk vele összhangzásba azt, a mit a második templom utolsó századának két tanujától hallunk a zsidó nép nevelési ügyéről. Alexandriai Philo fajbelijeinek vallásukhoz való ragaszkodásáról következőt mondja:⁴⁰⁾ «Mint-hogy törvényeiket isteni kinyilatkoztatásnak tartják, és ezekre zsenge gyermekkoruk óta taníttatnak, a tör-

³⁹⁾ Kiddúsin 66 a.

⁴⁰⁾ Legatio ad Cajum 31.

vények képeit lelkükben hordják». És Josephus, azon idők történetírója ezt mondja: ⁴¹⁾ «Mindennél többet törődünk a gyermekneveléssel». Ugyanő még így nyilatkozik: ⁴²⁾ «Nálunk bárkitől lehet a törvényeket kérdezni és ezeknek minden rendeletét könnyebben fogja elmondani, mint a saját nevét. Minthogy öntudatunk ébredésével kezdjük a törvényeket tanulni, lelkeinkbe úgyszólván be vannak vésve.»

II.

Ha a Jeruzsálem elpusztulását követő századokban Palesztina zsidó köreiből a hajdani fővárosról és fényéről megemlékeztek, akkor a fájdalmas visszaemlékezés tárgyai közé iskolaügye is tartozott. Azt beszélték, ⁴³⁾ hogy közvetetlenül a katastropha előtt Jeruzsálemben 480, más pontosabb adat szerint 394 zsinagóga volt és hogy minden zsinagógához két iskola tartozott: egy alsóbb fokú iskola a biblia tanítására és egy felsőbb fokú a hagyományos tan tanítására. Megemlékeztek továbbá a «nagy házról», melylyel egy bibliai kitételre ⁴⁴⁾ való czélzással Jóhánában Zakkái iskoláját jelölték, ki az utolsó nagy írástudó volt, a ki körül Jeruzsálemben tanulók gyülekeztek.

Ez a visszaemlékezés Jeruzsálem utolsó napjaiból az elpusztulás előtt létezett ó-zsidó iskola szervezeté-

⁴¹⁾ Contra Apionem I, 12.

⁴²⁾ U. o. II, 18.

⁴³⁾ Hósája, j. Megilla 73 d,
j. Ketubót 35 c, Ékha rabb.

prooemiumok, 12. sz.; u. o.
1,2-re; Sír r. 5,12-re; b. Ketub.

105 a.

⁴⁴⁾ II. Kir. 25,9.

ról a legfontosabb adatot szolgáltatja. Jóchánán ben Zakkái iskolája volt a főiskola, melyben ifjak és férfiak a mester szavait lesték, tanításait kérték, kérdéseire feleltek, vagy pedig egymást tanulmányaikban előbbrevítették az által, hogy a tárgyat közösen előadták és fejtegették, hogy mindenki közölte azt, a mit tudott és kikutatott, hogy kérdéseket és ellenvetéseket hoztak fel egymással vitatkozva. Ez az iskola, a mely Hillél és Sammái, Semája és Abtaljon és az írástudók előző fejei iskoláinak tevékenységét folytatta, arra volt rendelve, hogy a palesztinai zsidóság mentsvára és egy új fellendülés kiindulópontja legyen.

Midőn a római sereg a pusztulásra szánt fővárost ostromolta, Jóchánán ben Zakkái abban a szörnyű időben már Jabnéba helyezte át iskoláját, a mely ott kezdte történelmi hivatását teljesíteni. Ezen iskola története, a mely évtizedes eredményes tevékenység után a hadriánusi kor zavarai és viharai közepette más helységekre helyeztetett át és végül a Tiberiási-tó partján állandó helyet talált, képezi — más palesztinai és a babyloniai iskolák történetével kapcsolatban — hosszú időn át a zsidó történet főtartalmát. Hisz a történetírás az egész korszakot amaz iskolák tagjairól a *tan-nák* és *amórák* korának nevezi.

Mialatt a nagy főiskolában a zsidó nép történelmi léte lüktetett, az ifjúság nevelését szolgáló iskola folytatta csendes tevékenységét és szakadatlanul teljesítette a művelődés reá háramló munkáját. Ezen iskola két foka a tanczélból eredt. Az ifjúságot először a szentirodalomba vezették be, hogy a bibliát olvashassa és megérthesse; azután sajátítsa el a hagyományos

magyarázatok, szabályok és tanok a szóbeli hagyományban megőrzött és egyre növekedő kincsét. A tanak ketté osztása írott és szóbeli tanra^{44 a)} az iskola ketté osztására vezetett. A Jeruzsálem iskoláira vonatkozó már említett adatban az elsőfoku iskola neve *Béth Ha-széfer*, a könyv háza, a felsőbbfoku iskola neve *Béth Talmud*, a tanulás háza. Az első névvel máshol is jelölik az iskolát, a másodikat azonban nem használják és a főiskola rendes neve, *Béth Hamidrás*, kiszorítja. Az iskola két fokának megfelelőleg a tanítók is kétfélék voltak: bibliatanítók, kiket a régi Szóferim névvel neveztek, és a hagyomány vagy Misna tanítói, kik Masnim-nak neveztek. Minden községnek kötelessége volt, hogy mindkét fajta tanítót alkalmazzon. A 2. században Simon ben Jóchai Palesztina elpusztult voltára tekintve és kortársait intve, ezt mondta:⁴⁵ Ha Izraél országában városokat látsz, melyek tökéletesen elpusztítottak, akkor tudd meg, hogy ez büntetés azért, mert nem fizettek tanítókat, kik az ifjúságot a bibliára és hagyományra oktatták volna. A harmadik században a patriarcha a tiberiási főiskola három kiváló tagját megbízta a palesztinai városok ifjúsági iskoláinak inspicálásával és meghagyta nekik, hogy mindenütt a hol szükséges, biblia- és hagyománytanítókat alkalmazzanak.⁴⁶⁾ E szemleúton a három tudós egy helységbe került, a mely mezőöröket tartott, de tanítókat nem. Erre figyelmeztették a lakosokat, hogy

^{44 a)} L. Sabbát 31 a; Szifré, Deut. 33,10-re; Szifrá, Lev. 26,43-ra.

⁴⁵⁾ Jer. Chagiga 76c; Peszikta 120b; Ékha rabb., proemiumok 2. sz. ⁴⁶⁾ U. o.

a város igazi őrzői a néptanítók.⁴⁷⁾ — A zsoltárköltő szavát az út ismerőiről, kiknek az Isten üdvét fogja mutatni,⁴⁸⁾ egy régi magyarázat a biblia és hagyomány tanítóira vonatkoztatja, kik az ifjúságot hű odaadással oktatják.⁴⁹⁾

Hogy némely község néptanítót nélkülözni volt kénytelen, kiviláglik a talmud amaz érdekes értesítéséből, melyben R. Chijja, I. Júda kortársának érdemeit dicsőíti.⁵⁰⁾ A sajátkezüleg foglyul ejtett szarvasok bőréből tekerceket készített, melyekre a pentateuchus 5 könyvét írta; ezután 5 gyermek közül egyet-egyet megtanított 1—1 könyvre és mindegyiket arra kötelezte, hogy a megtanult könyvre a többi négyet is oktassa; hasonló módon tanított meg 6 fiút a Misna hat rendjére. Ezért a kölcsönös u. n. Bell-Lancaster-féle oktatásmódra emlékeztető eljárásért, melyet a buzgó tudós különböző helyeken alkalmazott, a patriarcha lelkes dicséretét érdemelte ki.

Az emberi élet korszakairól szóló ismert mondas⁵¹⁾ szerint a gyermeket a biblia tanításra a betöltött 5-dik, a hagyomány tanítására a 10-dik évben kell fogni. De azon régi rendelet szerint, melyet eddig Józsuá ben Gamalának tulajdonítottak, az iskolai kötelezettség a hatodik vagy hetedik évvel kezdődött. Azon szabályok között, melyeket Ráb, Babylonia nagy tekintélye, egy iskolamesternek adott,⁵²⁾ azt a tilalmat is találjuk, hogy hat éven aluli gyermeket ne vegyen

⁴⁷⁾ U. o.

⁴⁸⁾ Zsolt. 50,₂₃.

⁴⁹⁾ Lev. r., 9. fejt. elején:

⁵⁰⁾ Ketub. 103 b, Bába Me-
cia 85 b.

⁵¹⁾ Misna Ábót, V. fejt. végén.

⁵²⁾ Bába Batra 21 a.

fel. Egy népies szabály, melyet egy másik babyloniai tudós, Abáji, közöl, a hatodik évet nevezi azon időpontnak, melyben az oktatást meg kell kezdeni.

Az iskolakötelezettség számára felső határt nem ismertek, de úgy látszik, hogy a tizenharmadik év, a vallástörvényi nagykorúság kezdete,⁵⁴⁾ ilyen határt alkotott. A harmadik században virágzó R. Lévi agadista költött elbeszélésében Jákób és Ézsau neveléséről⁵⁵⁾ azt olvassuk, hogy mindketten tizenhárom éves korukig az iskolába együtt jöttek-mentek. Ezután útjaik elváltak: Jákób a felsőbb iskolákat kereste fel, Ézsau pedig a bálványtemplomokat. Az emberi életkorszakairól szóló már említett mondás a tizenötödik életévet nevezi a felsőbb, a talmud szóval jelölt tanulás kezdetének. — Josephus tizennegyedik évét jelöli első tanulmányainak befejező pontjául. Önéletrajzában azt beszéli,⁵⁶⁾ hogy mint körülbelül tizennégy éves ifjú a tudományban annyira előrehaladt, hogy a főpapok és a város előkelői felkeresték, hogy tőle a törvény kiválóan alapos magyarázatát hallják. *Josephus* azonban nem látogatott nyilvános iskolákat; mint előkelő fővárosi család gyermeke, testvérével együtt magántanítóknál tanult; forrásainkban különben sűrűn említettnek magántanítók. De a *Nazareth*-beli *József* nevű ács fiáról, ki később a kereszténység alapítója lett, szintén azt beszéli a gyermekségére vonatkozó tudósítás,⁵⁷⁾ hogy tizenkét éves korában szüleivel a zarándok-

⁵³⁾ Ketub. 50a.

⁵⁵⁾ Gen. r. 63. fej., Tanchúma

⁵⁴⁾ Misna Ábót V. fej. végén; Gen. r. 63. fej. (Eleázár b. Simon).

B. Tóledót 2.

⁵⁶⁾ Vita, 2. fej.

⁵⁷⁾ Lukács evang. 2, 41 s köv.

ünnepre Jeruzsálembe jött és a templomépületben, a tudósok között ülve, figyelt és hozzájuk kérdéseket intézett és valamennyiüket bámulatba ejtette eszessége és feleletei által.

Arról, hogy valaki, ki az iskolai oktatás jótéteményében nem részesült, miképen pótolja érett korban az elmulasztottakat, megható példát nyújt a nagy *Akiba*, kinek gyermekkorá az első század közepére esik. Az erre vonatkozó, bár későbbi korból eredő elbeszélés⁵⁸⁾ mutatja, hogy miképen tanultak és tanítottak és kiegészíti képzeleteinket az ó-zsidó iskoláról. Akiba már negyven éves volt és még semmit sem tanult. Egy napon Lyddában a kút mellett ült és a kút szélén egy kivájt követ látott. Ki vájta ki ezt a követ? kérdezé. Azt felelték: A víz, a mely napról-napra a köre csepeg. Ekkor átvillámlott agyán ez a gondolat: ha a víz a kemény követ kivájhatta, nem lesznek-e képesek a tannak szilárdságra nézve a vas-hoz hasonlított szavai szívemet megpuhítani? Azonnal elhatározta, hogy tanulni fog. Fiával együtt elment az iskolába és kérte a tanítót, hogy mindkettőjüket oktassa. Apa és fiú együtt ültek a tábla egy-egy végét fogva, melyre az ábécze betűi közönséges sorrendben és különböző csoportosításokban voltak írva és ily módon lettek az olvasás elveibe beavatva. Ezután következett a bibliatanulás a tóra harmadik könyvével. Midőn Akiba a szentírást megtanulta, elment *Eliézer*hez és *Józsua*hoz, *Jóchánán* ben *Zakkái* híres tanítványaihoz, hogy vezessék be a hagyományok ismeretébe.

⁵⁸⁾ Áb. di R. Nátán 6. fej. (ed. Schechter 29. l.)

Midőn Akiba a biblia egyik mondatát megtanulta, a magányba vonult vissza és kutatta minden betűnek jelentőségét; ép így gondolkozott később a hagyomány megtanult tételeiről. Ezután tanítóihoz kérdéseket intézett és ellenvetéseket tett. Ily módon sajátította el Akiba lassanként az egész tudományt és a tan legnagyobb mesterévé vált Izráélben.

Ezen elbeszélés két részlete külön figyelmet érdemel: a *táblák* használata mint első taneszköz és a biblia tanításnak kezdése Mózes *harmadik* könyvével. A táblákat, melyekre az ábécze különféle betűcsoportokban volt írva, a források máshol is említik.⁵⁹⁾ Az ábécze titkaiba való beavatás természetesen az olvasás oktatásának kezdete volt, melylyel kétségtelenül az írástanítás össze volt kötve. Egyízben találunk⁶⁰⁾ célzást arra, hogy a tanító az írástanításnál a tanulónak a kezét vezeti. *Hillél* az ismert anekdótában a proselyta tanítását az ábéczével kezdi és kétkedő tanítványát a (hagyományos) tan valóságáról azzal győzi meg, hogy bebizonyítja neki a betűk jelentéséből és sorrendjéből a hagyomány szükséges voltát. Az olvasott táblákon kívül taneszközkül apró, a pentateuchus egyes szakaszait tartalmazó *tekercsek* szolgáltak.⁶¹⁾ Az egyik tanítóról azt beszélik, hogy a tanítás céljaira szabály ellenére a tóratekercsből egyes darabokat vágott ki.⁶²⁾

A mi a *Leviticus* használatát az elemi oktatásban illeti, megjegyzendő, hogy nagyon régi szokáson ala-

⁵⁹⁾ L. Tanchúma, idézi Friedmann Mekhilta - kiadásának bevezetésében, XXXIV. l.

⁶⁰⁾ Sír r. 1,2-re.

⁶¹⁾ L. a 59. jegyzetbe idéz. helyet.

⁶²⁾ Megilla 75 b.

pult az, hogy az iskolában a bibliaolvasást ezen könyvvel kezdjék, mert egy kiváló tudós már a harmadik században pusztán homiletikai módon képes a szokást megokolni: ⁶³⁾ «Az áldozatok, melyek szabályai ama könyv főtartalmát teszik, tiszták, és a gyermekek szintén tiszták; foglalkozzanak a tiszták azzal, a mi tiszta.» Valószínű, hogy ez a szokás a jeruzsálemi iskolákból eredt, melyekben a papi családok fiait oktatták és először az áldozatok és a szentélyre vonatkozó, rájuk nézve fontos törvényekkel ismertették meg.

III.

Egyes alkalmi adatokból, a milyeneket épen megbeszéltünk, összeállítható az egész anyag, melyet a források az ó-zsidó iskola ismeretéhez szolgáltatnak. Bátorodom még néhány különösen jellemző adatot bemutatni.

A népiskola helye rendszerint a *zsinagóga* volt, de a felnőttek a főiskolában gyültek össze. A próféta siró szavát, ⁶⁴⁾ hogy a gyermekek és ifjak az utcáról és terekről sodortattak el, a harmadik század egyik prédikátora ily módon glossálja: ⁶⁵⁾ de nem a zsinagógákból és a főiskolákból. Mert a gyermek a zsinagógába való, az ifjú pedig a főiskolába. *Bar-Kochba* fővárosának túlzásokkal telített ecsetelésében, hol az iskolák tevékenysége az ostrom alatt sem szünetelt, a következő adatot találjuk: ⁶⁶⁾ Béthárban négyszáz zsinagóga volt; minden zsinagógában négyszáz tanító

⁶³⁾ Asszi, Peszikta 60b; Lev. r. 7. fej.; Pesz. rabb. 16. fej.

⁶⁴⁾ Jerem. 9, 20.

⁶⁵⁾ Ékha rabb. 1,0-re (Abba b. Káhana).

⁶⁶⁾ Gittin 58a.

működött és minden tanító négyszáz gyermeket tanított. (Mellékesen megjegyezzük, hogy Rába babyloniai tudós iskolaszabálya szerint egy tanító huszonötnél több tanulót nem oktathat).⁶⁷⁾ *Józsua ben Lévi* híres tudósról azt beszélik, hogy unokáját maga vezette a zsinagógába, azaz az iskolába;⁶⁸⁾ de rendszerint az anyák hozták gyermekeiket a zsinagógákba, mit az asszonyoknak nagy érdemül tudnak be.⁶⁹⁾ A harmadik század egyik prédikátora arra inti az anyákat, hogy e kötelezettség alól ne vonják ki magukat azon ürügy alatt, hogy a gyermeknek nincs képessége a tanuláshoz.⁷⁰⁾ — Sok anekdóta szól arról, hogy Sepphoris vagy Tiberiás zsinagógái mellett elhaladó tudósok az iskolás gyermekek ajkairól egyes verseket hallottak és ezeket ez alkalommal elmésen értelmezték.⁷¹⁾

A hivatásukat a zsinagógákban teljesítő nyilvános néptanítók mellett voltak olyanok is, kik az iskolát saját lakásukban tartották és az iskolás gyermekeket ez okból a tanítóház gyermekeinek is nevezték.⁷²⁾ A jövés-menés és az oktatással járó zaj a szomszédoknak terhére eshetett és ez okból már régi törvény volt, hogy azon udvar lakói, melyekben az iskolává átalakítandó lakás volt, ez ellen épúgy tiltakozhatnak, mint más zavaró szomszédság ellen és e tiltakozást figyelembe kellett venni.⁷³⁾

⁶⁷⁾ Bába Batra 21 a.

⁶⁸⁾ Kiddúsin 30 a.

⁶⁹⁾ Berákhót 17 a (Ráb).

⁷⁰⁾ J. Challa 57 b (Szimón).

⁷¹⁾ L. Gen. r. 52. fej. (Chija

b. Abba); Sóchér tob, a 93. zsoltár végén (Chaggái).

⁷²⁾ Tinókót sel bét rabbán.

⁷³⁾ Misna Bába Batra II. 3 b. B. Batra 21 a, 21 b; Tószeľ. B. Batra, 1. fej.

Az iskolamester segédje régi időkben a chazzán⁷⁴⁾ volt, az a hivatalnok, ki a zsinagóga és felszerelése őrzésével volt megbízva és kinek czíme csak később, a talmud utáni korban, ment át a község előimádkozójára.⁷⁵⁾ *Eliézer ben Hyrkanos*, *Jóchánán ben Zakkái* tanítványa, nevezetes panaszában korának szellemi sülyedése fölött, melyet a szentély elpusztulásával ok-sági kapcsolatba hoz,⁷⁶⁾ az iskolamester rangját a tudósok hierarchiájában a következő szavakkal ecseteli: «mióta a szentély elpusztult, a tudósok az iskolamesterek fokára, ezek pedig a chazzánok fokára szálltak le». — Gyakran elismert tudósok működtek mint magántanítók vagy mint nyilvános iskolamesterek. *I. Júda* patriarchához egy kis város lakói azon kérelemmel fordultak, hogy ajánljon nekik tanítványai közül valakit, ki bírójuk, szónokuk, iskolamesterük és chazzánjuk legyen.⁷⁷⁾ *Lévi bar Sziszit* ajánlotta, ki a patriarcha iskolájából kikerült tudósok legkiválóbbjai közé tartozott. Nem ritkán történhetett, hogy kisebb községek a nevezett hivatalokat egyetlenegy személyre ruházták. A bostra-i község ugyancsak arra kérte a harmadik században *Simon ben Lákist*, hogy ajánljon nekik egy tudóst, ki a többi hivatalok mellett az iskolamester teendőit is végezze.⁷⁸⁾ A negyedik századból a talmud igen érdekes nézeteltérést közöl a néptanító qualificatiójáról.⁷⁹⁾ Az egyik azon néze-

⁷⁴⁾ Misna Sabbát, I, 3.

⁷⁶⁾ Szóta 49 a b. [81. fej.

⁷⁵⁾ Kóhélet rabba 7,5-re és 9,15-re; Massz. Szóferim, 10. fej. végén, 11. fej. elején; Pirké R. Eliézer a 13. fej. végén.

⁷⁷⁾ J. Jebám 13 a, Gen. r.,

⁷⁸⁾ J. Sebiit 36 d fel.

⁷⁹⁾ Bába Batra 21 b (Rába és Dimi).

tet vallja, hogy a tudás terjedelme a tanítónál nagyobb előny, mint a csekélyebb tudással párosult alaposság; a másik az ellenkező nézeten van.

Nem szabad elhallgatnunk, hogy a közönséges iskolamester társadalmilag nem foglalt el magas rangot, ha a tannaitikus korból származó egyik házassági szabály palesztinai mértékadó körökben uralkodó felfogást tükröztet. A szabály így hangzik:⁸⁰⁾ A házasuló adja el mindenét, hogy egy tudós leányát vehesse nőül, ha ilyet nem talál, vegye el a kor valamely nagyjának, azaz jámborság és jótékonyság által különösen kiváló férfiúnak a leányát; ha ilyet sem talál, válassza egy zsinagógafő leányát; ha ez sem lehetséges, vegye el egy alamizsnaosztó leányát; ha ilyet sem talál, egy iskolamester leányát.

Ezzel az iskolamesternek egy fontos eset alkalmából világosan jellemzett, alárendelt állásával igen jól összeegyeztethető a hivatásának fontosságáról és méltóságáról táplált magas vélemény. Ezt a hivatást a kenyérkereseti hivatások fölött oly magasan állónak tekintették, hogy anyagi jutalomról tulajdonképen szó sem lehetett. Minthogy azonban közeleső okokból az iskolamester kénytelen volt munkájáért fizetést elfogadni, különböző okokat hoztak fel, hogy miért tarthat igényt a fizetésre. Némelyek azt mondták, hogy nem a tanításért fizetik, hanem azért, mert a tanítás ideje alatt egyúttal a gyermekeket is őrzi.⁸¹⁾ Mások pedig azt mondták, hogy a testi fáradsággal járó munkát fizetik neki, melyet a bibliatanításnál az egyes

⁸⁰⁾ Peszáchim 49 b.

⁸¹⁾ Nedárim 37 a (Ráb).

vérsék értelmes tagolásának megjelölése és begyakorlása okoz.⁸²⁾ Egy harmadik nézet szerint a tanító fizetését az igazolja, mert a tanításnál eltöltött idejét más jövedelmező foglalkozásra fordíthatta volna.⁸³⁾

Az iskolamester *fizetéséhez* való hozzájárulást nagy érdemnek tekintették. Az utókor dicsérőleg utalt rabbi *Akiba* példájára, kinek barátja rabbi *Tarfón* nagy összeg pénzt adott át, hogy ezért földet vásároljon, melynek jövedelmét közös tanulmányaik ideje alatt életszükségletükre fordíthassák. De *Akiba* a pénzt szegény biblia- és misnatanítók közt osztotta el. Midőn *Tarfón* a földről kérdezősködött, *Akiba* megmutatta neki azokat, a kiknek a pénzt ajándékozta; az ily módon elhasznált összegről szóló írás pedig, *Akiba* szerint, *Dávid* zsoltárának eme szavaiban található:⁸⁴⁾ «Jó tette megmarad örökre.»⁸⁵⁾ — A negyedik század egyik predikációjában ezt olvassuk:⁸⁶⁾ Az agglegény, ki a városban lakik és a biblia- és misnatanítók fizetéséhez hozzájárul, oly kötelességet teljesít, mely tulajdonképen csak később terhelné, midőn maga is család alapít és gyermekeket küld az iskolába. Rea alkalmazható az Isten szava *Jób* könyvéből:⁸⁷⁾ «Ki ily módon engem megelőz, azt megjutalmazom», jutalma az, hogy gyermekei lesznek, kik az oktatásban részesülni fognak.

A nemes és önzetlen kötelességtudás mintájául a

⁸²⁾ U. o. (*Jóchánán*).

Peszikta rabb. 25. fej. (126 b);

⁸³⁾ *J. Nedárim* 38 c d (*Júdan* b. *Jismaél*).

Massz. Kalla.

⁸⁴⁾ *Zsolt.* 112, 9.

⁸⁶⁾ *Tanchúma*, *Lev. r.* 27. fej., *Peszikta* 25 b.

⁸⁵⁾ *Lev. r.* 34. fej. végén;

⁸⁷⁾ *Jób* 41, s.

babyloniai iskolákban egy néptanítót dicsértek,⁸⁸⁾ kinek imája egy ízben hatásosabbnak mutatkozott, mint kora leghíresebb tudósa által elrendelt böjt. Ugyanis egyszer *Ráb* egy helységbe jött, a hol állandó szárazság uralkodott. Böjti istentiszteletet rendezett, de a várt eső csak nem állt be. Midőn azonban az előimádkozó odaállt és az ima e szavait mondta: «Ki a szelet fújatod», akkor kezdett a szél fújni: és midőn folytatta és e szavakat mondta: «és leszállatod az esőt», akkor esett az eső. *Ráb* az eredményes imádkozótól megkérdezte, mi a foglalkozása? Erre azt felelte: «Néptanító vagyok és a szegények gyermekeit ép úgy oktatom, mint a gazdagokét; ki nem képes az iskolapénzt megfizetni, attól nem fogadok el fizetést; oly gyermekeket pedig, kik pajkosságból maradnak az iskolától távol, ajándékokkal csalogatok magamhoz és addig beszélek nekik, a míg készek tanulni.»

Ép ily jellemző a következő palesztinai adoma.⁸⁹⁾ Rabbi *Jóchánán*, Tiberiás nagy mestere, egy helységben a tanítót alva találta. Midőn felelősségre vonta, azzal mentegetődzött, hogy böjtöl. Erre *Jóchánán* így szólt: «Ha az emberek számára végzett munkánál meg van tiltva a böjtölés, mert ezáltal a munka csökken, mennyivel inkább van megtiltva a böjtölés, ha ezáltal az Isten számára végzett munka szenved csorbát». Ebben az értelemben Jeremiás felkiáltását:⁹⁰⁾ «Átkozott legyen, ki Isten munkáját hanyagul végzi», arra az iskolamesterre vonatkoztatták, ki kötelességét nem teljesíti pontosan.⁹¹⁾

⁸⁸⁾ Táanit 24 a.

⁸⁹⁾ Jer. Demái 26 b.

⁹⁰⁾ Jerem. 48,10.

⁹¹⁾ Bába Batra 21 b.

A *bibliai* pædagogia⁹²⁾ szellemében az ó-zsidó iskola a testi fenyítéket fegyelmi eszközül használta. De az ily büntetések túlságba menő alkalmazását megtiltották. Az imént említett Jóchánán a biblia- és misna-tanítóknak megtiltotta, hogy a meleg nyári napokon a tanulókat testileg fenyítsék.⁹³⁾ A IV. századból a következő adomát beszélük:⁹⁴⁾ Egy előkelő ház szolgája Tiberiásban a zsinagóga mellett ment el és észrevette, hogy a biblia-tanító az egyik gyermeket kelletténél jobban verte. Ekkor fölháborodásában felkiáltott: Legyen ez az ember kiátkozva! Az ily váratlan módon anathema alá került tanító Rabbi Achához ment és megkérdezte, vajjon az ilyen kiátkozás érvényes-e? Ez azt felelte neki, hogy tekintse magát kiátkozás alatt levőnek, mert tilos eljárása folytán ezt megérdemelte. A már gyakran nevezett Ráb a zsoltár e szavait:⁹⁵⁾ «Ne nyúljatok fölKentjeimhez», az iskolás gyermekekre vonatkoztatta⁹⁶⁾ és ezzel minden bizonynyal arra a visszaélésre célzott, melyet a tanító a fenyítés jogával űz.

A szorgalmi időnek hosszabb szünetek által való megszakításáról sehol sem olvasunk semmit. Sőt alaptétel volt, még pedig a patriarchai ház hagyományai között,⁹⁷⁾ hogy az ifjúság tanítását még a szentély felépítése miatt sem szabad megszakítani. De a III. század végén a biblia- és misna-tanítóknak Palesztinában meghagyattott, hogy a tanulókat a legmelegebb nyári évszakban

⁹²⁾ L. Példabesz. 13,24.

⁹³⁾ Ékha rabb. 1,3 végén.

⁹⁴⁾ Jer. Móéd Kátan 81d.

⁹⁵⁾ Zsolt. 105,15.

⁹⁶⁾ Sabbát 119 b.

⁹⁷⁾ U. o.,

a délelőtt utolsó és a délután első óráiban szabadon bocsássák.⁹⁸⁾ Másrészt ugyanebből a korból arról tudósítanak, hogy egy tekintélyes tiberiási tudós gyermekei tanítójától rossz néven vette, hogy szüretkor három-napi szünidőt tartott.⁹⁹⁾

A tanítás, mint Jeromos egyházatya is kiemeli,¹⁰⁰⁾ korán reggel kezdődött és csak a déli szünet szakította meg. A IV. század egyik agádájában¹⁰¹⁾ találunk egy vonást, a mely nyilván az életből vétetett: az anya gyermekének arcát megmossa, mielőtt az iskolába megy és az iskolából jövő gyermeknek vidáman megy elébe. Egy másik költésben azt olvassuk,¹⁰²⁾ hogy az iskolából jövő és az ebédhez a szülői házba siető iskolás fiúk fölött egy égi hang Kóhélet következő szavait¹⁰³⁾ hallatja: «Menj, edd kenyeredet örömmel, mert Istennek tetszik a te cselekedeted.»

Az iskola tulajdonképeni feladatáról, a *tanulásról* és a *tanításról*, a tanító és tanítvány közötti viszonyról, továbbá a tanulótársaknak az ó-zsidó iskolában különösen fontos viszonyáról forrásaink a legszebb mondások gazdag gyűjteményével szolgálnak; de ezek közül, sajnos, itt még egy részt sem idézhetek. Ugyanez áll a tanítás művészetéhez tartozó szabályokról, melyeknek tárgya főképen az emlékezőképesség iránt a

⁹⁸⁾ Ékha r. 1,3 végén (Sámuel b. Nachmán).

⁹⁹⁾ Ketub. 111 b (Simón b. Lákis).

¹⁰⁰⁾ Jesája 19, 14-re (idézi: Krausz, M. Zs. Szemle VII. 339).

¹⁰¹⁾ Peszikta r. 43. fej. végén (Tanchúma b. Abba).

¹⁰²⁾ Kóhélet rabba e h.

¹⁰³⁾ Kóhélet 9,7. [(Acha).

^{103 a)} Peszikta 110 a; Peszikta rabb. 21. fej. (101 b); Massz. Szóferim 16,2.

legmagasabb igényeket támasztó oktatás a hagyomány tudományában. Csupán egy finom megfigyelést, egy adalékot, ha szabad e kifejezést használni, a *didaktikai physiognomikához* akarok kiemelni, mely szerint a tanító arcza a négyféle tananyag tanítása szerint más-más kifejezést öltön. Arcza komoly, ünnepélyes legyen a *szentírás* tanításánál, nyugodt a *misna*, eleven, mozgékony a *talmud*, és derült, mosolygó az *agáda* tanításánál.

IV.

A zsoltárkönyvben van egy költemény, melyet az ó-zsidó iskola költői programjának tekinthetünk. Ez a 119. zsoltár, mely nevezetes formája által — u. i. a versfökbén nyolczszor huszonkét versben nyolczszor ismétli az ábécze betűit — de még nevezetesebb tartalma által. Mert rendkívüli terjedelme mellett ez a zsoltár csupán egy érzelmet fejez ki: az odaadást Isten ígéje, a lelkesedést Isten tana és törvényei iránt. Bárki volt e zsoltár költője, az irány, melyben a zsidóság Ezra napjai óta fejlődött, az ebből eredő iskola vezérgondolata már eleven lelkesedést gyújtott szívében.

Eme leghosszabb zsoltár költői *egyhangúsága* mintegy azt a nagyszabású *egyoldalúságot* hirdeti, melyben az ó-zsidó iskola kifejlődött. Összes fokaiban csupán egy *tanczélja* van: a tóra tanulmányozása. A tóra név persze nem csupán Mózes tanát, a pentateuchust jelöli, hanem az egész zsidó tant, a mint az hívei tudatában az ősoktól származó, írott és szóbeli szellemi örökség foglalatjakép élt. E tágabb értelemben a tóra, melyben a biblia és hagyomány szerves egységgé

kapcsolódott össze, mind a főiskolák, mind az ifjúság oktatására szánt iskolák egyetlen tantárgyát képezte. Ebben az iskolában az első fokon a tanczél a biblia ismerete, a második fokon a hagyomány ismerete. A kétfokú iskolát mélyreható különbség választotta el egymástól: az egyikben *szövegeket olvastak*, a másikban a tananyagot *élőszóval tanították*. Ezért nevezik a bibliát, az elsőfokú iskola tantárgyát *Mikrá*-nak, az olvasottnak, a hagyományt pedig, a másodfokú iskola tantárgyát *Misná*-nak, az élőszóval előadottnak, melyet írott szövegek segítségével nélkül tanítva vagy tanulva ismételtek. Ez a különbség oly lényeges volt és oly szigorúan tartatott meg, hogy tilalom képződött, mely szerint az írott tant tilos könyv nélkül előadni, a szóbeli tant pedig írásból tanítani, sőt nem is szabad leírni. E tilalom teljes megőrzése elé persze természetes akadályok gördültek; és végre a tilalomnak hátrálnia kellett azon szükség elől, mely mintegy a hagyomány önfentartási ösztönéből eredt, úgy, hogy végre a *szóbeli tan* kiterjedt *irodalommá* vált.

A bibliatanító kötelessége volt, hogy lehetőleg korrekt példányokat használjon, hogy a szent szövegeket pontosan olvassa, hangsúlyozza és értelmesen tagolja. Az ó-zsidó iskola bibliatanítói, kik rendszerint a biblia másolói is voltak, ezen gondossággal és pontossággal igazi *történelmi hivatást* teljesítettek. Ha héber bibliánk szövege épségét az egyszer megállapított alakban megtartotta, ha ezt a szöveget végső pontjában eleven nyelvtudatra visszamenő hagyomány szerint olvashatjuk, ha e hagyomány alapján az ó-héber nyelv alakjai a legfinomabb árnyalatig felismerhetők és a nyelv

törvényei kifürkészhetők voltak, ha ezen nyelvi bűvarlatok folytán a szentírás értelmezése a helyes útra volt irányítható: akkor a tudományok és a vallásos haladás történetében oly jelentőséggel bíró ezen tényekért a hála a szent szöveg azon igénytelen és hű megőrzőit, az ó-zsidó iskola tanítóit illeti meg, kik hivatásuk teljesítése közben az emberi művelődés legnagyobb kincsét, a vallás és erkölcsiség életadó forrását tisztaságában megőrizték.

A bibliatanításban elért ismeretek mértékéről tanúskodik az a törvény, hogy *kiskoruak*, a tizenharmadik életévet még el nem ért gyermekek olvashatják a zsinagógákban a tóra és próféták szakaszait és előadhatják a *targumot*, az aram népnyelvre való fordítást.¹⁰⁴⁾ Jeromos egyházatya a IV. században nagy bámulattal beszél a palesztinai zsidók bibliatudásáról és különösen azt emeli ki,¹⁰⁵⁾ hogy már zsenge gyermekkorukban sajátítják el a szentírás tartalmát és pl. a biblia-történet személyeit Ádámtól Zerubbábelig oly pontosan tudják megnevezni, mintha saját nevüket kérdeznék tőlük. Azok a *zsinagógai hitszónoklatok*, melyeket amaz időkben a községnek tartottak és melyek közül gazdag szemelvények maradtak reánk, szintén arról tesznek tanúságot, hogy a prédikátorok hallgatóiknál a bibliaszöveg bő ismeretét tételezték föl.

A *hagyomány*, a másodfokú iskola tantárgya, már korán *három szakra* oszlott, melyek együttvéve alkotják a Misnát e szó tágabb és régibb értelmében.

¹⁰⁴⁾ Misna Megilla IV, 5 s. köv.

¹⁰⁵⁾ Epist. ad Titum, 3,6 (idézi Krausz u. o.).

E három szak neveit, melyeknek megállapítását egy adat a nagygyülekezet férfaira vezeti vissza,¹⁰⁶⁾ mindenki jól ismeri, ki az itt tekintetbe jövő korszak irodalmi emlékeivel foglalkozik. A szóban forgó nevek a következők: *midrás*, *halákha* és *haggáda*. Mindenki tudja, ha csupán Heine bájos költeményéből is, Júda Haléviről,¹⁰⁷⁾ hogy *halákha* és *haggáda* (vagy közönséges kiejtés szerint *agáda*) együtt alkotják a talmud tartalmát; *midrás* pedig közkeletű jelentésében az exegetikai és homiletikai műveknek egész sorát jelöli, melyek eredetük és minőségük szerint a talmudhoz csatlakoznak.

De azon századokban, melyekben az épen említett irodalom, a talmud és *midrás*, mint irodalom még nem is létezett, hanem mint egyre fejlődő és gyarapodó hagyomány élt a főiskolákban és a tudósok és tanítványaik tárgyalásaiban, a nevezett három műszó azt a három szakmát jelentette, melyre a hagyomány oszlott. *Midrás*nak nevezték a szent szövegek magyarázatait és értelmezéseit, a mennyiben ezzel a vallástörvény egyes szabályait és tételeit leszármaztatták és megokolták. *Halákha* — vagy pontosabban többeszámban *halákhóth* — jelentette magukat a vallástörvényi szabályokat és tételeket azon alakban, midőn alapul szolgáló bibliamagyarázattól függetlenül mint önálló hagyományok jelentkeztek. Végül *haggáda* — vagy pontosabban többeszámban *haggádóth* — jelentette azon bibliai szövegek magyarázatait, melyek nem vonatkoznak a vallástörvényre. A *haggáda* alapjait

¹⁰⁶⁾ Jer. Sekálim, 5. fejj. elején. ¹⁰⁷⁾ A Romanzeróban.

tehát a pentateuchus elbeszélő részein kívül az összes bibliai könyvek alkották és irányát legáltalában egy igen régi mondás jellemzi, mely így hangzik: ¹⁰⁸⁾ Ha meg akarod ismerni a világ teremtetőjét, tanulj agádát, mert ebből a tanulmányból ismered meg az Istent és megtanulod Isten útjait.¹⁰⁹⁾

A hagyomány *három* ágát előszeretettel állították szembe a biblia három részével és gyönyörködtek a nemzeti tudományosság összes tartalma felosztásának symmetriájában. Azt mondták, hogy a biblia, *mikra* alkatelemei a pentateuchus, a próféták és a hagio-graphák, a hagyomány, *misna* alkatelemei pedig a midrás, a halákha és az agáda.¹¹⁰⁾ De az idők folyamán a nyelvhasználat megváltozott és a misna, a mely eredetileg a hagyomány összes tudományát jelölte, középső ágának, a halákhóthnak neve lett. A harmadik század elején I. Júda patriarcha misnáját ismerték el ezen ág mértékadó rendszeres összefoglalásának, mintegy a codificált vallástörvénynek és ez okból a tanítás az iskolai előadások és tárgyalások szöveggönyvévé nyilvánították. Most a *talmud*, a misna tételeinek magyarázata és fejtegetése, lép előtérbe. Az írástudás és ennek következtében az iskolában és főiskolában ápolt tudomány e kortól kezdve a szorosabb értelemben vett misna által elfoglalt állásnak megfelelően a következő szakokra tagolódott:

¹⁰⁸⁾ Szifré, Deut. 11,22-re (§ 49).

¹⁰⁹⁾ A hagyomány tudományának három ágáról l. bővebben

ben Revue des Études Juives XXXVIII, 211 s. köv.

¹¹⁰⁾ L. Peszikta 105 a b; Tanchúma, Exodus 19, 1-52.

*mikra, misna, talmud, agáda.*¹¹¹⁾ A talmud pedig az ismert képleges kitétel szerint tengerre válik, melybe a tudás és búvárkodás különböző folyói betorkolnak.

Az ó-zsidó iskola egyoldalúságában és egységes voltában azon sajátos szellemi kultúra megfelelő alkotása volt, melyet a zsidóság a második templom idejében önmagából fakasztott és a szentély lerombolását követő négy században tovább fejlesztett. Ezen kultúrába behatoltak ugyan idegen elemek is, de önálló jelentőségre nem jutottak és a nemzeti iskolaügyre nem is gyakoroltak átalakító hatást. Ha rabbi Akiba egy kortársa, ki *mathematikai* tudása által volt hires, azt állította,¹¹²⁾ hogy az *astronomiai* és *mathematikai* tudás a bölcsesség, vagyis a törvényismeret mellett csak ráadás, úgy ez minden más tudás elemeire nézve is áll az ó-zsidó iskolában tanított, úgyszólván autochthon tudományhoz viszonyítva. Mert ily elemeket az ó-zsidó iskola semmiképp sem nélkülözhetett; sőt éppen állandó vonzóerőt gyakorolt a legkülönbözőbb fajú tudomány elemeire. Az egyéni és társadalmi élet összes viszonyait, a földművelést épúgy mint az egész jogot felölelő vallástörvénynek a legapróbb részletekig menő kialakítása azt eredményezte, hogy a halákhára nézve az emberi tudás semmiféle mezeje nem maradhatott idegen terület és hogy benne az állati szervezet mélyebb ismerete épúgy érvényre jutott, mint az égi testek megfigyelése és pályafutásuk idejének kiszámítása. És a végtelen terjedelmű gondolatkörből, melyet

¹¹¹⁾ L. j. Péa 17 a al. és a párhuzamos helyeket; Lev. r. 22. fejelején (Józsua b. Lévi); Massz. Szófrim 16, a.

¹¹²⁾ Misna Ábót III. fejej. végén.

az agáda feltárt a vele foglalkozónak, nem hiányzott semmi, a mi az emberi szellem buvárkodását és töprengését valaha foglalkoztatta, vagy a mit az emberi képzelet valaha kitalált. A biblia két szakaszának, a Genesis első fejezetének és Ezekiel első fejezetének értelmezése oly keretet alkotott, melyen belül természetbölcseleti és metaphysikai spekulációk helyet találtak és a titkos tant a legkiválóbb írástudók ápolták. De e sokféle tudáselemek, melyek a zsidó írástudomány épületébe beilleszkedtek és melyeknek bősége a talmudot, az írástudók eme nagy irodalmi emlékművét, a legkülönbözőbb tudományszakok kimeríthetetlen forrásává avatja, nem változtatott semmit e tudás sajátos természetén, sem pedig az iskola jellegén, melyben ápolták.

Az ó-zsidó iskola egyoldalúsága biztosította számára sikerének egyik főfeltételét, a tanításnak egyik fő-tárgyra való *concentrálását*, tananyaga természete pedig oly előnyt biztosított számára, a melynek minden nevelési intézmény előtt eszményképül kell lebegnie: befolyásolta az *érzületet* és az *életnek* nevelt. Mert a tudás, melynek elsajátítását és ápolását közvetítette, eredeti rendeltetése folytán vallásos felvilágosítást és erkölcsi tökéletesedést kívánt terjeszteni; tanulóit az Istenismeret eszméjével, az igazságosság és emberszeretet tanaival akarta eltölteni és megérlelni bennük a kötelességtudás, a lemondás és az alázatosság erényeit. A *tóra tanulása* — így szólnak mesterei egy izben ünnepélyes hangon ¹¹³⁾ — csak az

¹¹³⁾ Kiddúsin 40 b; Sír rabb. 2, 10, 20; j. Peszáchim 30 b; Szifré, Deut. 11, 18-ra.

által nyer igazi jelentőséget, hogy a helyes cselekvéshez, jó cselekedetek gyakorlásához vezet.

Az ó-zsidó iskola közel *ezer évi*, Ezrától kezdve a talmud befejezésig terjedő tevékenységében a zsidó népet átalakította és a zsidóság és hívei fejlődésére döntő hatással volt. Azon *egyoldalúság*, hogy ez az iskola a vallásos alapiratok és a vallásos hagyomány ápolásának volt szentelve, arra az egyre világosabban kidomborodó történelmi tényre mutat, hogy Izraél rendeltetése az, hogy mint a *vallás népe*, mint az örökölt vallásos igazságok ápolására hivatott közösség éljen. Mialatt Izraél ebben az évezredben a nemzeti lét feltételeitől providenciális következetességgel megvált, *szellemi hazát* nyert a tóra tanulmányozásában, melyen a vezető férfiak és az őket követő közösség oly lelkesedéssel és áldozatkészséggel csüggött, a milyent máskülönben csak a lelkes *hazaszeretet* képes előidézni. A *zsidó néplélekben* pedig ez az évezred felébresztett és megerősített, mint soha el nem vesztendő tulajdonságot egy ösztönt, a mely az ó-zsidó iskola legbecsesebb gyümölcse: ez a *tanulás ösztöne*. Ez az ösztön a zsidó szellemi élet fejlődésében két irányban működött. *Befelé* elmélyedt a mult örökségébe, a hagyomány irodalmába, melynek kutatása eredetének szellemében a régi egyoldalúság és kizárólagosság fentartásához vezetett. *Kifelé* azonban a tanulás ösztöne, a tudásszomj az idegen kultúra befolyásainak kedvezett és a zsidóságot arra vezette, hogy a nemzsidó kulturvilág szellemi törekvéseivel

belső érintkezésbe lépjen és velük összeolvadjon. A zsidóság *belső története* egészen a mai napig jó-
részt a vázolt két irány által szült áramlatokon, ezek
összeütközése által keletkezett küzdelmeken és a békés
összeegyeztetésükre irányuló fáradozásokon nyugszik.

Az ó-zsidó iskola egyoldalúságával és kizárólagos-
ságával örökre a múlté. De a megváltozott művelődés
viszonyai között is ragaszkodnunk kell ama *nagy czé-
lokhoz*, melyeket ez az iskola korában példátlan si-
kerrel elért. Akármilyen intézmények léptek a zsidó-
ság kebelében az ó-zsidó iskola helyére, kötelességük,
hogy szent irataink és hagyományaink ismeretét meg-
szilárdítsák és sokaknak hozzáférhetővé tegyék, hogy
az ezeket megteremtő és évezredek át fentartó szel-
lem körünkben eleven maradjon és hogy az ezen
szellem történelmi hatásaival való összefüggés érzete
el ne enyészsen. Az a *társulat*, a mely egyik fel-
adataul a zsidóság *történelmi emlékeinek* összegyűjté-
sét és megőrzését vallja, szintén ezt a czélt szolgálja;
ez is igényt tarthat arra a dicsőségre, hogy oly intéz-
ménynek tekintsék, a mely a maga módja szerint és
szűkebb működési körében arra törekszik, hogy a
zsidóság szellemét ébren tartsa és az évezredes törté-
nettel való összefüggés érzetét táplálja. Ha tehát ma
a tisztelt gyülekezetben az *ó-zsidó iskolát*, a fent-
vázolt czélt elérését hajdan a legtökéletesebben szol-
gáló ez intézményt, választottam történelmi vissza-
emlékezésem tárgyává, ezt abban a hitben tettem,
hogy ez által én is hozzájárulok az érdemes társulat
feladatainak teljesítéséhez.

Budapest.

Dr. Bacher Vilmos.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I.

Bánóczi József titkári jelentése.

Előadta az 1902. deczember 10-iki ülésen.

Tisztelt Választmány!

Az elmúlt év kimagasló eseményeiről beszámolván, előben is a hagyatékról kell szólnom, melyet néhai Kunewalder L. M. nemes érdeklődésének köszönünk. Aránylag csekély összeg, de két mozzanat kölcsönöz neki nagyobb jelentőséget: hogy a *legelső* hagyaték kilenczéves történetünkben s ennyiben bizalmat kelt bennünk, hogy felekezetünk tehetősebb tagjai, a midőn emléküik méltó megörökítésére gondolnak, ezentúl az IMIT közérdekű céljairól sem fognak megfélekedezni; továbbá, hogy ez alapítvány, a nagylelkű hagyományozó akaratából, tudományos pályakérdéseken kívül *szépirodalmiakat* is rendel kitűzetni, a minek kívánatos voltáról már többször volt körünkben szó.

E kétféle föladatának egyforma művelését a Társulat egyébként sohsem tévesztette szem elől. Jobbára népszerű és szépirodalmi *Évkönyvünk* 1902-iki kötete is értékes gazdagodása eddigi kiadványainknak s dr. Venetianer Lajos kitűnő könyve *A zsidóság szervezete az európai államokban* először egybehordott nagybecsű anyagával és ez anyag világos és módszeres földolgozásával egyenesen hézagpótló nemcsak a magyar, hanem az egyetemes irodalomban.

Örvendetes kiterjesztése hatásunknak a vidéki felolva-

sások, melyeknek rendezését a magyar izr. közalapnak köszönjük, mely e célra évi összeget ad. A legelső vidéki fölolvast f. évi márczius 9-ikén *Debreczenben* tartottuk s a ritka sikerért s nagy erkölcsi diadalért hálával tartozunk a kitünő fölolvásoknak, továbbá a debreczeni buzgó rendezőségnek, első sorban Reichmann Ármin hitközségi elnöknek.

Valóban működésünk sikerét s hatásunk erősödését örömmel szemlélhetjük, de anyagi eszközeink elégtelensége állandó panaszra késztet. Tavalý mondottam e helyen és szóról-szóra ismételhetem: vajha az IMIT mindenik tagja a propaganda munkáját önként vállalt feladataként teljesítené, hogy Társulatunkat kiemeljük abból az anyagi veszteglésből és pangásból, mely tevékenységének nyugodt folytonosságát fenyegeti. Az igazgatóság kötelessége lévén a Társulat anyagi ereje megrendülésének elejét venni, elhatározta, hogy a tagilletményt, a másik kötet beszüntetésével, egyelőre az Évkönyvre szorítja. Rajtunk valamennyinken áll, hogy ez intézkedésre csak rövid ideig legyen szükség.

Fájdalmas szívvel jelentem fővárosi választmányunk egyik legbuzgóbb tagjának, Neumann Antalnak halálát. Társulatunk léte perczétől részt vett munkájában és gondjaiban s örült fejlődésének és emelkedésének. Emléke áldva marad közöttünk.

II.

Pályakérdések.

1. *Függőben levő pályakérdés.*

Kivántatik a zsidó irodalom története a görög korszak kezdetétől a jelen korig. — Pályadíj 2500 K.

2. Tencer-díj.

Kivántatik a zsidók története a második templom elpusztulásától a jelenkorig a legújabb kutatások nyomán.

Előadandó a zsidók sorsának fejlődése, jogi viszonyaik, társadalmi helyzetük és kulturállapotuk története az egyes országokban és korszakokban, az irodalom történetének mellőzésével.

A mű tudományos alapon, népszerű és a nagy közönség tájékozását szolgáló módon irandó meg.

A munka beható tervrajza körülbelül öt nyomtatott ívre terjedő és két különböző korszakra vonatkozó kidolgozott részlet kíséretében 1903 október 15-ig adandó be. A pályadíj e tervrajz és mutatvány alapján ítéltetik oda és a munka teljes elkészítésének határideje a szerzővel egyértelműleg fog megállapíttatni. Az egész mű terjedelme a társulat kiadványainak nyomtatása szerint legfeljebb 30—35 ív lehet. A pályadíj Tencer Pál gyűjtése, 2500 korona, mely csupán a kész munkának adatik ki. A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A nyertes mű tulajdonjoga a társulaté, mely azt tagilletményei sorában fogja közzéadni.

A jelíges levéllel ellátott, idegen kézzel írott munka a társulat elnökéhez Andrássy-út 9. sz. küldendő.

III.

Bizottsági jelentések.

1.

A *biblia-bizottság* örömmel és megelégedéssel tudatja, hogy a Szentírás harmadik kötetével elkészült, s hogy a negyedik kötetet már munkába vette.

Dr. Bacher Vilmos,
b. elnök.

2.

Oklevél-bizottság.

Mélyen tisztelt Igazgatóság!

Az I. M. I. T. oklevél-bizottsága folyó évi május 28-án tartott ülésében a Magyar-Zsidó Oklevéltár szerkesztői, dr. Frisch Ármin és dr. Weisz Mór urak előterjesztették jelentésöket, mely szerint a nyomtatásban megjelent anyag átvizsgálását már teljesen befejezték, a kiadott okiratokat az eredetiekkel összehasonlították s a levéltári kutatással is annyira előre haladtak, hogy juniusban munkájok e részét is be fogják fejezni. A jelentésből s az egyik szerkesztő szóbeli felvilágosításaiából az oklevél-bizottság azon meggyőződést merítette, hogy az oklevéltár tervbe vett első kötetének anyaga már nagyban és egészben együtt van s hogy kinyomtatására a szükséges előkészületek megtehetőek, hogy a munka a bizottság eredeti programjához képest még a folyó 1902-ik év végeig megjelenhessék.

A bizottság felhatalmazása alapján van szerencsém tehát a mélyen tisztelt Igazgatóságot fölkérni, sziveskedjék elhatározni, hogy a szerkesztők a kéziratot még júliusban nyomdába adhassák s a munkát kinyomathassák.

Erre nézve a következőket van szerencsém javaslatba hozni: Minthogy az új kiadvány nem feldolgozott s a közönség szélesebb rétegeihez szóló munka, hanem okirattár, tehát oklevelek és törvények gyűjteménye lesz, az nem illeszthető be az I. M. I. T. rendes kiadványainak keretébe s ennek következtében e kiadványok formájában sem jelenhetik meg. Az I. M. I. T. rendes kiadványainak ívei oly kicsinyek, hogy ha az okirattár is e formában jelennék meg, kiadása sokkal több költséget igényelne, mint az a nagyobb alak, melyben például az Akadémia oklevéltárai meg szoktak jelenni. Már a költség szempontjából is, másrészt pedig azért, mert nálunk az oklevéltárak ki-

adásának már megvan a maga általánosan dívó alakja, arra kérem a tisztelt Igazgatóságot, szíveskedjék elhatározni, hogy a Magyar-Zsidó Oklevéltár szintén ez általánosan elfogadott nagyobb alakban úgy, mint például az újabban megjelent s az Akadémia által kiadott gróf Blagaj vagy Zrinyi Oklevéltárak (sajtó alá rendezte Thallóczy és Barabás), nyomassék ki. A betűk megválasztásánál, a papírnál szintén ez a minta lenne követendő s a nyomtatandó példányok száma — szem előtt tartva a szűkebb közönséget, melyre az oklevéltár számíthat — 500-ban lenne megállapítandó.

Végül még arra kérem a mélyen tisztelt Igazgatóságot, szíveskedjék engem felhatalmazni, hogy ívenként 10 korona díjazás mellett hazai szakembereink közül, ki a diplomatika tudományában teljesen járatos, a titkár úr s a szerkesztők beleegyezésével egy főrevisort szerezzek, ki a szedést tudományos szempontból átnézi és felülvizsgálja. Ez azért mulhatatlanul szükséges, mert a szerkesztő urak még maguk is csak kezdők s társulatunk jó hírneve megkívánja, hogy e fontos kiadvány minden tekintetben a mai szaktudomány színvonalán álljon s kifogástalan pontossággal lépjen a közönség elé. Ezt a 3—400 koronányi szükségletet már eredeti költség-előirányzatomba fölvettem, úgy hogy e tétellel a költséget, melyet 4.800 korona maximális összegre számítottam, nem fogjuk túllépni, sőt a kötet valószínűleg az egész előirányzott összeget sem fogja teljesen fölemészteni.

A mélyen tisztelt Igazgatóságnak

kitűnő tisztelettel

Budapest, 1902 május 29.

Dr. Acsády Ignác,

az I. M. I. T. oklevél-bizottságának elnöke.

Igen tisztelt bizottság. A f. é. május hó 28-án tartott ülésen jelentést tettünk munkásságunk haladásáról, a melynek tudomásul vétele után fölhatalmazást nyertünk, hogy a meglevő okiratokat sajtó alá rendezzük. A t. bizottság ezt a felhatalmazást abban a reményben adta, hogy nekünk módunkban lesz a még hiányzó okmányokat rövid idő alatt beszerezni. Legyen szabad mindjárt jelentésünkbe foglalnunk, hogy a t. bizottság ebbeli óhaja teljesült. Miután a nyomtatásban megjelent okiratok még f. é. májusban kezünk között voltak és csakis a bécsi oklevéltár, valamint a pozsonyi és nagyszombatiból kellett egyes hiányokat pótolnunk, ennek a beszerzése annál is könnyebb volt, minthogy Batka János úr, Pozsony város levéltárosa még utólagosan is rendelkezésünkre bocsátotta az összes *judaicákat*, dr. Császár Elemér úrnak pedig, néhai Hajnik Imre vejének határozott ígéretét birjuk, hogy a néhai Hajnik Imre hagyatékában megmaradt nagyszombati *judaicákat* még a napokban — legfeljebb egy hét alatt — rendelkezésünkre bocsátja. Ez utóbbihoz kénytelenek voltunk folyamodni, mert jöllehet a Nemzeti Muzeum igazgatósága útján hivatalos formában kérdést intéztünk a nagyszombati levéltárhoz, onnan semmiféle választ nem kaptunk. Privát értesüléseink — Concilia Emil kanonok és Stein Miksa rabbi uraktól — valamint egyszer tett saját tapasztalataink arról győződtek meg, hogy egyelőre a levéltár rendezetlen voltánál fogva semmi sem tehető.

Az akadémiai levéltár u. n. Czech gyűjteményét épen most kutatja át dr. Grün Albert úr, a ki igen sokban segítségünkre van. Legkésőbb holnap abban a helyzetben leszünk, hogy erről is teljes bizonyosságot nyújtunk. Hátra volnának még Bécs és az Orsz. Levéltár. Ez utóbbiban a *Benignae resolutiones* tényleg számos, zsidókra vonatkozó adatot tartalmaznak, de ezek az osztrák császároktól mint magyar királyoktól eredvén, mind már 1540 utániak és így

tőlünk figyelembe vehetők nem voltak. A becsi levéltár újabb átkutatása pedig felesleges, minthogy az ottani zsidó vonatkozású okmányok már több ízben kiadattak.

A hazai levéltárak közül Sopron városa az, a hol a Pollák Miksától kiadatottakon kívül még több okmány őriztetik. Valamennyi idézve van Pollák Miksának Társulatunk által kiadott pályaművében. Pollák Miksa úr révén ki is kértük ezeket az okmányokat, de dr. Pollák arról világosított föl, hogy mindezek duplicatumai az ő általa kiadottaknak.

Ezek után tisztelettel jelentjük, hogy gyűjtő munkásságunknak végén vagyunk és reméljük is, minthogy az okmányok nagy része már kiszedetett, hogy a legközelebbi januárban teljesen készek leszünk és körülbelül 30—32 ívvel a Társulat kiadványait gyarapíthatjuk.

Midőn dr. Weisz Mór megbízott társammal együtt készített e jelentésünk szives tudomásvételét kérni bátrak vagyunk, maradtam kiváló tisztelettel

Budapest, 1902 december hó 3.

Dr. Frisch Ármin
b. előadó.

3.

A folklóre-bizottság jelentése.

A folyó évben a folklóre-bizottság, habár lassú haladással, mégis némileg közeledett kitűzött céljához. A megkezdett módon folytatta az anyaggyűjtést s az anyag közlését a *Magyar Zsidó Szemlében*. Egyidejűleg megbízta Urbach Henrik szemináriumi hallgatót a magyar-zsidó folklóre irodalmának összeállításával. E mellett megtette a bizottság az első lépést ahhoz is, hogy tervszerű munkássággal gyűjtse össze egyes vidékek folklóre-anyagát. Az IMIT igazgatósága 100 koronát szavazott meg erre a célra, s a folklóre-bizottság elnöke ugyancsak Urbach Henrik urat bízta meg, hogy a nyár folyamán Felső-Magyarország egyes részét járja be zsidó folklóre-anyag

gyűjtése céljából. Urbach úr ez útról a következő jelentésben számol be:

„Az IMIT folklóre-bizottságának megbízásából beutaztam négy héten át, augusztus hó 2-ától 30-áig, a Hegyalját, hogy e vidéken a hozzáférhető zsidó folklóre anyagot összegyűjtsem. E vidéket azért választottam, mivel itt inkább remélhettem magyar vonatkozásokat találhatni, a miben nem is csalódtam, mivel számos olyan elemre akadtam, a mely a magyar néppel, nyelvél, szokásaival és nézeteivel többé-kevésbé összefügg. És ez lesz majd egyik főfeladatomban, hogy az összegyűjtött anyagból a magyar vonatkozásúakat kiválaszszam, a magyar magvat kihámozzam és kellő csoportosítás által hozzáférhetővé tegyem.

Bejártam ez idő alatt Sátor-A.-Újhelyt, Sárospatakot B.-Keresztúrt, Erdőbényét, O.-Liszkát, Tolcsvát, Szerencset, Mádot és Tokajt. Eleintén azt hittem, hogy a Nyírséget is átkutathatom, mi által a kép teljes lett volna. Mert az egész vidéket az Újhelyből, Liszkából és Új-Fehértóból kisugárzó chaszidizmus árasztotta el és itt a kölcsönhatás lépten-nyomon tapasztalható. A mese- és mondavilág is az újhelyi R. Mózes Teitelbaum, a liszkai «Reb Hers» és az újfehértói «Reb Herczke» kimagasló alakjai köré rakódott le. De úgy tapasztaltam, hogy ha tanulmányaimat a Nyírségre is ki akarom terjeszteni, akkor ahhoz több idő kellett volna. Mert kevés helyen (vagy jobban mondva sehol sem) találkoztam a kellő érdeklődéssel és tudással, a mi a folklóre minden ágának komoly felfogásához múlhatatlanul szükséges, úgy hogy csak a helyszínén kellett az egyesek nézeteit tanulmányoznom és ezen egyéniségekhez mértén kutatásaim egy-egy ága érdekében az illetőkhöz, még pedig mindenféle kerülő úton fordulnom, a mi munkámat tetemesen megnehezítette. E tekintetben jövőre sokat használna az ügy-

nek, ha a vidéki intelligenciát, és első sorban az IMIT vidéki tagjait körlevélben tájékoztatnák a folklóre-kérdések lényegéről és figyelmeztetnék, hogy szemeljék ki idejekorán az alkalmas médiumokat, kikhez a gyűjtő bizonyos kérdésben bizalommal és eredményre való kilátással fordulhat. Én teljesen magamra voltam utalva és csak sok utánjárással akadhattam emberekre, kik helyi vonatkozású meséket, csodarabbikról, vagy egyebekről szóló legendákat, adomákat, paródiákat, gúnyverseket, népdalokat, népszokásokat, játékokat, gúnyneveket és közmondásokat mondtak el, melyekből ezen nehézségek mellett mégis sikerült nagy csomót összegyűjtenem.

Az anyag maga egyelőre csak azon helységek szerint van összerakva, melyekben fölvétetett és részint gyorsírással, részint pedig magyar vagy héber írással van körülbelül öt hatszáz nyolczad ív nagyságú lapon följegyezve. Ezenkívül számos kéziratot is bocsátottak rendelkezésemre kölcsönképen, többnyire zsidó dalokkal. Felszólításomra ajánlkozott egy ember, hogy leírja majd az általa ismert dalokat, még pedig egy sűrűen teleírt ívet két koronáért és tényleg küldött is egy ilyen ívet valami 12 dal szövegével. Egy másik emberem is akadt, ki noha kereskedő, szorgalmas látogatója csodarabbiknak és a chasszi-deus köröknek és a ki az összes nyomtatásban még meg nem jelent meséket följegyzi annak a nevével, a kitől merített és kire az illető forrás visszamegy. Körülbelül száz ívre terjednek följegyzései, melyek pongyola héber-ségben vannak megírva, a melyen a zsargon erősen megérzik. Tényleg lelkiismeretesen jegyezte a dolgokat, sokszor többféle változatban és nem volna érdektelen ezeket tőle megszerezni. Ő ki akarja ezeket nyomtatni, hogy ebből hasznot húzzon, de bizonyos összegért rá lehetne őt bírni, hogy anyagát leírásra és feldolgozásra kölcsön adja.

Csak két körből hoztam kevés adatot: az archæologia és a babona köréből. Hogy régészeti és művészeti anyagom aránylag csak gyéren akadt, ennek oka első sorban az illető községek ifjúságában, eredeti szegénységükben és erkölcsaik puritán voltában rejlik, mely minden díszit majdnem teljesen kizár. Mégis csináltam egy pár jegyzetet egyes tárgyakról, mint pl. a templomok külsejéről, berendezésükről és a kultusz-tárgyak alakjáról, melyek nem művészi értéküknél, hanem egyéb sajátságaiknál fogva érdekesek. A másik gyengém a néphit és babona, mely nehezen megközelíthető és csak önkéntelenül és véletlenül nyilatkozik, ép úgy mint a közmondás, melyet csak a beszéd folyamán hullajtanak el. Azonban e téren sem volt utam eredménytelen. Különben a szoros folklorkérdéseken kívül felhasználtam a történeti hagyományokat és följegyzéseket is.»

Balassa József dr.,

biz. előadó.

4.

Felolvasó-bizottság.

Igen tisztelt bizottság! Az Izr. Magyar Ir. Társaság felolvasó estéinek immár harmadik évadja lezajlott. Három éve, hogy a társaság működését kisebb bizottságokra bízván, a rendes és következetes előadások eszméjét felvette programjába és három éve most, hogy ez elhatározásához híven a felvetett eszmét megvalósítja. Az ős hármas szám, mely mindig bizonyos befejezettséget, bizonyos cyclusszerűséget jelent, alkalmat ad nekem, hogy szíves beleegyezésükkel néhány elmélkedést fűzzek a végzett munkássághoz és leszűrni törekedjem azon tapasztalatokat, melyek felolvasó esteink során azt hiszem mindannyiunkban kialakultak, a kik azokat figyelemmel kísértük.

Mindenekelőtt a legnagyobb örömmel s úgy zsidó, mint nemzeti szempontból igaz önérzettel hangsúlyozhatjuk,

hogy az eszme maga szerencsés volt, a felolvasó esték rendezésének szükséges és hatásos volta minden tekintetben bebizonyosodott. Igenis kell lenni egy fórumnak, egy szószéknek, a honnan zsidó vallású íróink büszkén és bátran hirdetik zsidó magyar voltukat. A honnan az ingadozók és kétkedők felé lelkesen hangoztatják, hogy ép úgy részünk volt hazánk magalkotásában, ujjászületésében, mint a hogy nem adjuk fel a jussunkat ahhoz, hogy jövőendő nagyságához hozzá ne járuljunk.

Igenis, bizonyítjuk a szó és az írás erejével, hogy egybe-forrtunk a nemzettel, mely ölébe fogadott és kiáltjuk igaz lélekkel, hogy semmiféle ármánykodás, semmiféle elkedvetlenítés, semmiféle áramlat nem fogja elhervasztani vallásunkhoz és magyarságunkhoz való ragaszkodásunknak örökzöldjét.

Fájdalom, vannak a legszabadabb gondolkodásuak között, sőt társaságunk kebelében is olyanok, kik egy felekezeti irodalmi társaságnak és felekezeti irodalmi felolvasásoknak létjogosultságát mindjobban tagadóba veszik. Ha maga a fentebbi szempont le nem fegyverzi kétkedésüket, akkor hivatkozom az eddig elért eredményre. Ám nézzék meg mit nyújtottunk eddig, hány író és költőt reveláltunk, hány oly tudományos és irodalmi munkának megírását indítottuk meg, melyek különben semmikép sem jöttek volna létre, hány hallgatóban, nőben, férfiban, ifjában egyaránt ébresztettük fel az irodalom iránti érdeklődést oly időben, melyet különben haszon nélkül töltöttek volna — ám mondhatják-e ezt meddő, felesleges, sőt káros fáradozásnak? Ámde ők azt a kifogást is emelik, hogy mi növeljük a separationális huzalkodást, növeljük az összeolvadás nehézségeit és útjában állunk a felekezeti harmoniának. Nagy tévedés uraim! Minden igaz ember megbecsüli a másik igaz meggyőződését. S a míg az egy akol és egy pásztor utópiája nem teljesül, addig minden őszinte hit és felekezeti ragaszkodás csak

tisztelet tárgya lehet a komolyan érzők és gondolkozók szemében. Az antisemitizmus egyik főoka szerintem nem a zsidósághoz való szeretetünk és rendíthetlen szításunk, hanem ellenkezőleg a hitehagyók csapata egyrészt, másrészt pedig a cynikusok és skeptikusok mind nagyobbodó száma, a kik minden nagyot és szépet sivárságukkal és közönyükkel aláásnak.

Igenis, véleményem, mely, szeretem hinni, az önökével is találkozok, oda összpontosul, hogy szerencsés mindazon intézmény, mely úgy a nemzeti culturának tesz szolgálatot, mint megerősíti ethikánk lazuló gyökérszárait és növeli bennünk azt a melegséget, mely vallásunk magas eszméiből ránk sugárzik!

Ám foglaljuk össze idei nyolcz estére terjedő felolvasásainkat. Tekintsük át a felolvasók és műveiknek névsorát és címeit.

1. nov. 5-én: 1. Az első eretnek. Dr. Krausz Sámuel. 2. Hymnus (vers). Dr. Sebestyén Károly. 3. Régi naplóból (Befejezés). Dr. Ágai Adolf.

Nov. 19-én: 1. A történelem színpadán. Dr. Singer Bernát. 2. Purim a király-utczában. Kóbor Tamás.

Decz. 3-án: 1. Zsidó szekták. Dr. Weiszbürg Gyula. 2. Három mese (vers). Dr. Feleki Sándor. 3. Zsidó magyar templom. Gerő Ödön.

Decz. 17-én: 1. Zsidó mæcenások. Dr. Adler Illés. 2. A «Könyörgések könyvéből» (vers). Kisteleki Ede. 3. Kontárkodás a bibliában. Kadosa Marczell.

Jan. 7-én: 1. Rahel (vers). Roboz Andor. 2. Nők a társadalomban. Dr. Neumann Árminné.

Jan. 21-én: 1. Egyenjogosításunk előzményei. Dr. Büchler Sándor. 2. Korda Gyuri megtérése (vers). Lenkei Henrik. 3. Száli néni. Gerő Károly.

Febr. 4-én: 1. Egy nemes zsidó család a XVII. században. Dr. Diamant Gyula. 2. A predikátor Salamon könyvéből

(vers). Dr. Szilágyi Géza. 3. Hivatalbeli emberek. Hajdu Miklós.

Febr. 18-án: 1. Hugo Viktor és a biblia. Dr. Heller Bernát. 2. Abel halála (vers). Pásztor Árpád. 3. Drámai alakok és színészek. Rothauser Miksa.

Tehát az ügyrend szerint megállapított 8 estén 22 felolvasó 22 munkával működött közre. A felolvasók közt 14 e cyclusban szerepelt először felolvasó estéinken. A három év alatt pedig összesen 24 estén 49 író, tudós és költő vette ki részét a felolvasásainkon való munkásságból.

Ki hitte volna felolvasásaink megindításakor, hogy ily szellemi erőket lesz módunkban mozgósítani eszméinkért és igazainkért? Ki merte volna remélni, hogy sikerülni fog ennyi kiváló művet toborzani céljaink szolgálatában? Igaz ugyan, hogy e felolvasások természetszerűleg nem lehettek egyenlően értékesek, egyenlően elmemozdítók és szívrehatók, egyenlően művészi formába öntve és egyenlő mestersen előadva. Hiszen ezzel oly irodalmi társaság sem dicsekedhetik, mely megalakulásának alapjánál fogva nem kénytelen legalább nagyrészből egy felekezetre s egy bármilyen széles, de mégis csak megszabott határu tárgykörre szorítkozni. Annyit azonban állíthatunk, hogy az összes felolvasásra került dolgozatok közül egyik sem volt tartalmatlan vagy pongyola s ha egyik-másik terjedelmére és hangjára nézve nem is tudott teljesen alkalmazkodni hallgatónk felfogásához, talán izléséhez és fogékonyságához sem, azért egyik sem hagyott okulás, gyönyörűség és meghatottság nélkül távoznunk.* Ennek legtalálhatóbb bizonyítékául szolgál, hogy közönségünk lankadatlan buzgósággal töltötte

* A minthogy ügyrendünknek az az intézkedése, hogy rendszerint a tudományos mű után egy költői, ezután pedig egy humorisztikus, novellisztikus vagy egyáltalán szépirodalmi mű kerül felolvasásra, is fényesen bevált.

meg a felolvasások színhelyét s csupán ennek aránylag szűk voltán mulik, hogy még szélesebb rétegeket nem nyerhettünk lelkes és sokszor a kényelem rovására is kitartó vendégekül.

Mielőtt azonban az utolsó, minden tekintetben üdvös hatásának mutatkozott felolvasási évről befejezném beszámolóinkat, még egy igen örvendetes mozgalomnak legalább is sikerült kezdeményezéséről kell jelentést tennem. Érttem a társaságunk által régen tervbe vett vidéki felolvasások ügyét. Ezeknek elsője márczius 9-én megtörtént Debreczen városában következő programmal:

1. Juda Halevi. Dr. Perls Ármin. 2. Versek. Roboz Andor. 3. Egy nagy ismeretlenről. Szabolcsi Miksa. 4. Egy régi nóta. Pásztor Mihály.

Tehát egy igen becses felolvasó estét nyújtottunk debreczeni hitsorsosainknak, a kik viszont óriási részvéttel és páratlan érdeklődéssel dúsan viszonyozták a felolvasók fáradságát.

Nem mulaszthatom el, hogy az önök elismerését ne kérem Szabolcsi Miksa tagtársunk részére, a ki igaz buzgósággal ütötte nyélbe ez első és uttörő felolvasás ügyét.

De arra is biztos kilátásaink vannak, hogy e felolvasások rendszeresítése is sikerülni fog nekünk, annál is inkább, mert az izr. közalap vidéki felolvasásaink nemesen propagáló célját elismerve, azoknak anyagi támogatására is kötelezőleg ajánlkozott és magukat a községeket is mindjobban meg fogjuk nyerhetni úgy a költségekben való osztozkodásra, mint az ügy iránti mennél mélyebb felbuzdulásra.

E bízó tekintettel a jövőbe, munkánknak az eddigieknél is dúsabbaknak ígérkező terméseire kérem önöket, szíveskedjenek jelentésemet tudomásul venni.

Márczius 28.

Lenkei Henrik.
a bizottság előadója.

IV.

Költségvetés.

Zárszámadás 1901 november 1-től 1902 október 31-ig.

Bevétel.

Pénztárkészlet 1901 november 1-én	----	----	----	----	K	901.11
Tagdíjakból befolyt:						
	rendes	K	4624.40			
	hátralékos	"	515.—			
	pártoló	"	400.—	"	5539.40	
Társulati kiadványok és kötés fejében	----	----	----	"	669.70	
Folyó számla kamat	----	----	----	"	51.14	
Záloglevelek kamatai	----	----	----	"	900.—	
Kunewalder alapítvány	----	----	----	"	8000.—	
Pesti izr. hitközség a felolvasásokra	----	----	----	"	400.—	
				K	16461.35	

Kiadás.

Titkári fizetés	----	----	----	----	----	K	1000.—
Kezelés és postaköltség	----	----	----	----	----	"	1155.24
Nyomdai kiadás és expeditio	----	----	----	----	----	"	4616.87
Írói díjak	----	----	----	----	----	"	1450.52
Budapesti felolvasások	----	----	----	----	----	"	1200.—
Folklore-bizottság	----	----	----	----	----	"	100.—
Magyar-Zsidó Szemle subventiója	----	----	----	----	----	"	800.—
Kunewalder-alapítvány kamatai	----	----	----	----	----	"	320.—
Pénztárkészlet 1902 október 31-én	----	----	----	----	----	"	5818.72
						K	16461.35

Budapest, 1902 október 31-én.

Beck Dénes s. k.,
ellenőr.Székely Ferencz s. k.,
pénztáros.

Letétben:

- K 20000. — 4 $\frac{1}{2}$ %-os Belvárosi takpt. záloglevél.
 " 400. — 10.829. sz. takarékb. könyv. (Izr. Közalap).
 " 320. — 10.821. sz. " " (Kunewalder alapítv.)
 " 2500. — XXVIII. 13667. sz. takarékkönyv, a Budapesti
 takarékpénztár és orsz. zálogkölsön r. t. által
 kiállítva. (Tencer-díj).

Költségvetés 1902 november 1-től 1903 október 31-ig.

Fedezet.

1. Pénztárkészlet 1902 október 31-én	K	5818.72
2. Rendes tagok járulékai	"	5000.—
3. Hátralékból várható	"	1000.—
4. Kamatbevétel	"	1000.—
5. Társulati kiadványok eladásából	"	400.—
6. Pesti izr. hitközségtől a felolvasásokra	"	400.—
7. M. I. Közalaptól a vidéki felolvasásokra	"	600.—
	K	14218.72

Szükséglet.

1. Titkári fizetés	K	1000.—
2. Kezelési és postai költség	"	1090.72
3. Nyomdai kiadás és expeditio	"	4408.—
4. Írói díjak	"	4600.—
5. Budapesti felolvasások	"	1200.—
6. Vidéki felolvasások	"	600.—
7. Kolozsvári Felolv. Egylet subventiója (hátralékban) 1902.	"	100.—
8. Kolozsvári Felolv. Egylet subventiója 1903.	"	100.—
9. Magyar-Zsidó Szemle subventiója	"	800.—
10. Kunewalder-alapítvány kamatai	"	320.—
	K	14218.72

Budapest, 1902 október 31-én.

Székely Ferencz s. k.,
pénztáros.

V.

Az utolsó év jegyzőkönyvéből.

13. Titkár jelenti, hogy az első vidéki felolvasás márczius 9-én Debreczenben fényes sikerrel megtartatott. A felolvasók voltak: Perls Ármin főrabbi Pécs, Szabolcsi Miksa szerkesztő, Roboz Andor tanár, Pásztor Mihály író, budapestiek. Különös érdemet szereztek maguknak a siker körül Szabolcsi Miksa úron kívül a következő debreczeni

urak: Reichmann Ármin hitk. elnök, ki tetemes anyagi áldozatot is hozott, Dr. Popper Mór, Dr. Balázs Bertalan és Burger D. József. A váratlanul nagy eredmény erkölcsi diadalát jelenti a Közalapnak és a Társulatnak. — Az igazgatóság a jelentést örömmel veszi tudomásul (Junius 3.).

14. Titkár jelenti, hogy Debreczenben a felolvasás alkalmával 30 új tag lépett a Társulat kebelébe. — Örvendetes tudomásul van (Junius 3.).

15. Titkár előadja, hogy a Közalap évi 600 K-val járul a vidéki felolvasások költségeihez, ez összeget ápr. 1-én a folyó évre a titkár kezeihez ki is fizette. — Tudomásul van. (Jun. 3.).

16. Titkár jelenti, hogy a debreczeni felolvasásra a Közalap subventiójából 200 kor.-t költött tiszteletdíjakra. — Tudomásul szolgál. (Jun. 3.)

17. Titkár előterjeszti az általa készített ügyrendet a vidéki felolvasásokról. Az igazgatóság azt egész terjedelmében elfogadja és elhatározza, hogy jegyzőkönyvbe véssék. — A vidéki felolvasások ügyrendje:

1. A felolvasások lehetőleg a téli évadban: november-től februárig vannak.

2. Egyelőre legalább 3 helyen 3 felolvasás tartatik.

3. A felolvasás a kiszemelt, avagy ajálkozó község elnökének és rabbijának előleges bevonásával rendeztetik.

4. Ugyanazt a felolvasást azonagy évadban kétszer is megtarthatni.

5. Vidéki felolvasó a maga lakhelyén nem szerepelhet.

6. A felolvasó-est rendje a vidéken ugyanaz, mint a központban.

7. A felolvasásokat a felolvasó-bizottság előadója a titkárral egyetértésben rendezi.

8. A kiküldöttek egyike mindenkor az Izr. Orsz. Közalapot és az IMIT-et képviseli. Ez a kiküldött a felolvasók egyike is lehet.

9. A felolvasás költségeit a Közalap és az illető község vagy községi tagok közösen viselik.

10. Az összes költségek hovaforrásáról a titkár az igazgatóságnak beszámol. (Jun. 3.).

28. Dr. Stiller Mór előadja, hogy dr. Venetianer Okirat-tárára a viszonyok mostohasága miatt összesen csak 700 koronát sikerült gyűjtenie. Minthogy eredményre ezek után egyáltalán nem számíthat, a pénzt az adakozók névsorával együtt az elnöknek átadja s a további gyűjtésről nagy sajnálatára lemond. — Miután dr. Weinmann Fülöp és Székely Ferencz a maguk, dr. Stiller Mór a maga és a többi adakozók nevében kijelentik, hogy a pénzt külön célra fordíttatni nem kívánják, elnök úr határozatkép kimondja, hogy a 700 korona a Társulat szabad rendelkezésére marad s az összeget Székely Ferencz pénztárosnak azonnal átadja (Deczemb. 3.).

31. Titkár előadja, hogy kiadványainkat az idén a következő helyeken rendelték meg jutalomkönyvekül, és pedig: Budán, Losonczon, Pesten, Szombathelyen. — Örvendetes tudomásul szolgál (Deczemb. 3.).

33. Titkár jelenti, hogy társulati kiadványokért az idén befolyt: ő nála 229·90 K, a pénztárosnál 108 K, Wodianer bizományosnál 331·80 K, összesen 669·70 K. — Tudomásul van (Deczember 3.).

43. Titkár előadja, hogy dr. Pollák Miksa soproni rabbi «Arany János és a biblia» cz. művét a Társulatnak kiadásra följánlja. — Az igazgatóság a kéziratot birálatra a titkárnak adja ki (Deczember 3.).

61. Bánóczi József felolvassa titkári jelentését. — Tudomásul vétetik. A mi a jelentés azon részét illeti, hogy a tagilletmény egyelőre csupán az Évkönyvből fog állani, az ülés többek felszólalására azt határozta, hogy e megszorítás csak 1904-re szóljon. A jövő évben majd a választmány, a viszonyokhoz képest, újra fog határozni; az óriási

mód felszaporodott hátralékok apasztására pedig az igazgatóságot erélyes eljárásra hívja fel (Deczemb. 10.).

63. Székely Ferencz előterjeszti a zárszámadást a lefolyt évről, valamint a költségvetést a jövőre. — A választmány ezt elfogadja (Deczemb. 10.).

VI.

A Társulat alapszabályaiból.

A társulat czíme és székhelye :

1. §. A társulat czíme : Izraelita Magyar Irodalmi Társulat ; székhelye : Budapest.

A társulat céljai.

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai :

a) a szentírás magyar fordításának eszközlése, kiadása és terjesztése ;

b) a szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak, és általában az izraelita vallás- és erkölestannak ismertetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése ;

c) a szentírás és a zsidóság történetére s irodalmára vonatkozó előadások szervezésének elősegítése hazai egyetemeink bölcsészeti karán külföldi egyetemek módjára ;

d) ugyancsak e körbe tartozó, valamint egyáltalán az izraelita hitközségi életre vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése a fővárosban, valamint a vidéken ;

e) a felekezeti élet ismertetésére és nemesítésére szolgáló népszerű művek és a hitközség feladatával s az általuk nyújtandó hitoktatással összefüggő jelesebb munkák kiadása és terjesztése ;

f) a kijelölt tudományos és közhasznú irodalmi czélok tekintetében pályakérdések kitűzése és jutalmazása.

A társulat tagjai.

3. §. A társulat tagjai lehetnek :

a) izraelita hitközségek, *b)* egyéb testületek, *c)* magánosok.
A tagok lehetnek : 1. *alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymásután következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik ; 2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak ; 3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak ; 4. *rendesek*, kik hat éven keresztül legalább 8 korona fizetésére kötelezők magukat.

A tagok jogai.

20. §. A tagok, feltéve hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, a cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító* tagok a Társulat összes kiadványaiban, a *többi* tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azonfelül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

Az alapító tagok a 15. §. értelmében a választmánynak tagjai.

VII.

A Társulat képvisellete.

1. IGAZGATÓSÁG.

Tisztviselők :

- Elnök : Dr. WEINMANN FÜLÖP, kir. tanácsos, közjegyző.
Társelnök : Dr. BACHER VILMOS, rabbiképzői tanár.
Titkár : Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.
Pénztáros : SZÉKELY FERENCZ, bankigazgató.
Ellenőr : BECK DÉNES, bankigazgató.
Ügyész : Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.

Az igazg. többi tagjai:

- Dr. MEZEY FERENCZ, ügyvéd.
- Dr. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár.
- SCHILL SALAMON, rabbiképzői tanár.
- SCHWEIGER MÁRTON, keresk. tanácsos.
- Dr. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd.
- Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.

2. VÁLASZTMÁNY.

A) Fővárosi tagok:

- Dr. ACSÁDY IGNÁCZ, író.
- Dr. ÁGAI ADOLF, író.
- Dr. ALEXANDER BERNÁT, egyet. tanár.
- Dr. BÁLASSA JÓZSEF, gymn. tanár.
- 5. Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.
- Dr. BÁRON JÓNÁS, egyet. m. tanár.
- BECK DÉNES, bankigazgató.
- Dr. BLAU LAJOS, rabbiképzői tanár.
- Dr. FARKAS EMIL, ügyvéd.
- 10. Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.
- Dr. KAYSERLING M., rabbi.
- KORNFELD GYULA, az izr. tanítóegyl. elnöke.
- Dr. KÖRÖSY JÓZSEF, stat. hiv. igazgató.
- Dr. KRAUSZ SÁMUEL, tanítóképzői tanár.
- 15. LENKEI HENRIK, reáliskolai tanár.
- Dr. MARCZALI HENRIK, egyet. tanár.
- Dr. MEZEY FERENCZ, ügyvéd.
- Dr. MEZEI MÓR, orsz. képviselő.
- Dr. MUNKÁCSI BERNÁT, hitk. tanfelügyelő.
- 20. POLLÁK LAJOS, rabbi.
- Dr. RADÓ ANTAL, író.
- Dr. RÉTHY MÓR, műegyet. tanár.
- SCHILL SALAMON, rabbiképzői tanár.

- Dr. SCHILLER ZSIGMOND, szerkesztő.
25. SCHÖN DÁVID, hittanár.
 Dr. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd.
 STERN ÁBRAHÁM, hitk. iskolaigazgató.
 STERNTHAL ADOLF, földbirtokos.
 Dr. STILLER BERTALAN, egyet. tanár.
30. Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.
 SZABOLCSI MIKSA, szerkesztő.
 SZÉKELY FERENCZ, bankigazgató.
 TENCER PÁL, író.
 Dr. WALDAPFEL JÁNOS, gymn. tanár.
35. WEISZ BERTHOLD, orsz. képviselő.
 Dr. WEISZBURG GYULA, rabbi.

B) *Vidéki tagok:*

- Dr. BAKONYI SAMU, orsz. képviselő, ügyvéd, Debreczen.
 Dr. BÁRÁNY JÓZSEF, rabbi, Kecskemét.
 Dr. BERNSTEIN BÉLA, rabbi, Szombathely.
 Dr. BÜCHLER SÁNDOR, rabbi, Keszthely.
5. BÜCHLER P., rabbi, Moór.
 Dr. EISLER MÁTYÁS, rabbi, Kolozsvár.
 ELFER JAKAB, rabbi, Heves.
 Dr. FISCHER MIHÁLY, rabbi, Zombor.
 Dr. FLESCH ÁRMIN, rabbi, Mohács.
10. FRIEDLÄNDER GYULA, Deés.
 FRIEDMANN ÁRMIN, Ujpest.
 GERLÓCZI M. A., rabbi, Fiume.
 HAHN ADOLF, tanár, Székesfehérvár.
 Dr. KECSKEMÉTI LAJOS, főorvos, Kecskemét.
15. Dr. KECSKEMÉTI LIPÓT, rabbi, Nagyvárad.
 Dr. KELEMEN ADOLF, igazgató, Nyíregyháza.
 Dr. KISS ARNOLD, rabbi, Buda.
 Dr. KLEIN JÓZSEF, rabbi, Kassa.
 Dr. KLEIN MÓR, rabbi, Nagybecskerek.

20. LEOPOLD SÁNDOR, Szegzárd.
 Dr. LÖW IMMÁNUEL, rabbi, Szeged.
 Dr. LÖWY MÓR, rabbi, Temesvár.
 Dr. NEUMANN EDE, rabbi, Nagykanizsa.
 Dr. PERLS ÁRMIN, rabbi, Pécs.
25. Dr. PILLITZ BENŐ, orvos, Veszprém.
 Dr. POLLÁK MIKSA, rabbi, Sopron.
 REICH MÁRTON, birtokos, Kalocsa.
 Dr. RÓSA IZSÓ, ügyvéd, Szeged.
 Dr. ROSENBERG SÁNDOR, rabbi, Arad.
30. ROSENTHAL NÁNDOR, hitk. elnök, Veszprém.
 SCHREIBER IGNÁ CZ, (Győr) Bécs.
 SCHWARZ JAKAB, rabbi, Csáktornya.
 SELTMANN LAJOS, rabbi, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. SONNENFELD BERNÁT, ügyvéd, Vágújhely.
35. STERNTHAL SALAMON, földbirtokos, Temesvár.
 Dr. UNGÁR SIMON, rabbi, Eszék.
 Dr. VAJDA BÉLA, rabbi, Losoncz.
 Dr. VENETIANER LAJOS, rabbi, Ujpest.

C) Tagok alapító tagsági jogon :

- GELSEI GUTTMANN VILMOS, kir. tanácsos, Nagy-Kanizsa.
 KOHNER ZSIGMOND, földbirtokos, Budapest.
 SCHWEIGER MÁRTON, ker. tanácsos, Budapest.
 SVÁB KÁROLY, főrendiházi tag, Budapest.
5. NÉHAI SVÁB SÁNDOR alapítvány képviselője.
 NÉHAI HATVANI DEUTSCH BERNÁT alapítvány képviselője:
 HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF.
 NAGYKANIZSAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 NAGYVÁRADI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 PESTI IZR. HITKÖZSÉG képviselője: ADLER LAJOS, előljáró-
 sági tag.
10. PESTI CHEVRA-KADISA képviselője : BOSCHÁN JAKAB, elnök.
 SZABADKAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.

3. SZÁMVIZSGÁLÓK.

ADLER LAJOS; nagykereskedő.

BREITNER ZSIGMOND L.

DEUTSCH SÁMUEL, háztulajdonos.

FLEISCHMANN EDE, nagykereskedő.

5. WOLFNER JÓZSEF, gyáros.

VIII.

Állandó bizottságok.

1.

A bizottsági tagok névsora.

Biblia-bizottság:

Elnök: Dr. Bacher Vilmos. *Előadó*: Dr. Krausz Sámuel.*Tag*: Dr. Bánóczi József.

Oklevél-bizottság:

<i>Elnök</i> :	Dr. Büchler Sándor, Keszthely.
Dr. Acsády Ignác.	Dr. Kayserling M.
<i>Előadó</i> :	Dr. Krausz Sámuel.
Dr. Frisch Ármin.	Mandl Bernát.
<i>Tagok</i> :	Dr. Marczali Henrik.
Dr. Bacher Vilmos.	Dr. Málnai Mihály.
Dr. Bárány József, Kecske-mét.	Dr. Pollák M., Sopron.
Dr. Bernstein Béla, Szombathely.	Stern Ábrahám.
Dr. Bloch Henrik.	Dr. Venetianer Lajos, Ujpest.
	Dr. Weisz Mór.

Folklore-bizottság :

Elnök:

Dr. Blau Lajos.

Előadó:

Dr. Balassa József.

Tagok:

Dr. Adler Illés.

Dr. Bacher Vilmos.

Bató J. Lipót.

Dr. Bernstein Béla, Szombathely.

Dr. Blumgrund Naftáli,
Abony.

Dr. Diamant Gyula, Vukovár.

Dr. Eisler Mátyás, Kolozsvár.

Feigl L. H., Gyöngyös.

Dr. Fényes Mór.

Fischer Sámuel, Miskolcz.

Dr. Frank József, Mura-
Szombat.

Dr. Friedmann Dáv., Zsolna.

Dr. Frisch Ármin.

Galgóczi Ábrahám, Galgócz.

Gerlóczy M. A., Fiume.

Dr. Grünwald Zs., M.-Sziget.

Dr. Kardos Alb., Debreczen.

Dr. Hanvai Lajos, Huszt.

Dr. Herskovits Mózes, So-
mogy-Szill.

Dr. Heves Kornél, Szolnok.

Dr. Kiss Arnold.

Dr. Klein József, Kassa.

Dr. Kőrösy József.

Dr. Kræmer Lip., N.-Szöllös.

Dr. Krausz Sámuel.

Kroó Hugó, Munkács.

Kun Lajos, Baja.

Dr. Kunos Ignác.

Dr. Lenke Manó, Besztercze-
bánya.

Dr. Löw Immanuel, Szeged.

Dr. Löwinger Adolf, Szeged.

Dr. Málnai Mihály.

Dr. Mandl Ármin, Szigetvár.

Moskovits Miksa, Erdőbénye.

Dr. Munkácsi Bernát.

Dr. Neumann Ede, Nagy-Ka-
nizsa.

Dr. Pap Dávid.

Dr. Perls Ármin, Pécs.

Pollák Kajim.

Dr. Pollák Miksa, Sopron.

Roboz Andor.

Dr. Rosenthal T., Bonyhád.

Dr. Rubinstein Mátyás,
Szegzárd.

Dr. Rudolfer An., A.-Lendva.

Schill Salamon.

Seltmann Lajos, H.-M.-Vá-
sárhely.

Szilasi Móricz, Kolozsvár.

Stern Ábrahám.

Strausz Adolf.

Singer Izraél, S.-A.-Ujhely.

Dr. Schwarz Gábor, Zágráb.

Dr. Schwarz Mór, Győr.	Dr. Waldapfel János.
Dr. Reismann A., Ungvár.	Dr. Weiszbürg Gyula.
Dr. Rosenbaum L., Brassó.	Dr. Weizskopf Art., Rozsnyó.
Uhrbach Henrik.	Dr. Wellesz Gyula, Nagy-
Dr. Vajda Béla, Losonc.	Bittse.

Felolvasó-bizottság:

<i>Elnökök:</i>	Dr. Kohner Adolf.
Dr. Ágai Adolf.	Dr. Kunos Ignác.
Tencer Pál.	Dr. Márkus Dezső.
<i>Előadó:</i>	Dr. Mezey Ferencz.
Lenkei Henrik.	Dr. Neumann Ármin.
<i>Tagok:</i>	Palágyi Lajos.
Dr. Balassa József.	Radó Vilmos.
Dr. Blau Lajos.	Dr. Sebestyén Károly.
Dr. Bródy Lajos.	Szabolcsi Miksa.
Dr. Feleki Sándor.	Dr. Schächter Miksa.
Dr. Fraenkel Sándor.	Szatmári Mór.
Gerő Károly.	Székely Ferencz.
Gerő Ödön.	Dr. Vészi József.
Kóbor Tamás.	Dr. Waldapfel János.

Propaganda-bizottság:

<i>Elnökök:</i>	Beimel Sándor.
Dr. Stiller Mór.	Déry Károly.
Dr. Kohner Adolf.	Dr. Erdélyi Sándor.
<i>Előadók:</i>	Dr. Farkas Emil.
id. Dr. Glass Izor.	Dr. Fraenkel Sándor.
Dr. Heller Bernát.	Dr. Halász Frigyes.
<i>Tagok:</i>	Herzmann Bertalan.
Adler Gyula.	Káldor Marczell.
Auer Róbert.	Dr. Krausz Ede.
Dr. Bamberger Béla.	Löwy Sámuel.
Beck Dénes.	Mandl Mór.

Dr. Neumann Ármin.
Neuschloss Marcell.
Dr. Réthy Mór.
ruszti Ruszt József.
Dr. Simon József.
Surányi József.

Dr. Stamberger Ferencz.
Dr. Stiller Mór.
Szabolcsi Miksa.
Szatmári Mór.
Dr. Tolnai Lipót.
Wolfner József.

IX.

A társulat kiadványai.

1. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1895.

2. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1896.

3. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Héberből fordította és bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta dr. KRAUSZ SÁMUEL. 1896.

4. Alexandriai Philo jelentése a Cajus Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Cajum. Görögből fordította SCHILL SALAMON. 1896.

5. Évkönyv. Szerkeszti BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1897.

6. A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig. Az Izr. Magyar Irod. Társulat által jutalmazott pályamű. Irta: dr. POLLÁK MIKSA soproni rabbi. Huszonöt kiadatlan okirati melléklettel. 1897.

7. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1898.

8. Szentírás. Első kötet. — A tóra. Mózes öt könyve. 1898.

9. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1899.

10. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók. Irta dr. BERNSTEIN BÉLA szombathelyi rabbi. JÓKAI MÓR előszavával. 1899.

11. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1900.
12. Szentírás. Második kötet. — Az első próféták 1900.
13. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1901.
14. A zsidók története Budapesten. A legrégibb időktől 1867-ig. Az Izr. Magy. Irod. Társ. által a Tencer-díjjal jutalmazott pályamű. Irta dr. BÜCHLER SÁNDOR. 1901.
15. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1902.
16. A zsidóság szervezete az európai államokban. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta dr. VENTIANER LAJOS 1902.

X.

A társulat tagjai.

1. ALAPÍTÓ TAGOK.

Özv. hatvani DeutschBernátné, Budapest.	Pesti Chevra-Kadisa.
gelsei Guttmann Vilmos, N.-Kanizsa.	Pesti izr. hitközség.
Kohner Zsigmond, Bpest.	Schweiger Márton, Bpest.
néhai Machlup Adolf.	¹⁰ Sváb Károly, Budapest.
* Nagykanizsai izr. hitközs.	Özv. Sváb Sándorné, Budapest.
Nagyváradai izr. hitközség.	Szabadkai izr. hitközség.
	néhai Taub Salamon.

2. PÁRTFOGÓ TAGOK.

Bródy Zsigmond.	néhai Steinfeld Mihály, Debreczen.
Dr. Chorin Ferencz, Bpest.	Sternthal Adolf, Bpest.
Löwy Mór, Budapest.	Sternthal Salam., Temesvár.
néhai báró Schossberger Henrik, Budapest.	¹⁰ Dr. Stiller Bertalan, Budapest.
* Schreiber Ignác, Bécs.	Weisz Berthold, Bpest.
néhai Steinfeld Antal, Debreczen.	

3. PÁRTOLÓ TAGOK.

- Adler Lajos, Budapest.
 Aradi izraelita hitközség.
 Bacher Emil, Budapest.
 Beck Dénes, Budapest.
 5 Braun W. Arnold, Meran.
 Breitner Zsigm. L., Budapest.
 Budai hitközség.
 Deutsch Sámuel, Bpest.
 Ebenspanger Lipót, Nagy-Kanizsa.
 10 néhai Ehrlich Mózes, Budapest.
 néhai Frank Antal, Bpest.
 tószegi Freund F., Bpest.
 tószegi Freund Salamon, Budapest.
 néhai Garai Károly, Bpest.
 15 Hartenstein Zsig., Bpest.
 Kecskeméti izr. hitközség.
 Dr. Kohner Ágost, Bpest.
 Kornfeld Zsigm., Bpest.
 megyeri Dr. Krausz Izidor, Budapest.
 20 Leopold Sánd., Szegzárd.
 Linczer Béla, Budapest.
 Losonczy izr. hitközség.
 Marczali izr. hitközség.
 néhai Markbreit Adolf, Bpest.
 25 Dr. Misner Ignác, Budapest.
 Nemes-Vidi izr. fiók-hitközség.
 Ifj. Neumann Adolf, Arad.
 Ó-Kanizsai izr. hitközség.
 Pécsi izr. hitközség.
 30 Dr. Pillitz Benő, Veszprém.
 Popper István, Budapest.
 Reich Márton, Kalocsa.
 Dr. Rosenberg Gyula, Budapest.
 Dr. Ság Manó, Bpest.
 35 Dr. Simon József, Bpest.
 Dr. Schuschny H., Budapest.
 Schweiger Adolf, Budapest.
 néhai Stern Ignác, Budapest.
 Dr. Stiller Mór, Budapest.
 40 Szegzárdi izr. hitközség.
 Temesvár-belvárosi izrael. hitközség.
 Tolna-tamási izr. hitközség.
 lovag Wechselmann Ignác, Budapest.
 Dr. Weinmann Fül., Budapest.
 45 Weisz Manfréd, Budapest.
 Wellisch Sándor és Gyula, Budapest.

4. RENDES TAGOK.

- Ackersmann A., K.-Várd.
 Dr. Acsády Ign., Bpest.
 Adler Dávid, Budapest.
 Adler Gyula, Budapest.
 5 Dr. Adler Illés, Budapest.
 Dr. Adler Mihály, Bpest.
 Dr. Adler Vilmos, Hatvan.
 Abonyi Géza, Bpest.
 Dr. Ágai Adolf, Budapest.
 10 Ágai Ignác, Deés.
 Dr. Alapy Henrik, Bpest.
 Dr. Alexander B., Bpest.
 Alsó-Lendvai izr. hitközs.
 Altmann Ignác, Bpest.
 15 Altheim Osiás, H.-M.-Vásárhely.
 Amster Adolf, Budapest.
 Dr. Anisfeld Endre,
 H.-M.-Vásárhely.
 Aranyosi Miksa, Budapest.
 Auer Róbert, Bpest.
 20 Aufricht Alaj., Debreczen.
 Augenstein Dávid, Bpest.
 Auspitz Adolf, N.-Várad.
 Dr. Bacher Vilmos, Bpest.
 Bach Mór, Pancsova.
 25 Dr. Bácskai Albert, Bpest.
 Bader Samu, Villány.
 Bajai izr. hitközség.
 Bajai Chevra Kadisa.
 Dr. Balázs Bertalan, Debreczen.
- 30 Dr. Bakonyi Samu, Debreczen.
 Dr. Bakos Ödön, Nagylak.
 Dr. Balassa Józ., Bpest.
 Dr. Balkányi Miklós, Debreczen.
 dr. Balkányi Miksa, Bpest.
 35 Dr. Ballay Lajos, Bpest.
 Balogh Ármin, Bpest.
 Dr. Bamberger B., Bpest.
 Dr. Bánó József, Bpest.
 Dr. Bánóczi József, Bpest.
 40 Dr. Baracs Marcel, Bpest.
 Dr. Bárány J., Kecskemét.
 Bárdos Lipót, Budapest.
 Dr. Báron Jónás, Bpest.
 Baruch Gyula, Miskolcz.
 45 Bató J. Lipót, Bpest.
 Dr. Bauer Mór, Bpest.
 Dr. Bátori Dániel, Bpest.
 Bauer Miksa, Bpest.
 Dr. Baumgarten Samu,
 Budapest.
 50 Dr. Becher Áron, Nagyszalonta.
 Dr. Beck Adolf, Nagylak.
 Ifj. Beck Adolf, Bpest.
 Beck Sándor, Keszthely.
 Beck Oszkár, Bpest.
 55 Beimel Jakab, Bpest.
 Beimel Sándor Bpest.
 Dr. Béla Pál, Budapest.

- Dr. Berczeller Imre, Bpest.
 Beregi Lajos, H.-M.-Vásárhely.
- ⁸⁰ Dr. Berényi Sánd., Bpest.
 Berger Arnold, Veszprém.
 Dr. Berger Ferencz, H.-M.-Vásárhely.
 Berger Jakab, Heves.
 Dr. Berger Miksa, Bpest.
- ⁸⁵ Berkovits Sándor, Bpest.
 Dr. Bernstein Béla, Szombathely.
 Bernstein Samu, Sz.-Fehérvár.
 Beszterczebányai izr. hitk.
 Bienenstock M., Buttyin.
- ⁷⁰ Biró Károly, Bpest.
 Birnbaum Imre, Bpest.
 Blau Adolf, Budapest.
 Dr. Blau Henrik, Heves.
 Blau Jeremiás, Miskolcz.
- ⁷⁵ Dr. Blau Lajos, Budapest.
 Blau Pál, Nyiregyháza.
 Blau Rezső, Mohács.
 Bleier Jónás, Budapest.
 Bleuer F. Péter, Laczháza.
- ⁸⁰ Dr. Bleuer Samu, Bpest.
 Dr. Bleyer Vilmos, Bpest.
 Dr. Bloch Henrik, Bpest.
 Dr. Blum Ödön, Bpest.
 Bognár Sándor, N.-Várad.
- ⁸⁵ Boschan Arthur, Bpest.
 Boschán Péter, Budapest.
 Boskovitz Sándor, Bpest.
- Böhm Sámuel, H.-M.-Vásárhely.
 Brachfeld Lajos, Bpest.
- ⁹⁰ Brachfeld V., Kecskemét.
 Brandstädter Izsák, Bpest.
 Brasch Simon, Buziás.
 Braun Adolf, Fiume.
 Braun József, Eger.
- ⁹⁵ Braun Károly, Budapest.
 Dr. Braun Lajos, Bpest.
 Brecher D., Besztercze.
 Brecher Hersch, Naszód.
 Breuer Mór, Bpest.
- ¹⁰⁰ Bricht Lipót, Bpest.
 Bródy Lajos, Miskolcz.
 Bruck Áron, Bpest.
 Bruck Ármin, Zombor.
 Dr. Bruck Samu, Baja.
- ¹⁰⁵ Bruck Miksa, Bpest.
 Brust Dávid, Budapest.
 Brüll Zsigmond, Bpest.
 Buck Adolf, Nagylak.
 Budai Chevra Kadisa.
- ¹¹⁰ Burger D. J., Debreczen.
 Buttyini izr. hitközség.
 Buziási izr. hitk.
 Dr. Büchler Adolf, Bécs.
 Dr. Büchler S., Keszthely.
- ¹¹⁵ Büchler P., Moór.
 Cohn Dávid, Bpest.
 Csillag Vilmos, Bpest.
 Czakó Ign., S.-A.-Ujhely.
 Czeglédi izr. hitközség.
- ¹²⁰ Dr. Czigler Ármin, Bpest.

- Czukur Márton, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. Czukur Soma, Bpest.
 Dr. Dalnoky Béla, Bpest.
 Danneberg Miksa, Bpest.
 125 Daróczy Rezső, Bpest.
 Debreczeni izr. hitközség.
 Detsinyi Károly, Bpest.
 Deutsch Antal, Budapest.
 Dr. Deutsch Ernő, Bpest.
 130 Deutsch Ign., N.-Bittse.
 Özv. Deutsch G. Sándorné,
 Veszprém.
 Deutsch Ign., Debreczen.
 Deutsch Izid., N.-Bogsán.
 Deutsch Jakab, Budapest.
 135 Deutsch Jenő, P.-Gyala.
 Deutsch József, Rábahid-
 vég.
 Ifj. Deutsch Samu, Szom-
 bathely.
 Deutsch Tiv., Szombath.
 Déri Izidor, Budapest.
 140 Déri József, Győr.
 Diamant Sam., N.-Szomb.
 Dr. Dóri Fer., N.-Várad.
 Dukász Jakab, Budapest.
 Dr. Ecsedi Mór, T.-Méra.
 145 Edelstein Miksa, Bpest.
 özv. Egger Dávidné, Bu-
 dapest.
 Ehrlich Emil, Fiume.
 Ehrlich Samu, Ó-Buda.
 Ehrmann Leon, Fiume.
 150 Dr. Engel Mór, Szeged.
 Jánosi Engel Róbert, Bu-
 dapest.
 Engel Sándor, Budapest.
 Dr. Engelsmann Izidor,
 Budapest.
 Dr. Eisler Mátyás, Kolozs-
 vár.
 155 Eisler Mór, Budapest.
 Eisler Samu, Budapest.
 Elfer Dániel, Budapest.
 Elfer Jakab, Heves.
 Eperjesi izr. hitközség.
 160 Eperjesi Chevra-Kadisa.
 Epstein Gyula, H.-M.-Vá-
 sárhely.
 Dr. Ernyei Mór, Bpest.
 Facseti izr. hitközség.
 Dr. Faragó Samu, Bpest.
 165 Dr. Farkas Emil, Bpest.
 Dr. Farkas J., Bpest.
 Dr. Fayer László, Buda-
 pest.
 Feigl L. H., Gyöngyös.
 Feiner Mór, H.-M.-Vásár-
 hely.
 170 Dr. Fejér Fer., Debreczen.
 Fejér Márton, Budapest.
 Dr. Fekete Józs., Buttyin.
 Dr. Fekete László, Kec-
 kemét.
 Feld Salamon, Budapest.
 175 Feldmann B. Jakab, Sz.-
 Ujvár.

- Feldmann Lajos, Bpest.
 Feldmann Salamon, Nagy-Szöllős.
 Feldmayer Ignác, Kecs-kemét.
 Dr. Feleki Sándor, Bpest.
 180 Fényes Dezső, Budapest.
 Dr. Fényes Mór, Bpest.
 Fischer F. Adolf, Eger.
 Fischer J. József, Ó-Becse.
 Fischer János Károly,
 Bpest.
 185 Fischer L., Fiume.
 Dr. Fischer Mih., Zombor.
 Fispán Mór, Kecs-kemét.
 Fiumei Chevre-Kadisa.
 Dr. Fleischl Lajos, Bpest.
 190 Fleischl Róbert, Bpest.
 Fleischmann Ede, Bpest.
 Dr. Fleischmann Mór,
 Debreczen.
 Dr. Fleischmann Sándor,
 Bpest.
 Dr. Flesch Árm., Mohács.
 195 Fluss József, Budapest.
 Dr. Fodor Ármin, Bpest.
 Fogarasi izr. hitközség.
 Fornheim Zsigin., Ujpest.
 Forrai Gábor, Budapest.
 200 Földesi Joakim, Bpest.
 Dr. Fränkl Lipót, Bpest.
 Fränkel Sámuel, Ó-Becse.
 Dr. Fränkel Sándor,
 Budapest.
 Dr. Frank József, Mura-Szombat.
 205 Frankfurter Alb., Fiume.
 Freiburger Sám., Bpest.
 Dr. Freund Artur, Bpest.
 Dr. Freund J., Debreczen.
 Freund József, Ó-Becse.
 210 Frey Gusztáv, Ujpest.
 Fried Adolf, Sopron.
 Dr. Fried Aladár, Nagy-Szöllős.
 Fried József, Budapest.
 Dr. Fried Samu, S.-A.-Ujhely.
 215 Friedler Lajos, N. Bittse.
 Friedländer Lajos, Bpest.
 Friedländer Gyula, Deés.
 Dr. Friedmann Miksa,
 N.-Bittse.
 Friedmann Mór, Kassa.
 220 Friedmann Sándor, Nagy-Károly.
 Dr. Frisch Ármin, Bpest.
 Frisch Lipótné, Tapoleza.
 Dr. Frischmann Gyula,
 Budapest.
 Fröhlich Miksa, Bpest.
 225 Frühauf Rezső, Bpest.
 Fuchs Samu, Kecs-kemét.
 Fuchs H., Budapest.
 Füredi Ignác, Budapest.
 Dr. Füredi Lipót, Vágújh.
 230 Dr. Gál Jenő, Bpest.
 Gálócsi Samu, Deés.

- Gansl Ign., L.-Szt.-Miklós.
 Geistl Jenő, Szombathely.
 Dr. Gencsi Soma, Miskolcz.
 235 Dr. Gerber Béla, Bpest.
 Gerlóczy M. Adolf, Fiume.
 Gerő Ödön, Budapest.
 Gerőfi Arnold, Budapest.
 Gerstl Géza, Temesvár.
 240 Glasz Adolf, Fehértempl.
 Dr. Glass Izor, id., Bpest.
 Dr. Glück Ignác, Bpest.
 Goitein Jónás, Kecskemét.
 budai Goldberger Bertalan, Budapest.
 245 Goldberger Gusztáv, Bpest.
 Dr. Goldberger Ign., Pécs.
 budai Goldberger Sámuel, Bpest.
 Goldberger J. Mór, Szegzárd.
 Goldfinger Gábor, Bpest.
 250 Goldmann Jónás, Fiume.
 Goldstein Jakab, Deés.
 Dr. Goldstein Jakab, Szirák.
 Goldzieher Géza, Bpest.
 Dr. Goldzieher Vilmos, Budapest.
 255 Dr. Gonda Ignác, Bpest.
 Dr. Gonda Zsigmond, Bpest.
 Gondos Miksa, Bpest.
 Gottesmann Lipót, Nagyszöllős.
 Görög Gábor, Bpest.
 260 Dr. Grauer V., Bpest.
 Greiner Arnold, Eger.
 Greiner Jakab, Bpest.
 Dr. Greiner Sámuel, Veszprém.
 Dr. Grósz Gyula, Bpest.
 265 Dr. Grósz Lipót, Bpest.
 Grosz Lipót, Kecskemét.
 Gross Simon, Kecskemét.
 Grosz Simon, Ó-Becse.
 Dr. Gruber Ármin, Bpest.
 270 Grünbaum Miksa, Budapest.
 Dr. Grünbaum P., Ó-Becse.
 Grünwald Samu, Bpest.
 Dr. Gutfreund Sámuel, Debreczen.
 Guttmann Emánuel, N.-Szöllős.
 275 Guttmann Zsigm., Bpest.
 Gyöngyösi keresk. csarn.
 Egy. Győri és Győrszigeti izr. hitközség.
 Gyulai izr. hitközség.
 Dr. Gyulay Noé, Bpest.
 280 Dr. Haaz Sim., Szucsány.
 Hajnal Sám., Debreczen.
 Dr. Halász Frigyes, Bpest.
 Halász Manó, Upjest.
 Halász Mór, Bpest.
 285 Halász Nátán, Budapest.
 Handler Jónás, Bpest.
 Dr. Handler Sim., Lugos.

- Hartmann József, Fiume.
 Hatvany-Deutsch Béla,
 Sárvár.
 290 Hatvany-Deutsch Sándor,
 Bpest.
 Hauer Miksa, Bpest.
 Hausbrunner Vilm., Bpest.
 Hay Gyula, Bpest.
 Hay Ignác, Bpest.
 295 Hay Károly, Abony.
 Hecht Emil, Budapest.
 Dr. Hecht Ernő, Bpest.
 Dr. Hecht József, Bpest.
 Dr. Hegedüs Izidor, Győr.
 300 Heinrich M., Csáktornya.
 Heller Ármin, Bpest.
 Heller Árpád, N.-Bittse.
 Dr. Heller Árpád, Bpest.
 Dr. Heller Bernát, Bpest.
 305 Heller Gábor, Bpest.
 Hellsinger Zsigm., Bpest.
 Herzeg Géza, Ó-Becse.
 Dr. Hermann J. Mór.
 Dr. Hermann M., Mohács.
 310 Hermann Antal, Bpest.
 Dr. Hernádi Mór, Bpest.
 Dr. Herz Mór, Bpest.
 Dr. Herzog M., Kaposvár.
 Herzfeld Frigyes, Bpest.
 315 Herzfeld Frigyes, Nagy-
 Bittse.
 Herzfeld Norbert, Bpest.
 Herzfeld Mór, Vágújhely.
 Herzmann Bert., Bpest.
 Dr. Herzmann Manó, Mo-
 hács.
 320 Hesszer Gyula, Baja.
 Dr. Heumann J., Moór.
 Dr. Heves Kornél, Szol-
 nok.
 Hirsch Nándor, Bpest.
 Hirsch Aladár, Budapest.
 325 Dr. Hirsch Vilm., Pápa.
 Hirschfeld Ármin, Deb-
 reczen.
 Dr. Hirschler H., Bpest.
 H.-M.-Vásárhelyi izr. hit-
 község.
 Dr. Hoffer Lipót, Makó.
 330 Hoffmann Ármin, Bpest.
 Dr. Hoffmann A., Bpest.
 Dr. Hoffmann László, Ta-
 polecza.
 Dr. Hoffmann Lipót, Lo-
 soncz.
 Hoffmann Soma, Keszthely.
 335 Hoffmann és Kronovicz,
 Debreczen.
 Dr. Hofmeister J., Halas.
 id. Dr. Holzmann Lajos,
 N.-Bittse.
 Horn Sándor, N.-Bittse.
 Dr. Horn Kár., Esztergom.
 340 Hubert János, Miskolcz.
 Hunwald L., Kolozsvár.
 Dr. Hübös József, Bpest.
 Ipolysági izr. hitközség.

- Dr. Iricz Adolf, Bpest.
 345 Iricz Gyula, Makó.
 Jasnigi Sándor, Bpest.
 Jászárokszallási izr. hitk.
 Jeremiás Jenő, Bpest.
 Jeremiás és Rosenberg,
 Deés.
 350 Juhász Mór, Kassa.
 Justus Dezső, Budapest.
 Dr. Juszth Á., N.-Szombat.
 Junker Gusztáv, Csurgó.
 Kada Sámuel, Bpest.
 355 Káldor Marczal, Bpest.
 Kallus Lajos, Besztercze.
 Dr. Kanitzer Sándor,
 H.-M.-Vásárhely.
 Kardos Antal, Kecskemét.
 Dr. Kárman Mór, Bpest.
 360 Karsai Vilmos, Bpest.
 Kassai izr. hitközség.
 Kassai Chevra-Kadisa.
 Katona Mór, Miskolcz.
 Dr. Kaufmann J., Mohács.
 365 Dr. Kayserling M., Bpest.
 Kecskeméti izr. hitk.
 Dr. Kecskeméti Á., Makó.
 Dr. Kecskeméti Lajos,
 Kecskemét.
 Dr. Kecskeméti Lipót,
 N.-Várad.
 370 Dr. Kecskeméti Sándor,
 Kecskemét.
 Dr. Kelemen Adolf, Nyir-
 egyháza.
 Dr. Kelemen Miksa, Bpest.
 Kell Hugó, Bpest.
 Keller Arnold, Bpest.
 375 Kellner Sándor, Miskolcz.
 Kemény Dávid, Bpest.
 Kemény Dezső, Bpest.
 Dr. Kemény Fülöp, Perlak.
 Dr. Kende Ádám, Pápa.
 380 Kende Tivadar N.-Tarcsa.
 Keszthelyi izr. hitközség.
 Kisbéri izr. hitközség.
 Dr. Kiss Arnold, Bpest.
 Klein Adolf, Ó-Becse.
 385 Klein Ignác, Eger.
 Klein József, Zsarnócza.
 Dr. Klein József, Kassa.
 Klein Manó, Fiume.
 Dr. Klein Mór, N.-Becske-
 rek.
 390 Klein Samu, Miskolcz.
 Dr. Klug Lipót, Kolozsv.
 Kohn Arnold, Budapest.
 Kohn József, Bpest.
 Kohn Lipót, Debreczen.
 395 Dr. Kohn Rezső, Csákova.
 Kohn Vilmos, N.-Bittse.
 Kohn Samu, Szombathely.
 Dr. Kohn Sámuel, Bpest.
 Dr. Kohner Adolf, Bpest.
 400 Kollár Dávid, Budapest.
 Komáromi izr. hitközség.
 Komáromi Chevra-Kadisa.
 Konn Lajos, Bpest.
 Kónyi Manó, Bpest.

- 406 Dr. Koritschner L., Pápa.
Kornfeld Gyula, Bpest.
Kőbányai izr. hitközség.
Körmendi izr. hitk.
Dr. Kőrösy József, Bpest.
- 410 Kővári Fülöp, Kecskemét.
Dr. Krämer Lipót, N.-Szöllős.
Kramer József, Bpest.
Kramer Malakiás Bpest.
Kramer Antal, Mohács.
- 415 Krausz Adolf, Bpest.
Dr. Krausz Ede, Bpest.
Krausz Manó, Győr.
Dr. Krausz Sámuel, Bpest.
Kriegler Miksa, Bpest.
- 420 Dr. Krieshaber B., Soroksár.
Kron Sámuel Szegzárd.
Dr. Kunos Ignác, Bpest.
Kurländer Ede, N.-Várad.
Dr. Kux Adolf, L.-Sz.-Miklós.
- 425 Dr. Kux Bernát, L.-Sz.-Miklós.
Dr. Kux Vilm., L.-Ujvár.
Dr. Kürti József, Bpest.
Dr. Ladányi Gy., Bpest.
Ländler Fer., N.-Várad.
- 430 Lamm Antal, Budapest.
Landsberger Izid., Bpest.
Laendler Fer., N.-Várad.
Laendler József, Kis-Sebes.
Lasz Rezső, Budapest.
- 435 László Adolf, Miskolcz.
Latzko Károly, Bpest.
Latzko Náthán, Bpest.
Lázár József, Budapest.
Lázár Soma, Keszthely.
- 440 Lazarus Adolf, Bpest.
Lebovics J., B.-Mágocs.
Dr. Lederer Béla, Bpest.
Léderer Dávid, N.-Várad.
Lederer Lajos, Abony.
- 445 Ledofszki Lajos, Szombathely.
Dr. Leitner Adolf, Bpest.
Lendvai Sándor, Arad.
Dr. Lenke Manó, Besztercebánya.
Lenkei Henrik, Bpest.
- 450 Leopold Károly, Szegzárd.
Dr. Leopold Kornél, Szegzárd.
Leopold L., Szilfamája.
Leopold Zsigm., Arad.
Lévai izr. hitközség.
- 455 Lévai Adolf, Fiume.
Lévai Antal, Kecskemét.
Liebermann K., Kassa.
Liedermann Henrik, Debreczen.
Dr. Links Ármán, Bpest.
- 460 Dr. Loewy Lipót, Pécs.
Dr. Loránd Leó, Bpest.
Dr. Löw Immanuel, Szeged.
Löwenstein Arn., Bpest.

- Dr. Löwinger A., Szeged.
- 465 Löwy Adolf és fiai, London.
- Dr. Löwy Fer., N.-Atád.
- Dr. Löwy Jakab, Mohács.
- Löwy Sámuel, Bpest.
- Lukács József, Budapest.
- 470 Lusztig Mór, Arad.
- Makói izr. hitközség.
- Makói Chevra-Kadisa.
- Dr. Málnai Mihály, Bpest.
- Dr. Mandl Armin, Szigetvár.
- 475 Mandl Ignác, H.-M.-Vásárhely.
- Mandl József, Nyírbátor.
- Mandl Miksa, Bpest.
- Mandl Mór, Bpest.
- Mandl Pál, Keszthely.
- 480 Dr. Marczali Henr., Bpest.
- Izr. ifjak Társasköre, Máramaros-Sziget.
- Marton Henrik, Bpest.
- Margalit Alfréd, Toldi-Pusztá.
- Dr. Márkus Dezső, Bpest.
- 485 Dr. Márkus Sámuel, Polgárdi.
- May Sándor, N.-Várad.
- Dr. Máyer Ármán, L.-Sz.-Miklós.
- Mayer Lajos, Szombat-hely.
- Dr. Medrei Béla, Bpest.
- 490 Meller Ignác, Győr.
- Messinger Jakab, Bpest.
- Dr. Messinger L., Bpest.
- Dr. Mezei Mór, Bpest.
- Dr. Mezei Mór, Sajó Szt. Péter.
- 495 Dr. Mezey Fer., Bpest.
- Dr. Mihelfy Lajos, Nagy-Várad.
- Militzer Gyula, Eger.
- Milkó Jakab, Szeged.
- Mogyorósi Zsigm., Bpest.
- 500 Dr. Mohr Mihály, Bpest.
- Moóri izr. hitközség.
- Morgenstern Emil, Bpest.
- Dr. Moskovits A., Gál-szécs.
- Dr. Moskovics Ernő, Homonna.
- 505 Dr. Moskovics Jak., Kassa.
- Mosoni izr. hitközség.
- Mózes Bernát, Csáktornya.
- Dr. Munkácsi Bernát, Budapest.
- Dr. Murányi Ernő, Budapest.
- 510 Dr. Müller Ferencz, Szeg-zárd.
- Müller Lajos, H.-M.-Vásárhely.
- Müller Mór, Budapest.
- Münz Sámuel, Budapest.
- N.-Becskekereki izr. hitközs.

515 N.-Beckskereki Chevra Kadisa.

N.-Bittsei izr. hitk.

N.-Bittsei Chev. Kadisa.

N.-Kőrösi izr. hitközség.

Nagy-szent-miklósi izr.
hitközség.

520 N.-Szalontai izr. hitközs.

Ney Sándor, Bpest.

Nay Rezső, Budapest.

Dr. Nádas Bernát, Bpest.

Nádas József, Bpest.

525 Neu József, Veszprém.

Neubauer Izidor, Győr.

Neubauer Vilmos, Temesvár.

Neufeld Sándor, Bpest.

Neuhauser Sándor, Vágújhely.

530 Dr. Neumann Árm., Bpest.

Dr. Neumann Ede, N.-Kannizsa.

Dr. Neumann Jákó, Kisbér.

Neumann József, H.-M.-Vásárhely.

Neumann Károly, Bpest.

535 Dr. Neumann Mór, Galánta.

Neumark Ign., Keszthely.

Neuschlosz Ödön és Marcel, Budapest.

Nord Mór, Budapest.

Nyirbátori izr. hitközség.

540 Ó-Becsei izr. hitk.

Oblatt Béla, Ó-Becse.

Oblatt Rezső, Bpest.

O-Budai izr. hitközség.

Ó-Budai Chevra-Kadisa.

545 Dr. Oppenheimer Ármin,
Versecz.

Orosházi izr. hitk.

Orosházi Chevra Kadisa.

Orsz. rabbiképző, Bpest.

Orsz. izr. tanítóképző int.,
Budapest.

550 Orsz. izr. tanítóegyesület,
Budapest.

Oszmann Pál, Keszthely.

Ottern Salamon, Bpest.

ráczaalmási Dr. Pajzs Gy.,
Rácza-Almás.

Dr. Pálffy I. D., Bpest.

555 Pancsovai izr. hitközség.

Dr. Pap Dávid, Bpest.

Pártos Izsó, Makó.

Pauncz Sándor, Bpest.

Pesti izr. hitk. fiárvaháza.

560 Peisner Ignác, Bpest.

Perényi Adolf, Temesvár.

Pető Vilmos, Keszthely.

Pfeifer Ignác, Bpest.

Pick Ignác, Bpest.

565 Dr. Pick Jenő, Bpest.

Dr. Pillitz Sámuel, Balaton-Szt.-György.

Pintér Gyula, Abony.

Pirnitzer Lajos, Kalocsa.

- Pirnitzer József és fiai,
Szegzárd.
- 570 Dr. Politzer Armin, Nagy-
Bittse.
Dr. Politzer Árm., Bpest.
Politzer Bernát, Budapest.
Politzer Lajos, B.-Gyula.
Pollákné Frisch Adél,
Tapolcza.
- 575 Pollák József, Bpest.
Pollák Kaim, Bpest.
Pollák L., Budapest.
Dr. Pollák Miksa, Sopron.
Pollák Sándor, H.-M.-Vá-
sárhely.
- 580 Póor Jakab, Bpest.
Dr. Popper Alajos, Deb-
reczen.
Dr. Popper Mór, Debre-
czen.
Popper J. D., Mohács.
Popper Károly, Budapest.
- 585 Dr. Popper Mór, Bpest.
Dr. Porgesz Samu, Besz-
tercebánya.
Preszler Fer., Eger.
Dr. Radó Antal, Bpest.
Dr. Radó I., Nagy-Várad.
- 590 Radó Vilmos, Bpest.
Dr. Reiner Albert, N.-Sza-
lonta.
Dr. Reiner Miksa, Alhó.
Dr. Rakonitz Mór, Bpest.
Dr. Reich Miklós, Bpest.
- 595 Reichmann Ármin, Deb-
reczen.
Reismann Mór, N.-Várad.
Rémi Jenő, Budapest.
Dr. Renner Adolf, Bpest.
Dr. Réthy Mór, Budapest.
- 600 Dr. Révai Izidor, Bpest.
Révai Miksa, Budapest.
Dr. Révész Béla, Vác.
Richter Béla, N.-Abony.
Rigócz Zsigmond, Bpest.
- 605 Roheim Károly, Zombor.
Rohrlich Imre, Besztercze.
Róna József, Bpest.
várhelyi dr. Rósa Izsó,
Szeged.
Dr. Rosenart Miksa, Bpest.
- 610 Rosenberg Bódog, Fiume.
Dr. Rosenberg Gy., Buda-
pest.
Rosenberg Ignác, Bpest.
Rosenberg Ignác, Nagy-
Szöllös.
Rosenberg Márton, Va-
rannó.
- 615 Dr. Rosenberg S., Arad.
Rosenfeld Alfréd, Bpest.
Rosenfeld M., Sopron.
Rosenfeld Henrik, Bpest.
Rosenfeld Henrik, Bicske.
- 620 Dr. Rosenfeld Náthán,
Sopron.
Dr. Rosenthal M., Nagy-
Várad.

- Dr. Rosenvasser Mór, Tar-
czal.
- Rosner Adolf, N.-Szöllős.
- Rosner Jenő, Eger.
- 325 Özv. Rothhauser Ignáczné,
Veszprém.
- Dr. Rothbart J., Bpest.
- Roth Jakab, Szemlak.
- Roth Manó, Ó-Becse.
- Dr. Rott Jakab, Bpest.
- 330 Roz Ignác, N.-Szöllős.
- Rubinstein H., Szegzárd.
- Dr. Rubinstein Mátyás,
Szegzárd.
- ruszti Ruszt József, Bpest.
- Sacher Gusztáv, Losoncz.
- 335 Salamon Árm., Szegzárd.
- Dr. Sámuel Lázár, Bpest.
- Sándor Mór, Lipppa.
- Sándor Pál, Budapest.
- Schächter Henrik, Nagy-
Bittse.
- 340 Dr. Schächter Miksa,
Bpest.
- Dr. Schaffer Mór, Sza-
badka.
- Dr. Schiff Ernő, N.-Várad.
- Schill Salamon, Buda-
pest.
- Dr. Schiller Zs., Bpest.
- 345 Schlesinger Herman, N.-
Szombat.
- Dr. Schlesinger Bernát,
Bpest.
- Dr. Schlesinger Emil,
Zsolna.
- Schlesinger Nátán, Bpest.
- Schmidl Albert, Bpest.
- 350 Schöffner Bódog, Bpest.
- Schön Dávid, Budapest.
- Dr. Schön Vilmos, S.-A.-
Ujhely.
- Dr. Schreiber Ign., Kec-
kemét.
- Dr. Schreyer Jak., Bpest.
- 355 Schulz József, Bpest.
- Schulz Vilmos, Bpest.
- Schwarz Adolf, Bpest.
- Schwartz Izidor, Bpest.
- Schwarz I., Csáktornya.
- 360 Schwarz Jak., Kecskemét.
- Dr. Schwarz Mór, Győr.
- Schveiczner József, Deb-
reczen.
- Schweiger Ignác, Bpest.
- Schweiger Imre, Bpest.
- 365 Dr. Schweiger Lázár,
Vág-Ujhely.
- Dr. Sebestyén K., Bpest.
- Seligmann Zs., Bpest.
- Seltmann Lajos, H.-M.-
Vásárhely.
- Dr. Sidlauer Ármín, Mis-
kolcz.
- 370 Sieglmann D., Kassa.
- Simon Jakab, Bpest.
- Simon Miksa, Bpest.
- Dr. Singer Brn., Szabadka.

- Singer Géza, Bpest.
- 675 Dr. Singer Jakab, Bpest.
- Dr. Singer Jakab, Temesvár-Gyárváros.
- Dr. Singer József, L.-Sz.-Miklós.
- Singer Miksa, Orosháza.
- Singer Sándor, Budapest.
- 680 Singer Sándor, H.-M.-Vásárhely.
- Somlyói Ign., N.-Szöllős.
- Sommer Ignác, Csapi.
- Dr. Sonnenfeld Bernát, Vág-Ujhely.
- Sonnenfeld Gyula, Nagy-Bittse.
- 685 Soproni izr. népisk. iskolaszéke.
- Dr. Spira Salamon, Miskolcz.
- Spitzer D. H., Budapest.
- Spitzer Gyula, Budapest.
- Spitzer Ignác, Bpest.
- 690 Spitzer Lipót, Szemlak.
- Dr. Spitzer Mór, Zombor.
- Stadler Izidor, Szombathely.
- Dr. Stadler Károly, Budapest.
- Stadler Zsigmond, Szombathely.
- 695 Stamburger F., Bpest.
- Stark Ármin, L.-Szt.-Miklós.
- Steinberger Hermann, Kalocsa.
- Stein Miksa, N.-Szombat.
- Steiner Albert, Sopron.
- 700 Steiner Ármin, Budapest.
- Steiner Ignác, Marczali.
- Dr. Steiner Jákó, Székesfehérvár.
- Dr. Steiner János, Lippa.
- Steiner József, Budapest.
- 705 Steiner L. József, H.-M.-Vásárhely.
- Steiner Manó, L.-Szt.-Miklós.
- Dr. Steiner Márk, Bielitz.
- Steiner Mór, Bpest.
- Steiner M. Alb., N.-Várad.
- 710 Sterk Lipót, Budapest.
- Stern Ábrahám, Bpest.
- Dr. Stern József, Bpest.
- Stern József, Debreczen.
- Stern Mór, Budapest.
- 715 Dr. Stern Samu, Bpest.
- Sternlicht Salamon, Lósoncz.
- Stiffson Emil, Bpest.
- Strauss Mór, Budapest.
- Sugár Ignác, Miskolcz.
- 720 Surányi József, Bpest.
- Dr. Szabolcsi Iz., Bpest.
- Szabolcsi Miksa, Bpest.
- Szalkai Emil, Nyirbátor.
- Szántó Bertal., Kolozsvár.
- 725 Szántó Győző, Debreczen.

- Dr. Szántó Kálmán, Kecskemét.
- Dr. Szántó Laj., Kalocsa.
- Dr. Szántó Sámuel Debreczen.
- Szász Béla, Bpest.
- 730 Szegedi izr. hitközség.
Szegedi Chevra-Kadisa.
Szegő Benő, Szombathely.
Szenes Károly, Kolozsvár.
Dr. Székely Albert, S.-A.-Ujhely.
- 735 Székely Ferencz, Bpest.
Székely Ignác, Bpest.
Dr. Székely Ign., Ó-Becse.
Dr. Székely Mihály, Temesvár.
Dr. Székely Miksa, Bpest.
- 740 Székely Salamon, Arad.
Szél Mihály, Kis-Várda.
Szeles Henrik, N.-Bittse.
Dr. Szemző Gy., Szarvas.
Szemző Sánd., Kecskemét.
- 745 Dr. Szenes Zsigm., Bpest.
Dr. Szidon Adolf, Versecz.
Szigetvári izr. hitközség.
Dr. Sziklai Salam., Bpest.
Szilasi Mór, Kolozsvár.
- 750 Dr. Szili Adolf, Budapest.
Szolnoki izr. hitközség.
Szombathelyi izr. iskola.
Dr. Szücs A., Tapolcza.
Tafler Jakab, Orosháza.
- 755 Tedesco Bernát, Bpest.
- Temesvár-gyárvárosi izr. hitközség.
- Dr. Temesváry Rezső, Budapest.
- Tencer Pál, Budapest.
- Ternyei Antal, N.-Várad.
- 760 Dr. Tolnai Lipót, Bpest.
Török Kornél, Bpest.
Trencsényi izr. hitközség.
Tüköri Vilmos, Deés.
Uj-Kécskei izr. hitközség.
- 765 Ujpesti izr. hitközség.
Erényi Ullmann Gy., Budapest.
Dr. Ungar Bernát, Bpest.
Dr. Ungar S., Eszék.
Vadas Dezső, Bpest.
- 770 Dr. Varga Géza, Bpest.
Dr. Vajda Béla, Losoncz.
Dr. Vajda Károly, Bpest.
Vágújhelyi izr. alreálisk.
Vágújhelyi izr. hitközség.
- 775 Dr. Veisz Sándor, Bpest.
Váradi Dávid, Czepléd.
Veiszmán Ign., Heves.
Dr. Venetianer Lajos, Ujpest.
Verseczi izr. hitközség.
- 780 Veszprémi S., Kovászna.
Dr. Viola Ödön, Szombathely.
Vitéz Antal, Kecskemét.
Dr. Waldapfel Ján., Bpest.
Wechsler Adolf, N.-Várad.

- 785 Weinberger Ign., Ó-Becse.
 Weinberger Mór. Raks.
 Weinberger Zsig., Eger.
 Weiner Hugó, Bpest.
 Weiner Mór, Szombath.
- 790 Weiss Ármin, Kolozsvár.
 Dr. Weiss Béla, Kassa.
 Weisz Adolf, Bpest.
 Dr. Weisz Arn., N.-Bittse.
 Weisz F., N.-Kanizsa.
- 795 Weisz Gábor N.-Várad.
 Weisz Gyula, N.-Szalonta.
 Weisz Hugó, Győr.
 Weisz Ignác, Eger.
 Weisz Ignác, Besztercze.
- 800 Weisz Jakab, Mohács.
 Dr. Weisz József, Kolozsv.
 Dr. Weisz Lipót, Deés.
 Dr. Weisz Miksa, Bpest.
 Weisz Mór, Kolozsvár.
- 805 Dr. Weisz Mór, Bpest.
 Weisz Sándor, Debreczen.
 Weisz Tivad., N.-Kanizsa.
 Weisz Ödön, B.-Mágócs.
 Weiszberger Antónia,
 Budapest.
- 810 Dr. Weiszbürg Gy., Bpest.
 Weiszmán Noé, Bpest.
- Dr. Wellesz Gy., N.-Bittse.
 Wertheim Ármin, Sz.-Fehérvár.
 Dr. Wettenstein Noé,
 Deés.
- 815 Widder Gyula, S.-A.-Ujh.
 Dr. Wiener Márk, Kőszeg.
 Dr. Wilhelm Arnold,
 H.-M.-Vásárhely.
 Winterberg Adolf, Nagy-Szombat.
- Wodianer Arthur, Bpest.
- 820 Wolf Albert, Bpest.
 Wolf Zsigmond, Mohács.
 Wolfner Gyula, Budapest.
 Wolfner József, Budapest.
 Wolfner Lajos, Budapest.
- 825 Wolfner Tivadar, Bpest.
 Wollák R., Csáktornya.
 Wollák Samu, Bpest.
 Zahn Márton, N.-Bittse.
 Zilzer Salamon, Bpest.
- 830 Dr. Zipser Jak., Szegzárd.
 Zwack Ákos, Bpest.
 Zwack Miksa, Bpest.
 Zsarnóczai izr. iskola.
 Zsengeri Miklós, Bpest.
- 835 Dr. Zsengeri Samu, Bpest.

Uj tagok *Bánóczi József* társulati titkárnál (lakik VII., Király-uteza 99), vagy *Székely Ferencz* belv. takarékpénztári igazgatónál, a társulat pénztárosánál (IV., Kigyó-tér 1.) jelentkezhetnek. A tagsági díjak az utóbbihoz küldendők.

IZRAELITA NAPTÁR

AZ 1903. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

- 1 5663 **Tébéth** 2.
- Chanukka* 8. napja
- 3 Sz. Vajjiggás
- 9 Tébéth 10. böjtje
- 10 Sz. Vajjechi
- 17 Sz. Semóth
- 24 Sz. Váéra
- 29 **Sebát** újholdja
- 31 Sz. Bó

Február.

- 7 Sz. Besallách
- 12 Sebát tizenötödike
- 14 Sz. Jithró
- 21 Sz. Mispátim
- 27 **Adár** újholdja
- 28 Sz. Újhold 2. napja
- Terúma. Sekálím*

Márczius.

- 7 Sz. Teczavvé. Zákhór
- 12 Eszter böjtje
- 13 *Púrim*
- 14 Sz. Ki-thisszá
- Súsán Púrim*
- 21 Sz. Vajjakhél. Pára
- 28 Sz. Pekúdé. Chódes
- 29 **Niszán** újholdja

Április.

- 4 Sz. Vajjikrá
- 11 Sz. Czáv.
- Sabbáth Haggádól. Pé-*
szach előestéje
- 12 **Pészach** 1. napja
- 13 **Pészach** 2. napja
- 18 Sz. **Pészach** 7. napja
- 19 **Pészach** 8. napja
- 25 Sz. Semíni
- 27 **Ijjár** újholdja
- 28 Újhold 2. napja

Május.

- 2 Sz. Tazríá, Meczóra
- 9 Sz. Ácharé, Kedósim
- 15 Ómer 33. napja
- 16 Sz. Emór
- 23 Sz. Behár, Bechukkóthái
- 27 **Sziván** újholdja
- 30 Sz. Bemidbár
- 31 Sábúóth előestéje

Junius.

- 1 **Sábúóth** 1. napja
- 2 **Sábúóth** 2. napja
- 6 Sz. Nászó
- 13 Sz. Behaalóthekhá
- 20 Sz. Selách-lekhá

25 **Tammúz** újholdja

26 Újhold 2. napja

27 Sz. Kórach

Julius.

4 Sz. Chukkath

11 Sz. Bálák

12 Tammúz 17. böjtje

18 Sz. Pínechász

25 Sz. Mattóth, Masszeé

Áb újholdja

Augusztus.

1 Sz. Debárim. Chazón

2 Áb 9. böjtje

8 Sz. Váethchannán.

Náchamú

17 Sz. Ékeb

22 Sz. Reé

23 **Elúl** újholdja

24 Újhold 2. napja

29 Sz. Sófetim

Szeptember.

5 Sz. Kí-thécze

12 Sz. Kí-thábó

19 Sz. Niczábim

21 Rós-Hassána előestéje

22 **Rós-Hassána** 1. napja

5664 Tisri 1.

23 **Rós-Hassána** 2. napja

24 Gedalja böjtje

26 Sz. Vajjélekh

30 Jóm Kippúr előestéje

Október.

1 **Jóm Kippúr**

3 Sz. Háazinú

5 Szukkóth előestéje

6 **Szukkóth** 1. napja

7 **Szukkóth** 2. napja

10 Sz. Chól-Hammóéd

12 Hósána rabba

13 **Semíní aczéreth**

14 **Szimchath tóra**

17 Sz. Berésith

21 **Marchesván** újholdja

22 Újhold 2. napja

24 Sz. Nóach

31 Sz. Lekh-lekhá

November.

7 Sz. Vajjérá

14 Sz. Chajjé-Szára

20 **Kiszlév** újholdja

21 Sz. Tóledóth

28 Sz. Vajjécze

Deczember.

5 Sz. Vajjislách

12 Sz. Vajjéseb

14 **Chanukka** 1. napja

19 Sz. Mikkéc

Tébéth újholdja

20 Újhold 2. napja

21 Chanukka 8. napja

26 Sz. Vajjiggás

29 Tébéth 10. böjtje

31 Tébéth 12.

TARTALOM.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

	Lap
<i>Dr. Eisler Mátyás</i> , Egy babérlevél a Kossuth koszorujába	7
<i>Dr. Pap Dávid</i> , Zsidók vándorlása	22
<i>Radó Antal</i> , Versek	28
<i>Dr. Kecskeméti Lipót</i> , Az országos rabbiképző-intézet	32
<i>Dr. Meller Simon</i> , Michel Angelo egy bibliai ábrázolásáról	44
<i>Balkányi Kálmán</i> , A kaczérok	48
<i>Pásztor Árpád</i> , Ábel halála	54
<i>Gerő Károly</i> , Száli néni	56
<i>Patai József</i> , Nagiára verseiből	72
<i>Dr. Schwarz Gábor</i> , A horvát zsidók kérvényei a múlt század 40-es éveiben	77
<i>Kiss Arnold</i> , Nem adom	90
<i>Ágai Adolf</i> , Egy régi naplóból	99
<i>Sebestyén Károly</i> , Euthanasia	122
<i>Lengyel Laura</i> , Küzdelmek	127
<i>Gábor Andor</i> , Mózes	133
<i>Peisner Ignác</i> , A tizenkilencedik század magyar-zsidó irodalmáról	137
<i>Kisteleki Ede</i> , Éjféλι nap	142
<i>Dr. Heller Bernát</i> , Victor Hugo vallástörténeti és vallásirodalmi tudományáról	143
<i>Dr. Löwy Ferencz</i> , A zsidó sibylla verseiből	164
<i>Hajdu Miklós</i> , Hivatalbeli emberek	167

	Lap
<i>Dénes Tibor</i> , Az aranyborju	176
<i>Dr. Venetianer Lajos</i> , Az Am Hoórecz	180
<i>Heves Kornél</i> , Mindentudó Áron bácsi.....	200
<i>Tábori Róbert</i> , Zsidók a bosnyák okkupációban	204
<i>Feleki Sándor</i> , Gyermekekmesék.....	221
<i>Pásztor Mihály</i> , Egy régi nóta	226
<i>Lenkei Henrik</i> , Korda Gyuri megtérése	240
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> , Az ó-zsidó iskola	243

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I. <i>Bánóczi József</i> titkári jelentése	285
II. Pályakérdések	286
III. Bizottsági jelentések	287
IV. Költségvetés	299
V. Az utolsó év jegyzőkönyveiből.....	300
VI. A Társulat alapszabályaiból	303
VII. A Társulat képviselője.....	304
VIII. Állandó bizottságok	308
IX. A Társulat kiadványai	311
X. A Társulat tagjai.....	312
Izraelita naptár az 1903. polgári év számára	329

